

Krajský pamiatkový úrad Trnava

*Pamiatky Trnavy
a Trnavského kraja*
8

Zborník zo seminára
konaného dňa 7. 12. 2004

OBSAH

Nálezy zistené počas obnovy fasád mestskej veže v Trnave.....	str. 3–10
Ing. Milan Kazimír Krajský pamiatkový úrad Trnava	
Objav gotickej exteriérovej maľby a zvyškov po zaniknutých stredovekých konštrukciách kostola sv. Mikuláša v Trnave	str 11–16
Mgr. Daniela Zacharová Krajský pamiatkový úrad Trnava	
Prvé výsledky výskumu cintorína pri kostole sv. Margity v Kopčanoch	str 17–26
PhDr. Peter Baxa – PhDr. Renata Glaser-Opitzová Krajský pamiatkový úrad Bratislava (Baxa), Pamiatkový úrad Bratislava (Opitzová)	
K novým poznatkom o počiatkoch a premenách kostola zo "Starého kláštora" v Piešťanoch.....	str. 27–38
Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc. Krajský pamiatkový úrad Trnava	
K problematike stavebnej plastiky stredovekého kostola v Piešťanoch	str. 39–46
Kameňosochárske fragmenty z piešťanského kostola v zahraničných zbierkach PhDr. Štefan Oriško, CSc. Filozofická fakulta univerzity Komenského Bratislava	
Starý kláštor v Piešťanoch - archeologický výskum lokality v roku 2004	str. 47–50
PhDr. Vladimír Krupa - Marián Klčo Balneologické múzeum Piešťany	
Nové nálezy z hradu Ostrý Kameň	str. 51–58
PhDr. Ján Hunka, CSc., - RNDr. Mgr. Marián Samuel - Mgr. Mário Bielich Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied Nitra	

Tento príspevok o ukončenej celkovej obnove fasád a exteriéru mestskej veže je vlastne pokračovaním môjho článku zo zborníka "Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 2" z roku 1998, ktorý sa týkal 1. etapy pamiatkovej obnovy mestskej veže, objektu ktorý je už od doby svojho vzniku, po stáročia symbolom a hlavnou dominantou mesta Trnava. Veža bola budovaná nielen za účelom zdokonalenia obranného systému mesta v čase stáleho tureckého nebezpečenstva, ako strážna veža - rozhľadňa, ale zároveň slúžila aj na pozorovanie vnútra mesta, najmä pre prípad vzniku požiaru a jej slnečné a mechanické hodiny informovali obyvateľov mesta o čase, rovnako ako pravidelné odbíjanie jej zvonov, ktoré slúžili aj ako poplašná signálizácia. Okrem tejto praktickej funkčnej náplne mala architektúra veže, ako módny prvok svojej doby, symbolizovať aj silu, prosperitu a význam mesta, z čoho tiež vyplynulo jej situovanie v exponovanej polohe na hlavnom námestí mesta - dnešnom Trojičnom námestí, v blízkosti geometrického stredu historického jadra Trnavy. Po dlhom období pamiatkovej devastácie objektu v 20. storočí, sa pristúpilo konečne v roku 1997 k pamiatkovej obnove aspoň časti objektu. Dôvodom týchto prác, ktoré označujem ako 1. etapu obnovy, bol havarijný stav strechy veže. Prístupnosť fasád nad úrovňou ochodze, z lešenia spočívajúceho na kamennej podlahe ochodze, umožnila vykonanie ich pamiatkového výskumu i realizáciu obnovy tejto časti fasád, nad rámec pôvodného zámeru. Výskum sa vtedy zameral na zistenie slohového výrazu fasád, ktoré boli v priebehu 20. storočia nevhodne upravené novou vrstvou brizolitovej omietky, čím takmer úplne stratili slohový výraz. Prelomovými nálezy z hľadiska prinávratenia primárneho renesančného výrazu veže, budovejnej trnavským murárskym majstrom Jakubom od roku 1574, boli nálezy slohových omietok na plochách prekrytých veľkými štvorcovými ciferníkmi, osadenými na vežu v roku 1809, pod ktorými bola identifikovaná nielen vrstva z barokovej preštvavy veže, ale predovšetkým pôvodná renesančná omietková vrstva, upravená celoplošným iluzív-

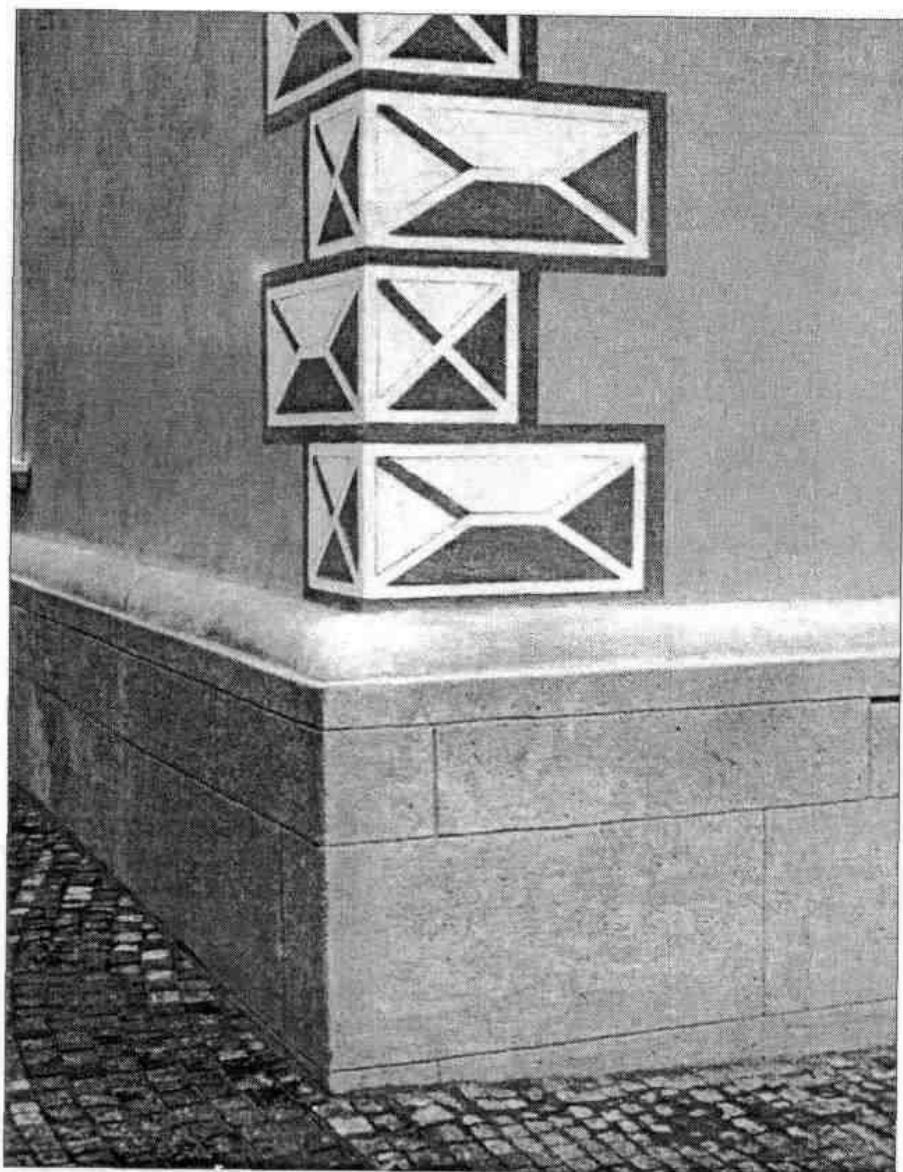

Obr. 1. Veža z východu po obnove hornej časti - 1. etapa obnovy

nym kvádrovaním s motívom diamantového rezu. Spolu s ostatnými nálezy (nálezy celých i čiastočne zachovaných kamenných ostien otvorov a pozostatkov renesančnej vlysovej rímsy), to umožnilo prinávraťiť hornej časti veže renesančný výraz s akceptovaním klasicistickej hodinových ciferníkov. 1. etapa, realizovaná firmou ARS ANTIQUA, bola ukončená v máji roku 1998.

Predošlý príspevok som končil so želaním, aby sa čo najskôr pokračovalo v obnove veže tak, aby celá získala koncepcný slohový výraz, čo v tomto prípade znamenalo prinávratenie primárneho renesančného výrazu, v súlade s už obnovenou hornou časťou veže. Z nálezov pamiatkového prieskumu časti východnej fasády veže, sekundárne prekrytej neskorobaroko-

vým podkovivom domu č. 3 na námestí, bolo možné určiť základný princip riešenia exteriéru pod ochodzou, ktoré sa zásadne odlišovalo od obnovenej hornej časti tým, že fasády pod ochodzou nemali v dobe vzniku celoplošné, ale iba nárožné kvádrovanie. Kvádre však mali totožné výtvarné riešenie i rozmery (obr. 2). Základná plocha fasád bola bez náteru, len vo farbe okrovej hmoty omietky. Na tomto základe bola postavená koncepcia 2. etapy obnovy fasád v dokumentácii "Mestská veža v Trnave, Zásady pre pamiatkovú obnovu fasád" (ďalej len "zásady pre obnovu"), ktorú som vypracoval v roku 2001, s tým že ďalšie upresnenia výrazu mohlo ešte priniesť pamiatkové doskúmanie predmetu obnovy, po postavení lešenia pre realizáciu obnovy.

Obr. 2. Rekonštrukcia nárožného kvádrovania a detail kamenného sokla po obnove do renesančnej podoby

V júni roku 2004 bola započatá obnova zvyšnej časti fasád mestskej veže, ktorej základná stavebná charakteristika a parametre sú nasledovné: objekt je štvorcového pôdorysu o rozmeroch cca 9x9m. Má osem nadzemných podlaží a pivnicu. Telo veže sa nad zastropením 6.nadzemného podlažia zo všetkých strán mierne zužuje, čím vytvára po obvode ochodzu. Nad úrovňou ochodze sú dve podlažia, pričom druhé z nich nemá zastropenie, ale je otvorené do strešnej konštrukcie. Výška veže po ochodze je cca 29 m, po strechu takmer 35 m a celková výška je 57 m. Nad cibuľovo tvarovanou spodnou časťou strechy je lucerna s dvojicou zvonov a ukončenie strechy je ihlancového tvaru, vo vrchole so sochou Immaculaty. Kordónovými rímsami a ochodzou sú fasády veže rozdenené na 5 nerovnakovo vysokých etáži (z toho 4 prislúchajú spodnej - širšej časti veže, ktorá končí ochodzou), čo nezodpovedá vnútornnej podlažnosti objektu.

Pri riešení 2. etapy obnovy exteriéru objektu sa vychádzalo z poznatkov o stavebno-historickom vývoji objektu, ktoré boli získané z archívnych údajov a najmä predošlým pamiatkovým výskumom, s nasledovným stručným zhnutím:

1. Veža bola budovaná v 70-tych a 80-tych rokoch 16. storočia. Jej pôvodná hmota sa okrem zastrešenia zachovala dodnes. Tvar strechy zničenej požiarom v roku 1666 nie je známy. Fasády nad úrovňou ochodze boli zdobené celoplošne iluzívnym kvádrovaním. Ostatné telo veže malo iba nárožné iluzívne kvádrovanie. Inak boli fasády pod ochodzou omietnuté hladkou omietkou bez náteru a členené kamenným soklom a kordónovými rímsami. Primárne renesančné otvory fasád mali kamenné orámovanie a rovnako ako rímsy boli natreté na bielo. Už v roku 1590 mala veža mechanické hodiny.
2. Najpodstatnejšie stavebné úpravy veže prebiehali koncom

17. storočia, po ďalšom požiare v roku 1683. Bola vytvorená vysoká baroková cibuľovitá strecha s lucernami v dvoch úrovniach (takto je znázornená už na vedute z roku 1688). V spodnej lucerne umiestnili dva zvony s datovaním 1693. Došlo k zmene výrazu fasád, ktoré boli omietnuté vrstvou omietky s hrboľatým povrhom bez náteru. Nárožia boli po celej výške veže vyzdobené čierno-bielymi iluzívnymi kvádrami. Do tejto etapy na základe výtvarného riešenia môžeme priradiť aj jestvujúce zábradlie ochodze. Zároveň s úpravou exteriéru boli prebudované aj interiéry.

3. V roku 1729 bol na 5. poschodi veže inštalovaný nový hodinový stroj od Franza Langera.
 4. V roku 1809 došlo k výmene obdĺžnikových ciferníkov na fasádach nad hornými oknami za väčšie štvorcové, zachované dodnes.
 5. Menšia oprava barokovej strechy bola vykonaná v roku 1834 (datovanie rímskymi číslicami sme objavili na jednej z dosiek pod balustrádou lucerny).
 6. Barokový tvar strešnej konštrukcie ostal nezmenený až do roku 1875, kedy bola z konštrukcie ponechaná len spodná cibuľovitá časť s 1. lucernou, nad ktorou bolo vytvorené nové ihlancové ukončenie. Tento tvar sa zachoval bez zmeny až dodnes.
 7. V rokoch 1938 - 41 pri rozsiahlej oprave veže, boli takmer v kompletnom rozsahu odstránené vrstvy dobových exteriérových omietok aj s prvkami iluzívnej výzdoby, čo značne zdegradovalo pamiatkové hodnoty objektu a fasády po omietnutí brizolitovou omietkou stratili koncepcný slohový výraz. Úprava interiérov nebola taktiež z pamiatkového hľadiska najvhodnejšia.
- Práce 2. etapy pamiatkovej obnovy mestskej veže realizovala trnavská firma Rekord v spolupráci s kolektívom reštaurátora akad. soch. Pavla Čambála.
- V súčinnosti s búracími prácam v zmysle spominaných zásad pre obnovu, sme pri kompletnom odstraňovaní brizolitových omietok vykonávali pamiatkové doskúmavanie nálezových situácií odhalených pod brizolitom. Išlo o doskúmavanie plôch fasád v polohách dopredu stanovených v zásadách pre obnovu, týkajúcich sa hlavne nároží a bezprostredného okolia architekto-

nických a výtvarných prvkov, ako sú rimsy, ciferníky a otvory, z hľadiska možného zachovania fragmentov slohových omietok s výzdobou. Doskúmanie bolo zamerané aj na preverenie všetkých jestvujúcich otvorov, čo sa týka primárnosti ich situovania, rozmerov a detailov. Zároveň plošný odkryv omietok odhalil aj viaceré nepredvídané nálezy, ktoré sa vzhľadom k ich významu premietli do výsledného riešenia.

Výskumom bola doložená primárnosť existencie a situovania všetkých okenných otvorov s kamennými šambránami, avšak viačeré z týchto otvorov boli pri barokovej prestavbe veže, po veľkých požiaroch mesta v rokoch 1666 a 1683, koncom 17. storočia upravené výmenou celej šambrány, alebo jej niektornej časti, zrejme z dôvodu narušenia pôvodných renesančných šambrán spomínanými požiarmi, čoho sprievodným znakom boli v určitých prípadoch aj drobné rozmerové zmeny. Zistenie týchto, vo vzťahu k renesančnému výrazu, v podstate len kozmetických zmien nebolo nevyhnutné premietnuť do realizácie obnovy.

Výraznejšiu zmenu zaznamenalo len okno prizemia, ktoré nemalo v súčasnosti kamennú šambránu, ako sme predpokladali, ale šambránu z cementovej omietky, s profiláciou vytvorenou podľa renesančného okna na 1. poschodi nad ním. Cementová úprava vznikla v polovici 20. storočia, keď bol okenný otvor zároveň rozšírený, čím stratil proporcii. Pri obnove bola vytvorená umelokamenná šambrána okna, zmenšená do zisteného pôvodného rozmeru, s priznaním renesančnej profilácie, rešpektovanej aj cementovou úpravou.

Prieskum potvrdil tiež existenciu úsekov pôvodných kordónových rims (v 1. a 2. úrovni) severnej fasády, ktorých celá vystupujúca profilácia bola v polovici 20. storočia zosenkaná a prekrytá brizolitovou omietkou. Profil rims bol pri obnove opäť doplnený.

Dalej bola pri pamiatkovom doskúmavaní zistená existencia primárneho okenného otvoru v mieste kruhového hodinového ciferníka na 3. poschodi južnej fasády, pričom tento ciferník, situovaný do polohy renesančného okna, je ešte mladší ako samotný barokový hodinový stroj z roku 1729. Podľa charakteru muriva obmurovky kruhového otvora ciferníka predpokladáme, že ciferník bol osadený spolu s terajši-

Obr. 3. Detail ciferníka slnečných hodín

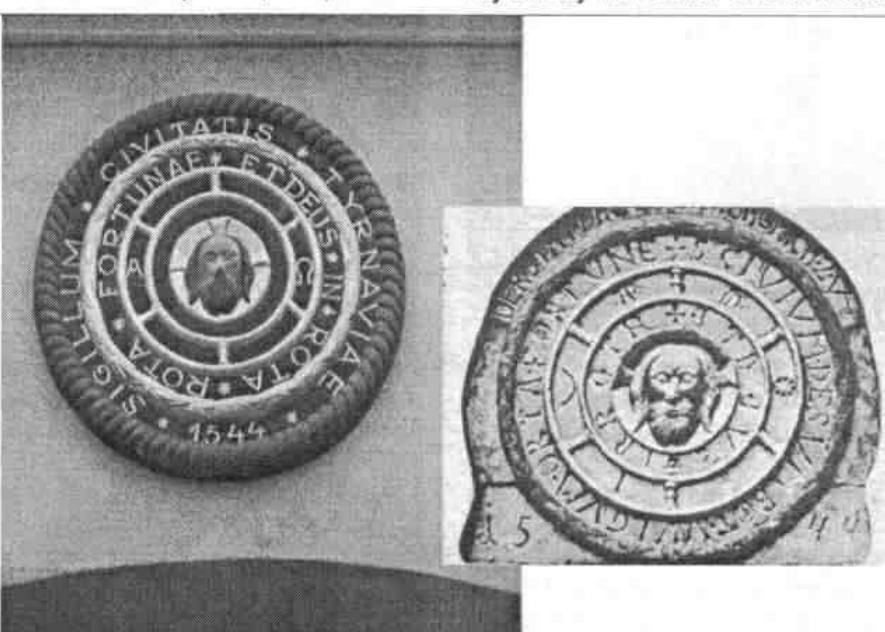
mi veľkými štvorcovými ciferníkmi nad ochodzou, v roku 1809. Kvôli rozmeru ciferníka musela byť odstránená šambrána pôvodného okna. Funkčnosť ciferníka, rozmery renesančného okna a zánik jeho pôvodnej šambrány boli dôvodom pre akceptovanie jestvujúceho mladšieho slohového stavu.

Ďalším zistením, o ktorom sa pred obnovou nevedelo bol fakt, že ciferník slnečných hodín (obr. 3) je namaľovaný na medenom plechu a nie priamo na omietke, ako sme predpokladali v súvislosti s poznatkami o iluzívnej výzdobe veže, pričom práve jeho výtvarné riešenie sme pokladali za jeden z posledných zachovaných fragmentov originálnej zdobenej omietky. Primárna renesančná omietková vrstva sa však ako jediná vrstva nachádzala pod ciferníkom. Na ňu bol teda ciferník osadený ešte pred prefasá-

dovaním veže barokovou omietkou z konca 17. storočia, možno už v dobe výstavby veže (obr. 4 vľavo).

Aj po vykonaní výskumu, zostáva veľkou neznámou mestský erb nad vstupom do prizemia veže. Podarilo sa zistiť len to, že určite nejde o originál, pretože bol vyrabenný z umelého kameňa, zrejme pri úprave veže v rokoch 1938-41. Nevieme ale, či ide o kópiu pôvodného erbu veže, čomu by zodpovedalo jeho tvaroslovie, porovnatelné s kamenným renesančným erbom radnice (obr. 4 vpravo), keďže je tu zároveň nesúlad jeho vročenia 1544 so začiatkom výstavby veže v roku 1574. Je však nanajvýš pravdepodobné, že objekt vo vlastníctve mesta bol podľa dobových zvyklosťi už od počiatku označený mestským erbom. Chybny rok na novšom erbe by mohol byť spôsobený zlou čitateľnosťou už asi značne narušeného textu originálu. Túto záležitosť by mohol objasniť archívny výskum dokumentov z prestavby v rokoch 1938 - 41.

Do pôvodného renesančného výrazu bol prinavrátený aj mohutný kamenný sokel. Ten bol pri novodobej úprave celý obetónovaný, čo bolo príčinou takmer úplného zničenia pôvodného povrchu kameňa. Preto musela byť pri obnove vytvorená povrchová vrstva z umelého kameňa, rešpektujúca farebnosť a štruktúru povrchu originálu. Zrušená bola neslohová úprava kombinácie drsného povrchu rovných plôch sokla a hladkého povrchu oblého ukončenia sokla i zaoblených nároží. Nárožia sokla boli opäť doplnené do pravouhlého tvaru, podľa nálezov pod úrovňou súčasnej dlažby námestia. Škárami bola

Obr. 4. Vľavo mestský erb na veži, vpravo erb radnice z roku 1544

priznaná pôvodná skladba sokla z nerovnako veľkých kamenných blokov ukladaných do riadkov, majúcich taktiež rozličnú výšku (obr. 2).

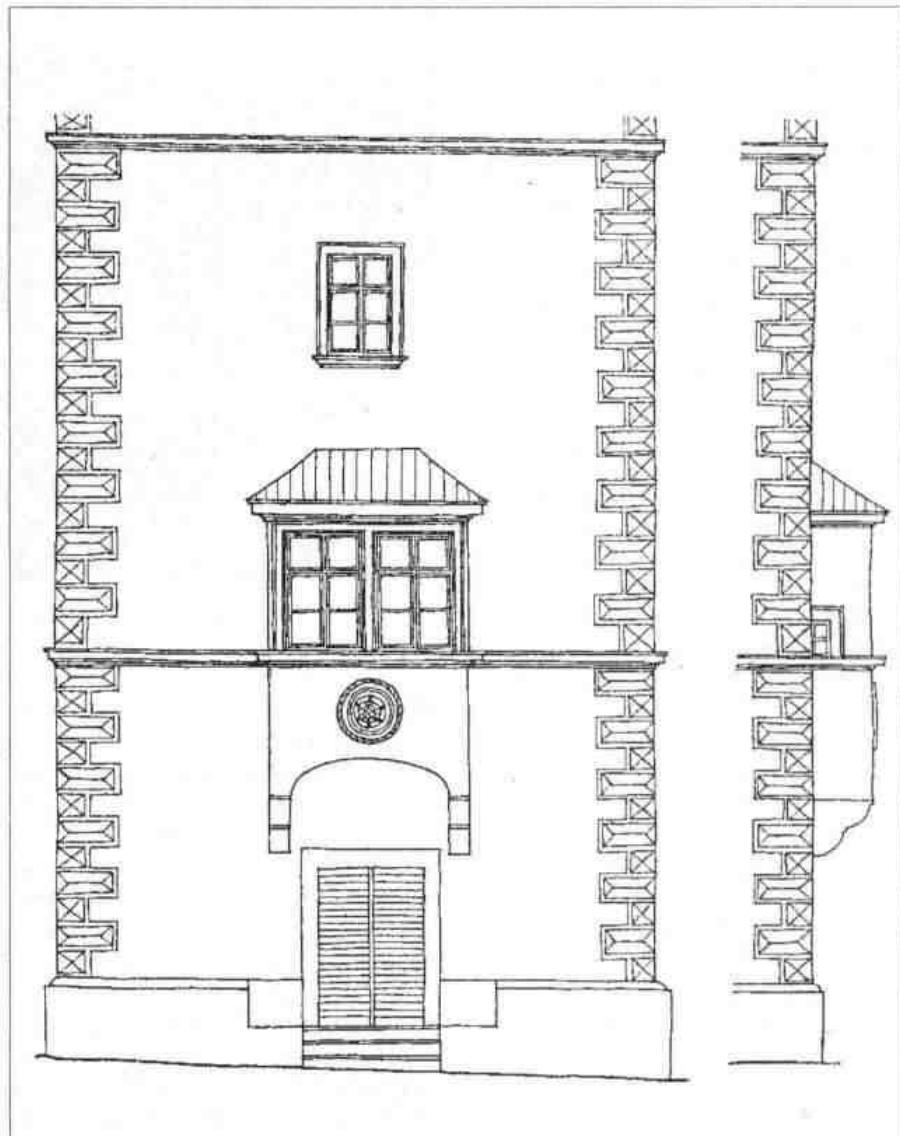
Vyššie uvedené zistenia sa do výsledku obnovy nepremietli vôbec, alebo len minimálne. Z hľadiska stavebného vývoja objektu a jeho pamiatkových hodnôt boli významnejšie ďalšie nálezy.

Z nich je to predovšetkým nečakaný nález pozostatkov po odstránenej konštrukcii renesančného arkiera, ktorý bol vytvorený už v dobe vzniku objektu na 1. poschodi hlavnej - južnej fasády, orientovanej do námestia. Terajšie okno v jeho mieste ako jediné pred pamiatkovou obnovou fasád nemalo šambránu, čo signalizovalo, že nešlo o jeho primárny slohový stav. Súčasnosť vzniku arkiera so vznikom veže vyplývala z previazania muriava jeho odstránených bočných stien s murivom lica južnej fasády. Z nálezových situácií ale vyplynulo aj to, že arkier nemal dlhú existenciu a už pri barokovej prestavbe veže koncom 17. storočia, vynútenej ničivými požiarmi, bol odstránený. Príčinou odstránenia arkiera mohli byť statické poruchy po požiaroch, alebo aj to, že autorovi barokovej prestavby sa nehodil do koncepcie

Obr. 5. Otvor priechodu do arkiera po odstránení zámuroviek

nového výrazu. Napriek zrušeniu arkiera bola barokovou prestavbou nadalej zachovaná a využitá združená šambrána čelného okna arkiera, ktorá bola len presunutá do lica fasády. Dokladom o tom boli zistené kapsy vysekané v lici fasády do pôvodného renesančného muriva, do ktorých bola šambrána vsadená. Až v priebehu 19. storočia bola táto šambrána definitívne zrušená a

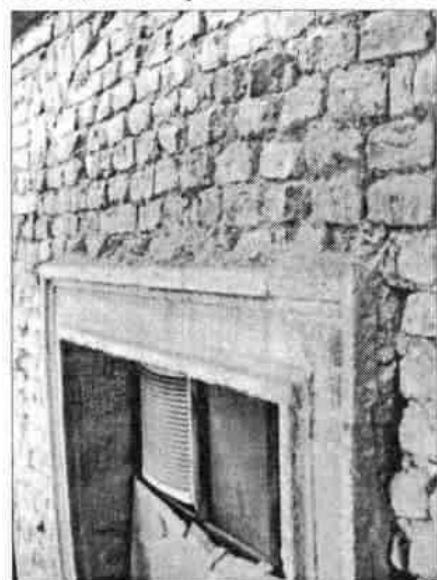
Obr. 6. Návrh náznakovnej rekonštrukcie arkiera

nahradená známym jednoduchým oknom bez orámovania šambránu.

Vzhľadom k významu nálezu, množstvu zistených informácií o ňom a predovšetkým z dôvodu, že arkier patril k predom stanovenej koncepcii obnovy renesančného výrazu veže, bola Krajským pamiatkovým úradom Trnava vznesená požiadavka na vytvorenie náznakovej rekonštrukcie arkiera, ako dominantného reprezentačného výrazového prvku hlavnej - južnej fasády. Táto požiadavka bola mestom Trnava prijatá.

Sumarizácia zistení pamiatkového doskúmania, viažucich sa ku arkieru a zhrnutie analogických odvodení, potrebných pre vytvorenie náznakovnej rekonštrukcie renesančného arkiera je nasledovná: v osovej zhode s jestvujúcim oknom 1. poschodia sa našiel široký zamurovaný otvor, so špaletami idúcimi po úroveň podlahy poschodia, ukončený v tvare stlačeného oblúka, totožný s prierezom okennej niky jestvujúceho okna (obr. 5).

Tento otvor, cez ktorý bola hmota arkiera prístupná, bol v hrúbke muriva zámurovky zachovaný čiastočne aj s interiérovými omietkami siahajúcimi až po lice fasády. Z priebehu špaliet otvoru smerom dole bola čitateľná úroveň podlahy arkiera. V lici fasády bolo tiež evidentné

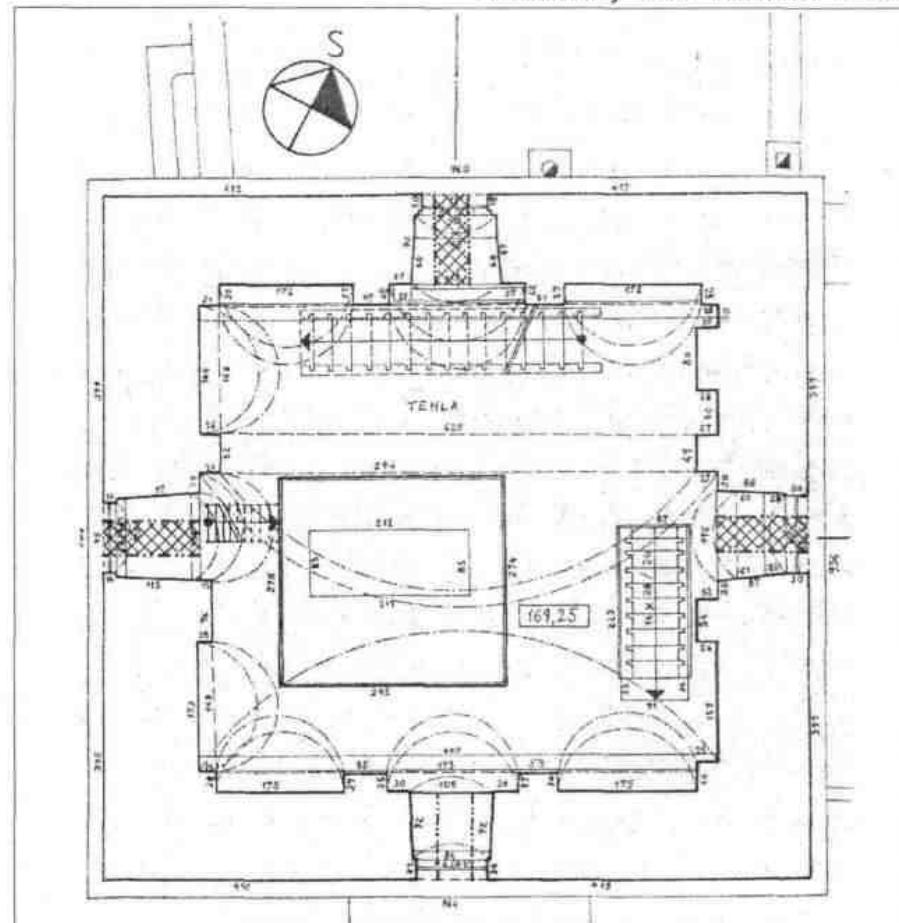
Obr. 7. Šambrána okna, slúžiaca ako vzor pre okno arkiera

Obr. 8. Časť obnovenej južnej fasády s rekonštrukciou arkiera

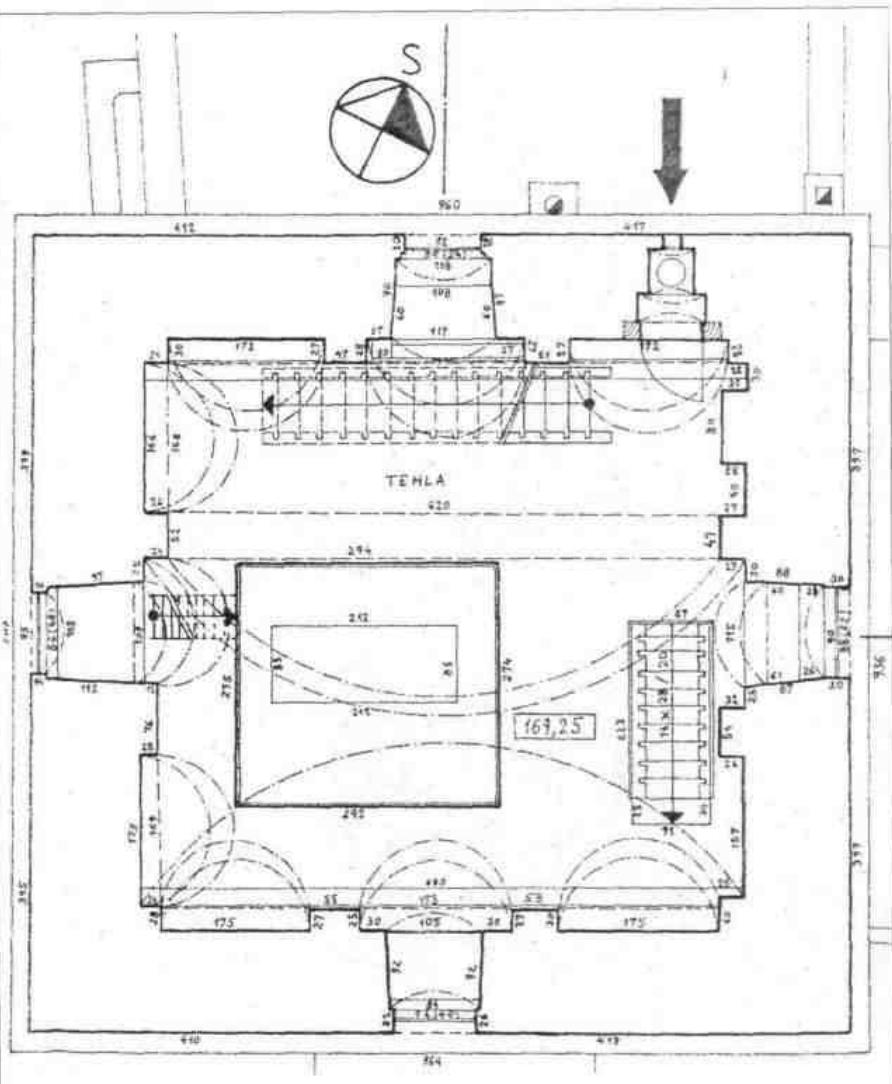
odbúranie pokračovania muriva klenby smerom do arkiera, ktorý bol teda zaklenutý tehlovou valenou klenbou. Zreteľné boli tiež stopy po odstrhaných bočných muroch arkiera, ktoré boli s južným obvodovým múrom veže previazané pravidelnou väzbou. Priebeh bočných murov, ktoré boli hrubé len 25 cm, bol sledovateľný do výšky nasadenia pôvodnej korunnej rímsy arkiera (čo zodpovedalo výške šambrány v čelnej stene) a smerom dole až po hornú hranu zosekaných kamenných konzol, nesúcich arkier. Do pozostatkov pôvodných konzol hranolového prierezu, s výškou 86 a šírkou 29 cm, boli pri obnove kotvené prúty výstuže dopĺňaných vystupujúcich časti konzol. Z nálezových situácií bočných murov arkiera vyplnul aj valbový tvar jeho striešky. V lici fasády, v polohe zaniknutých bočných murov arkiera, sa ďalej našli zamurované kapsy po odstránených kamenných šambránach bočných okienok arkiera, ktoré spočívali na kordónovej rímsi, majúcej zároveň funkciu parapetnej rímsy. Časť úseku tejto rímsy, prislúchajúcej k arkieru, bola po zrušení arkiera premiestnená do nového lica fasády, kde ostala až

do doby terajšej pamiatkovej obnovy fasády. Zistené skutočnosti dávali takmer kompletnú predstavu o hmotovom riešení arkiera širokého 3 m. Nebol známy len rozmer jeho predstúpenia voči fasáde. Ten sme stanovili analogicky podľa iných renesančných arkierov v Trnave, na 90 cm. Podobne bola odvodená aj šírka bočných okienok, v pomere k ich známej výške ($v=50$ cm). Združená šambrána v čele arkiera má profiláciu vytvorenú podľa okna v západnej fasáde toho istého podlažia (obr. 7). Takúto, v rámci Trnavy atypickú profiláciu, s obojstrannou profilovanou lištou čelnej plochy šambrány, sme zvolili nielen na základe predpokladu rovnakého detailného riešenia veľkých okien 1. poschodia, ale aj preto, že obojstranná profilácia je ideálna pre združené okno tým, že umožňuje rovnako obojstranne profilovať aj stredový stĺpik šambrány, lebo sa na ňom profilácia z oboch strán stretáva. Predpokladám, že pri výstavbe objektu hľadali práve ideálnu profiláciu pre šambránu združeného okna, ako najdôležitejšieho okna celého objektu a podľa nej bola potom riešená aj šambrána susedného okna v západnej fasáde. Pre tvarovanie ukončenia konzol bol navrhnutý bežný neutrálny renesančný tvar. Korunnú rímsu

arkiera sme použili rovnakého profilu, ako je jeho parapetná rímsa a eda aj kordónové rímsy veže. Okenné výplne nielen arkiera, ale celej veže boli vytvorené ako náznakové rekonštrukcie slohových, z hľadiska konštrukčného riešenia a členenia, vrátane atypických kovani. Odstránené boli teda všetky rušivé neslohové kovové okenné výplne.

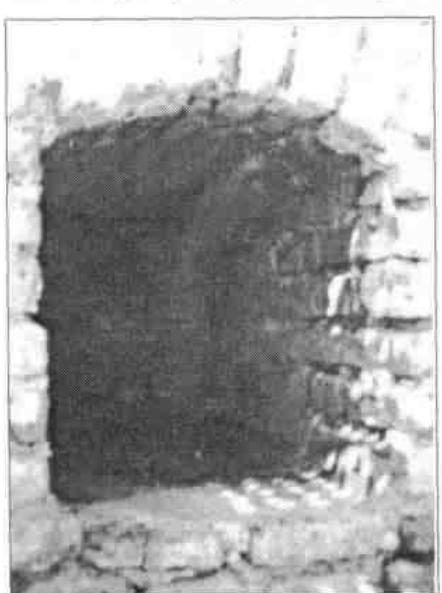
Ďalším nečakaným významným nálezom, viažucim sa priamo k dobe vzniku veže, boli nálezy troch malých otvorov priamo pod ochodzou (cca 1 m pod rímsou ochodze). Nachádzali sa v strede šírky západnej, východnej a severnej fasády, všetky v rovnakej výške, zhodnej s malým otvorom, zachovaným v strede južnej fasády (obr. 9). Otvory mali navzájom totožné rozmeria (vrátane zachovaného južného) a ukončené boli plynkým segmentovým záklenkom (šírka otvorov 44–45 cm, výška v strede záklenku 52–55 cm) (obr. 10). Zamurované boli iba v lici múrov. Za zamurovkou bolo zistené, že otvory mali rovnaký prierez v rámci celej hrúbky múrov, čo platí aj pre nezamurovaný otvor v južnej fasáde. Vzhľadom k profilu otvorov vo veľkej hrúbke múrov, ako aj kvôli veľkej výške ich osadenia nad podlahou, nemohli pôvodne slúžiť ako okná alebo strieľne a veľký význam by nemali ani z hľadiska presvetlenia miestnosti. To, že ako jediné renesančné otvory veže nemali kamenné orámovanie súviselo tiež s ich funkciou. Ani pôvodne totiž neboli pohľadové, pretože išlo o otvory slúžiace na prevedenie osi hodinových ručičiek cez obvodové mury a prekryvali ich najstar-

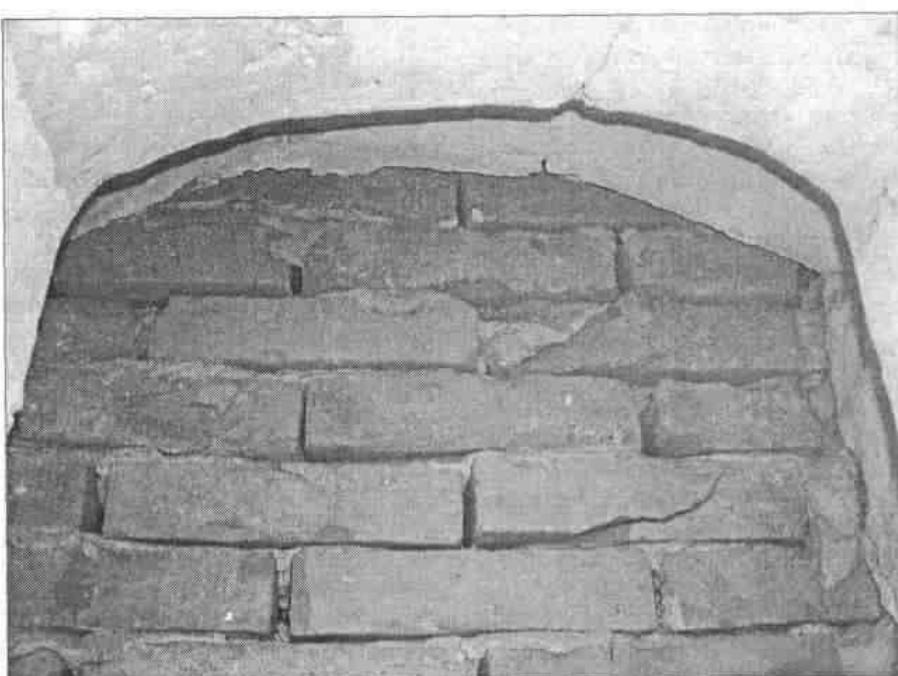
Obr. 11. Pôdorys 5. poschodia veže vyznačením nálezu barokového záchranného priestoru

sie ciferníky mechanických hodín, ktoré podľa archívnych údajov boli vo veži už pri jej dokončení. Primárnosť zistených otvorov v murive túto skutočnosť potvrdila. Zároveň sme získali informáciu o si-

tuovaní ciferníkov, ktoré však nebolо ideálne z hľadiska prístupu k nim pri údržbe. Preto boli už v baroku zamurované a nové barokové ciferníky umiestnili na lepšie prístupné miesta nad ochodzou, nad oknami

Obr. 10. Detail východného renesančného otvoru pre os hodinových ručičiek

Obr. 12. Poblad na segmentovú klenbu priestoru barokového záchrada

Obr. 13. Veža z juhu po celkovej obnove exteriéru

6. poschodia. Vzhľadom k primárnosti otvorov k obnovovanej renesančnej etape, sme sa rozhodli ich prezentovať, ale iba so zaslepnením v hĺbke otvorov.

Ďalší veľmi zaujímavý nález, prejavujúci sa však predovšetkým vo vzťahu k interiéru, ktorý ale už nepatrí k dobe vzniku objektu, je nález záchodu vytvoreného pri barokovej prestavbe veže, na 5. poschodí, teda na najvyššom podlaží pod ochodzou, na severnej strane veže (obr. 11). Celý minip-

riestor záchodu využil skutočnosť, že obvodový mür mal dostatočnú hrúbku na to, aby v ňom mohol byť po vybúraní časti pôvodného muriva vytvorený priestor zaklenutý segmentovou klenbičkou (obr. 12). Objavili sme ho aj so zachovanou drevenou sedacou časťou s poklopom. Prevetraný bol malým okienkom rozmerov 20×20cm, ktoré bolo pri obnove fasády priznané napriek tomu, že ide o mladšiu než renesančnú záležitosť, pretože pri obnove interiéru bude záchod ako výz-

namný nález prezentovaný. Podľa novodobého materiálu zámurovky vstupu, prestal záchod fungovať až niekedy v polovici 20. storočia. Prečo záchod v baroku vytvorili? Baroková prestavba bola prvou možnosťou vychytať dovtedy zistené nedostatky vo funkčnosti veže. Bolo potrebné vytvoriť lepšie podmienky pre stálu strážnu službu, sídliacu v poschodi na úrovni ochodze, kde aj vzhľadom k podstatne menšej hrúbke obvodových múrov neboli priestory pre vybudovanie záchodu. Už predtým určite záходy existovali v niektornej zo susedných dvojpodlažných budov, funkčne previazaných s vežou. Tie ale boli v stave nádze príliš vzdialené. Preto nový záchod umiestnili v najbližšom možnom mieste, kde sa dala bez straty pôdorysnej plochy na jeho vytvorenie využiť hrúbka masívnych múrov. Po odstránení novodobých omietok severnej fasády bol až po strechu príľahlej budovy školy jasne viditeľný priebeh odpadovej šachty záchoda, ktorá bola vytvorená vyburaním zvislej ryhy do renesančného muriva z fasádnej strany a opäťovným doplnením líca fasády.

Po obnove exteriéru donedávna ešte brizolitového objektu, s prakticky zaniknutým slohovým výrazom, sa nielen zlepšil jeho stavebno-technický stav, ale po premietnutí výsledkov pamiatkového výskumu do výslednej obnovenej podoby, sa stala trnavská mestská veža opäť skutočným reprezentačným objektom, tak ako to bolo v dobe jej vzniku, keď od počiatku bola nielen funkčnou súčasťou ochrany mesta a jeho obyvateľov, ale zároveň bola vďaka svojmu architektonickému riešeniu, ako hlavná dominanta mesta, symbolom jeho vyspelosti a prosperity. Po ukončení obnovy fasád mesto Trnava v priebehu roku 2005 obnovou interiérov zavŕši celkovú pamiatkovú obnovu veže, ktorá celá dostane aj novú kultúrno-spoločenskú funkčnú náplň, súvisiacu s turistickým ruchom.

Resumé:

Die während der Erneuerung der Fassade des Stadtturms in Trnava im Jahre 2004 gemachten Entdeckungen

Nach der anfänglichen Erneuerung des Daches und der oberen Fassaden - über dem Umgang des Stadtturms (errichtet vom Trnavaer Maurermeister Jakub am Hauptplatz von Trnava in den 70er und 80er Jahren des 16. Jh.) wurde 2004 auch die Erneuerung des Exterieurs seines unteren Teils - vom Umgang bis zum Erdgeschoss - beendet. Die Entdeckung der illusionistischen Quader über dem Umgang (bereits 1977 festgestellt), die aus der Zeit der Errichtung des Turmes stammen, ermöglichten es zusammen mit anderen Entdeckungen im oberen Teil des Turmes das ursprüngliche Dekor aus der Renaissance zu erneuern. Wegen der

Zurückstellung des einheitlichen Dekors des gesamten Turmes, musste die primäre Lösung der Renaissance auch unterhalb des Umgangs erneuert werden. Bei der neuesten denkmalpflegerischen Untersuchung zeigte sich, dass der untere Teil des Turmes im Unterschied zum Teil oberhalb des Umganges keine Quader auf der gesamten Fläche aufgewiesen hat, sondern lediglich Eckquader, während die restliche Fläche der Wände ohne Verzierung und auch ohne Anstrich gewesen ist.

In Zusammenhang mit Demolierungsarbeiten haben wir auch die Untersuchung der Fassaden beendet. Es ist uns gelungen die ursprüngliche Lösung des Sockels aus Steinblöcken zu erfassen, die im 20. Jh. zur Gänze mit Beton bedeckt worden sind. Der bedeu-

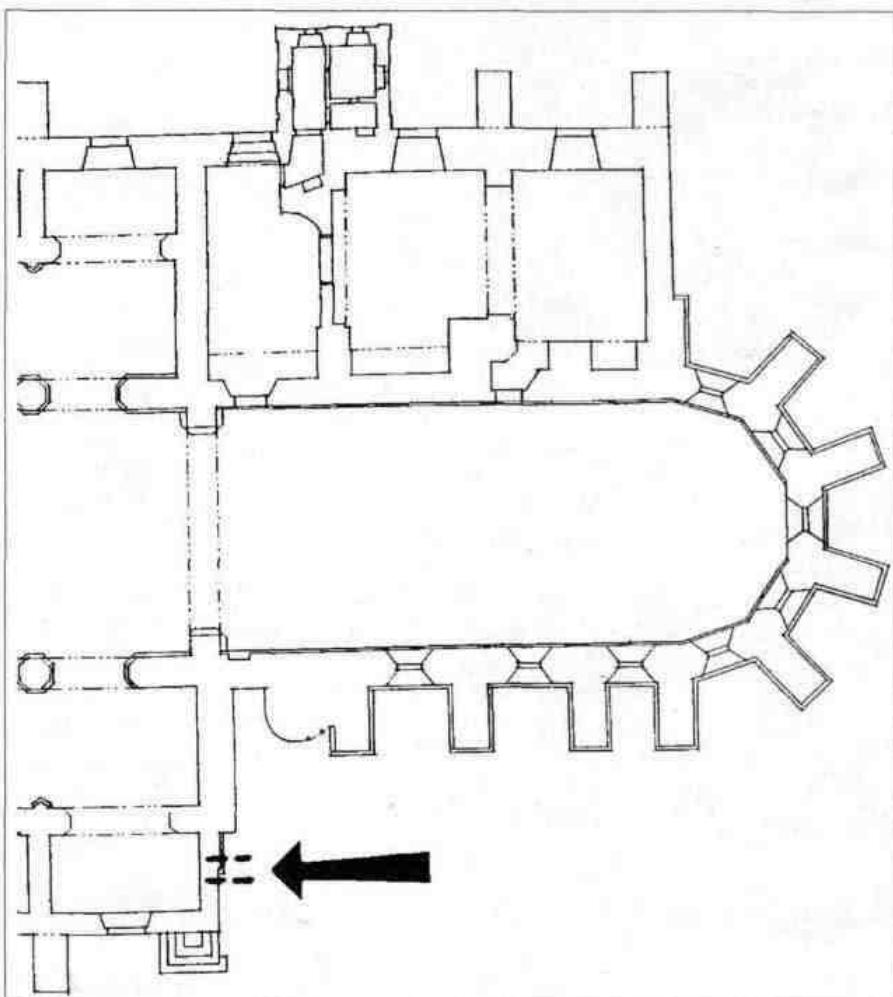
tendste Fund war die Feststellung der Reste nach der Abtragung einer Erkerkonstruktion an der 1. Etage der Fassade in Richtung auf den Platz. Der Erker wurde bereits beim barocken Umbau des Turmes abgetragen. Die Menge der Informationen im Mauerwerk ermöglichte seine andeutungsweise Rekonstruktion. Andere Funde bestätigten bereits von Beginn des Funktionierens des Turmes an das Vorhandenseins eines Uhrwerks. Ein unerwarteter Fund, der bereits zum barocken Umbau gehört, war die Freilegung des vermauerten Raumes eines Abtritts, eingerichtet in der Stärke der nördlichen Umfassungsmauer in der 5. Etage.

Na prelome mesiacov júl-august 2004 pristúpil Rímsko-katolický farský úrad Trnava na farskom kostole sv. Mikuláša (trnavčanmi nazývanom tiež "Hrubý" kostol) k zahájeniu sanačných prác. Tieto sú chápane ako prvá etapa časovo a finančne extrémne náročného zámeru, výsledkom ktorého by mala byť celková koncepcná obnova exteriéru a interiéru farského kostola.

Prvou etapou prác realizovaných v roku 2004 bolo odstraňovanie zavlhnutých a poškodených exteriérových omietok, vyčistenie a výmena poškodených klampierskych prvkov s jednoznačným cieľom - a tým je vysušenie vlhkých stien kostola. Odvedením povrchových vôd sa zabráni opäťovnému podmáčaniu terénu a následnému vzlinaniu vody do základov a obvodových stien.

Práce financované zo zdrojov Rímsko-katolického farského úradu Trnava - mesto, zo zdrojov rozpočtu mesta Trnava a z fondu Ministerstva kultúry - "Obnovme si svoj dom" boli realizované v súlade s podmienkami Krajského pamiatkového úradu Trnava.

Pripravnou fázou pred zahájením realizácie prác bolo uskutočnenie zisťovacieho reštaurátorského prieskumu exteriéru (vykonaného Mgr.art. Tomášom Kucmanom) a výpracovanie predbežnej dokumentácie "Návrh sanácie fasád" (Ing. Martou Pichovou). Na obhliadkových pamiatkových prieskumoch

Obr. 1. Pôdorysné situovanie najdeného muriva

podkroví sa podieľal a k vyhodnocovaniu nálezov prispel mnohými podnetnými postrehmi tiež Ing. arch. Pavel Ďurko z Mestského úradu Trnava.

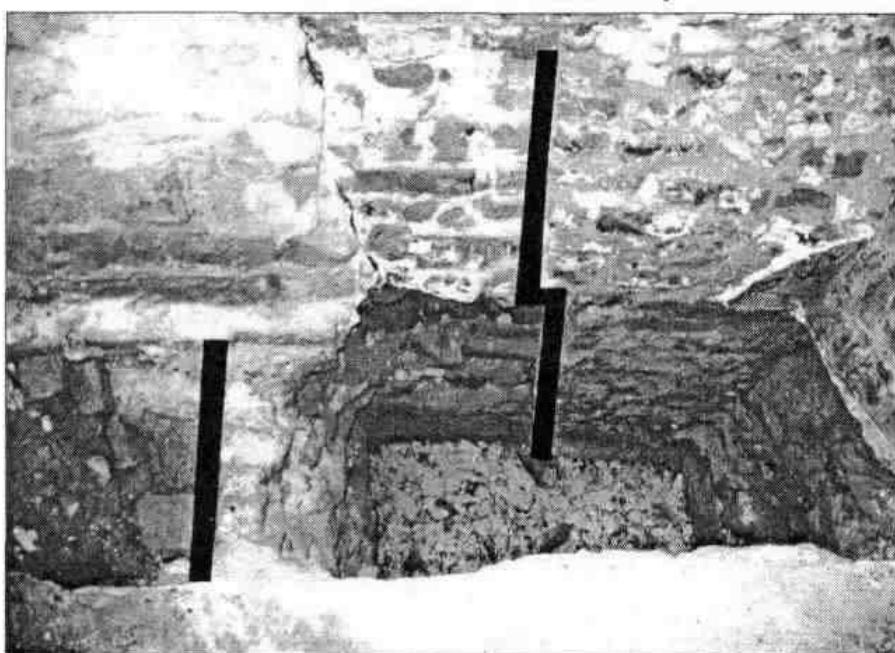
Solitérna trojlodová bazilika s

barokovou prístavbou bočných kaplniek a dvoježovou hlavnou fasádou je situovaná vo východnej časti historického jadra mesta, v šoškovitom rozšírenom priestore námestia sv. Mikuláša, na vyvýšenom mieste v blízkosti mestského opevnenia.

Začiatok výstavby kostola, ktorý vznikol v stredoveku ako trojlodová bazilika, sa podľa literatúry dátuje do obdobia okolo roku 1380. (Radványi 1995, s.2)

Jeho hlavná loď je zaklenutá štyrimi poľami gotickej križovej klenby s kamennými profilovanými rebrami. Bočné lode dosahujúce polovicu výšky hlavnej lode sú taktiež zaklenuté po štyroch poliach gotickej križovej rebrovej klenby, v južnej sa nachádza bočný gotický lomený portál s kamenným profilovaným ostenním. K bočným lodiam boli v 17. storočí pristavané bočné kaplnky.

Svätynia, ktorá dosahuje takmer výšku hlavnej lode, je zaklenutá štyrimi poľami križovej rebrovej

Obr. 2. Vyznačenie rozsahu muriva vo výkope

Obr. 3. Exteriérová nika s malbou Krista na severovýchodnej stene svätyne

klenby netypicky riešenej s plynkými lunetami v jej čelách. Na severnej strane sa nachádza malý gotický portál vedúci do sakristie.

V predsiene s gotickou krížovou rebrovou klenbou sa nachádzajú stredoveké fresky, avšak znehozenoté premaľbou zo začiatku 20. storočia.

Začiatkom októbra 2004 bola v exteriéri pri východnom štítu južnej bočnej lode pre potreby sanačných prác vykopaná zistovacia sonda (za účelom zistenia prípadných úprav základového muriva z obdobia 20. storočia), pričom bolo vo výkope zistené neznáme murivo vymurované zo stredovekých tehál prstoviek. Toto murivo je situované zčasti pod gotickým oporným pilierom a zčasti pod barokovou prístavbou bočných kaplniek - tak, že gotický oporný pilier je vybudovaný zčasti na ňom a využíva jeho konštrukciu.

Sondou bola zachytená základová škára tohto muriva, ktorá je v hĺbke 185 cm od dnešného teré-

nu. Mûr je v jeho spodnej časti hrubý 98 cm, a v tomto rozsahu sú tehly v jednotlivých riadkoch kládené v diagonálach, tzv. klasovitým spôsobom.

Vo výške 95 cm od základovej

Obr. 4. Oblíukové operáky v podkroví južnej bočnej lode

škáry je mûr zúžený o 8 cm a od tejto úrovne je zaznamenané kladeanie tehál bežným spôsobom - teda na ložné plochy.

Na základe týchto rozdielnych spôsobov murovania muriva sme jeho spodnú časť vyhodnotili ako pôvodné základové murivo, z čoho možno usudzovať, že úroveň pôvodného terénu prípadne podlahy interiéru neznámeho objektu sa nachádzala v hĺbke 90 cm pod dnešným terénom.

Na základe prieskumu bol nález predbežne vyhodnotený ako murivo staršie od stredovekého farského kostola, výstavba ktorého sa podľa literatúry datuje od roku 1380.

Z nálezu je zrejmé, že mûr pokračuje smerom na východ. Výkopová sonda však nebola zväčšovaná, jeho ohraničenie smerom na východ ani na západ preto nepoznáme. Vieme, že najstaršia zmienka o farskom kostole pochádza z roku 1211. Na základe hrúbky mûru (čo je 98 cm) sa môžeme iba hypoteticky domnievať, že by nájdený mûr mohol pochádzať zo staršej sakrálnej stavby. Pre jeho bližšie vyhodnotenie a datovanie je však nutné vykonať predstihový archeologický výskum.

Počas priebehu sanačných prác bol vykonaný predbežný obhliadkový prieskum podkrovních priestorov, ktorý priniesol viaceré objavné nálezy. Za najpodstatnejší z nich považujeme nález, ktorý sa musel podstatne a mimoriadne výrazne zapisovať do stredovekého obrazu samotného kostola, ako aj urbanistickej mestského interiéru. Je pre nás záhadou, že sa doposiaľ tento nález neuplatnil na žiadnej zo starších vedút ako aj v žiadnej literatúre.

V stredoveku vznikol kostol ako trojloďová bazilika, čo znamená že mal vysokú hlavnú loď a o polovicu nižšie bočné lode ponad ktoré bola hlavná loď presvetlená, s uplatnením oporného systému prenášajúceho tlaky rebrovej klenby do základov.

Charakteristickým prvkom vrcholnej katedrálnej gotiky západnej Európy je vyspelý systém v exteriéri do priestoru extrémne rozvinutých oporných pilierov kombinovaných s oblúkmi. Vznikol ako konštrukčný prvek, no zároveň poskytol možnosť pre uplatnenie výtvarného dotvorenia exteriéru. Na území Slovenska ho však nachádzame len vo veľmi redukovanej forme - ako odstupňované prístenné piliere bez oblúkových prvkov.

Po obvode svätyne ako aj veži trnavského farského kostola sú podnes zachované odstupňované oporné piliere. Čažké blokové stupňovité operáky s kamennými rímsičkami sú v hornej časti ukončené strieškou.

Doposiaľ nebolo známe, akým spôsobom bolo zabezpečené riešenie oporného systému jeho bočných lodí, keďže ich dnes nachádzame po úprave s prístavbou bočných kaplniek zo 17. storočia.

Pri obhliadke v podkroví sa ukázalo, že sú tu zachované zvyšky oporného systému stien hlavnej lode, avšak pre územie Trnavy a širokého regiónu je jeho riešenie atypické. Ide totiž o oblúkové operáky vyraставajúce zo steny hlavnej lode ktoré premostujúcim oblúkom dosadajú na korunu muriva bočných lodí. Na prítomnosť oblúkových operákov nad severnou bočnou lodou poukazujú jazvy po ich

dosadnutí na hlavnú loď a zbytky nábehov na korune obvodového múru bočnej lode.

Celkovo mal kostol po tri oblúkové oporné piliere každej strane, tri z nich sú zachované nad južnou lodou. Ukončené sú profilovanou rímsou od ktorej pokračovali smerom nadol po obvodovej bočnej stene ku kamennej strieške. Keďže však boli v 17. storočí vtiahnuté do stien barokových kaplniek, ich tvar a rozmer od striešky nadol nepoznáme.

Ďalším mimoriadne významným nálezom je vo fragmentoch zachovaná kamenná profilovaná korunná rímsa bočných lodí, viažuca sa k ich dodnes zachovanej výške, ktorá sa nachádza v úrovni medzi rímsami oblúkových operákov a kamennými strieškami. Dnešný krov jednotne zastrešuje pôvodné stredoveké bočné lode a k nim neskôr pristavané kaplnky zo 17. storočia. Pri tomto riešení zastrešenia sa stalo, že mnohé pôvodné povrhy uplatnené v exteriéri, boli skryté v interiéri podkrovia. Tako tu môžeme nájsť viacero vrstiev pôvodných exteriérových omietok zachovaných akoby v zakonzervovanej podobe.

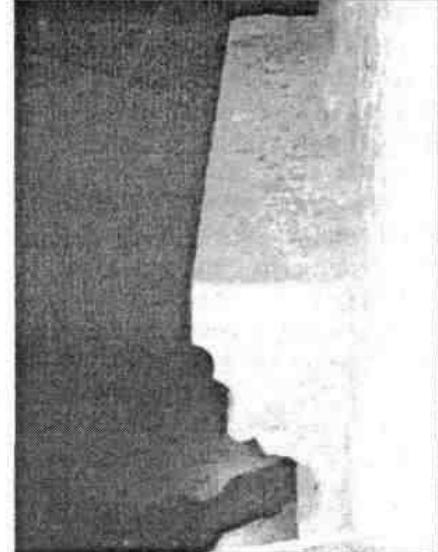
Na zachovanych opornych oblúkoch sa nachádza vrstva s hladeným bielym vápenným náterom, s viditeľnými stopami červených pigmentov (pravdepodobne po výtvarnej výzdobe?).

Ako zaujímavosť možno tiež spomenúť, že boli zistené stopy po murovaní oblúkových operákov v podobe odtlačkov debnenia do malty vytečenej v priebehu murovania.

Pri obhliadke podkrovia nad svätyňou sa ukázalo, že súčasné rieše-

Obr. 5. V pravom hornom rohu - za čerstva do omietky vyrytý rok 1618

Obr. 6. Torzo kamennej korunnej rímsy v podkroví južnej lode

nie klenby svätyne s klesajúcimi vrcholnicami a s plytkými lunetami vloženými nad jej čelami nie je pôvodné. K takému nezvyklému riešeniu klenby sa doposiaľ nenačádzali analógie. Zistilo sa však, že vzniklo úpravou pôvodného tvaru klasickej križovej rebrovej klenby, ktorá bola totožná s riešením zaklenutia hlavnej lode. Kedy a z akých dôvodov bolo pôvodné riešenie križovej klenby s rovnobežnými vrcholnicami zmenené do súčasnej podoby nie je známe. Na licach pôvodných interiérových čiel, vtiahnutých po úprave zrušenej klenby do priestoru podkrovia je zachovaná omietka s niekoľkými vrstvami hladených bielych vápených náterov.

Aj obhliadka podkrovia nad sakristiou priniesla mnohé objavné, doposiaľ neznáme informácie. Dnešná sakristia nachádzajúca sa na severnej strane svätyne v rozsahu od štitovej steny severnej bočnej lode po 4.operák svätyne, je prekrytá valenou klenbou s bohatou štukovou výzdobou, ktorá vznikla pravdepodobne koncom 17. storočia, po dvoch veľkých požiaroch mesta.

Do sakristie vedú zo svätyne dva vchody. Malý gotický portál s lomeným záklenkom a profilovaným ostensíom sa nachádza v blízkosti polygónu svätyne. Jeho prítomnosť v tomto mieste je v literatúre zdôvodňovaná tým, že viedol do stredovekého priestoru pristavanému k stene svätyne. Niektorí autori sú dokonca toho názoru, že viedol do tzv. románskej rotundy sv. Juraja. (Kol. autorov 1988, s.34.)

Obhliadka podkrovia upresnila dobu vzniku dnešnej sakristie, tým, že bol na stene medzi podkrovím

sakristie a bočnej lode zo strany sakristie nájdený dátum - rok 1618 - vyrytý do čerstvej do malty. Tento dátum je v súlade s údajmi uvádzanými v literatúre.

Avšak najdôležitejšie poznatky sa vzťahujú na zistené fragmenty stredovekých konštrukcií. V poli medzi štitovým múrom severnej bočnej lode a 1. operákom svätyne od západu bol zistený nález čela pravdepodobne valenej klenby s vrcholnicou kolmou na svätyňu, ktorá bola zrušená vybudovaním klenby dnešnej sakristie. Povrch čela je hladený, s pôvodnou omietkou, vápennými nátermi a polychrómiou s predbežne neidentifikovateľným motívom.

V juhozápadnom kúte tohto priestoru sa tiež našla vysekaná kapsa po valcovom schodisku. Prítomnosť schodiska dokazuje, že priestor v tomto mieste musel byť viac než jednopodlažný, a skutočne, v uvedenom rozsahu sa našli zvyšky po 2. nadzemnom podlaží. Viaže sa k nemu otvor v stene smerujúci do svätyne. V stene je vybudovaný sekundárne a je omietnutý hladou vápennou omietkou, do ktorej boli za čerstva vytvorené motívy kružníc (ako príprava pre napokon nikdy nerealizovanú výtvarnú výzdobu?). Tento otvor si vzhľadom k jeho polohe momentálne vieme vysvetliť iba tým, že bol prístupom napríklad k empore. Možnosť jeho preskúmania zo strany svätyne v súčasnosti neexistuje, pretože bol uzavretý prímurovkou a začiatkom 20. stor. tu bola realizovaná veľkoplošná figurálna výtvarná výzdoba.

V podkroví sakristie sa v poliach medzi 1. a 2. operákom a 2. a 3. operákom svätyne od západu nachádzajú zbytky lomených čiel, ktoré sú pozostatkami po dvoch poliach zrejme križovej klenby buď jedného spoločného alebo dvoch samostatných priestorov. Priestor bol rovnako hlboký ako vedľajší poschodový priestor a keďže sa v podkroví našli otlačky po streche, domnievame sa, že bol prizemný. Vstupovalo sa doňho spomínaným malým gotickým portálom v svätyni.

Za zmienku stojí tiež zaujímavý nález slabo viditeľnej kresby na kreslenej červeno-hnedou linkou nevedno kedy ani kym, ktorá sa nachádza v podkroví na stene svätyne, východne od spomínaného otvoru. Zdá sa, že ľažko čitateľná kresba zachytáva farský kostol.

Všetky zachované náterové vrsty bude potrebné reštaurátorsky

preskúmať.

Pri samotných exteriérových práciach, ktorým predchádzal zisťovací reštaurátorský prieskum, sa po odstránení novodobej omietky ukázalo, že konštrukcie patriace k pôvodnej gotickej fáze kostola sú riešené vo viacerých druhoch murív. Pozostávajú zo stredovekých tehál prstoviek, avšak určité úseky sa od seba navzájom odlišujú rôznymi rozmermi tehál. Tejto problematike je potrebné ešte venovať pozornosť, tak, aby bolo možné odlišiť stavebné fázy objektu.

V rámci reštaurátorského prieskumu bola tiež skúmaná plocha steny okolo južného bočného portálu. Južný portál s narušenou geometriou lomeného záklenku spôsobenou statickými poruchami má kamenné profilované ostenie, pričom jeho okrajové pruty vystupujú do priestoru v podobe stĺpov s listovými hlavicami. Na hlaviciach boli pravdepodobne umiestnené predbežne neznáme plastiky, na prítomnosť ktorých mimo samotej tektonickej skladby ostenia portálu poukazujú aj skoby v stene.

V súčasnosti situovanej pri východnej špalete - v mieste pravdepodobnej plasty - bola zistená prítomnosť viacerých omietkových vrstiev a na jednej z nich biely vápenný náter s modročervenou rozmaľbou. Rozsah sondy zatiaľ neumožňuje maľbu bližšie špecifikovať.

Pri odstraňovaní omietky na priečeli kostola bol bezprostredne pri ostení súčasného hlavného vstupu odhalený významný nález zatiaľ iba čiastkového rozsahu, ktorý informuje o existencii pôvodného portálu. Od jeho ďalšieho odkryvu si sľubujeme objasnenie podoby staršieho portálu, o existencii ktorého existuje zmienka v dokumentácii z reštaurovania kamenných článkov kostola z obdobia 50. rokov 20. storočia.

Po odstránení nepôvodných omietok exteriéru kostola bolo tiež objavených niekoľko zamurovaných nik - a to nika na opornom pilieri severne od hlavného portálu, nika na opornom pilieri severovýchodnej strany svätyne a predovšetkým nika pod oknom na severovýchodnej stene svätyne s viditeľnou špárou v murive naznačujúcou

Obr. 7. V súčasnosti zamurovaný otvor severnej steny svätyne v podkroví

Obr. 8. Zrušená klenba staršej sakristie

zamurovaný otvor v tvare gotického lomeného oblúka.

Po čiastočnom odkryti zámurovky v hornej časti výplne otvoru boli na zadnej stene viditeľné náznaky nástennej maľby, ich kvalitu a obsah však nebolo možné vyhodnotiť, nakoľko nika bola z vnútornej časti takmer celá zaplnená stavebnou suťou.

Po odstránení zámurovky a stavebnej sute bola odkrytá nástenná maľba zobrazujúca postavu Krista Trpiteľa, Muža bolesti stojaceho s prekríženými rukami nad svojím hrobom - studnicou Života. Toto zobrazovanie zdôrazňovalo význam premenenia hostie počas bohoslužieb a jeho rozšírenie súviselo so zavedením sviatku Božieho Tela začiatkom 13. storočia a s jeho neskorším rozšírením, pričom v 14. storočí došlo k preneseniu slávnosti mimo chrám. (Kol. autorov 1958, s. 18).

Bolestný Kristus - alebo tiež Imago Pietatis - býva zobrazovaný aj s postavami asistujúcej matky, svätého Jána Evanjelistu, alebo anjelov. Tento votívny obraz s mysticko-eucharistickým námetom sa objavuje v gotickej maľ-

be na Slovensku od konca 14. storočia.

V našom pripade je zobrazená len postava Krista Trpiteľa vynárajúca sa z otvoreného hrobu, s vodorovným brvnom križa za jeho hlavou. Na ľavej strane brvna visí palmová ratolest' - symbol Kristovho triumfálneho prichodu do Jeruzalema a na pravej strane bič - symbol jeho utrpenia. V hornej časti križa je umiestnený nápis I.N.R.I.

Väčšia časť maľby je pomerne dobre zachovaná, značné poškodenie - absencia častí maľby aj s podkladovou vrstvou omietky je na mieste tváre Krista a spodnej ľavej strane postavy Krista. Toto poškodenie vzniklo už pred zamurovaním maľby, nakoľko pri odstraňovaní výmurovky niky a stavebnej sute, ktorou bol priestor niky vyplnený, neboli nájdené časti omietkovej vrstvy s maľbou. Nakoľko je poškodenie lokálne, a na miestach, ktorých poškodením prišlo k najväčšej degradácii tohto výjavu, je pravdepodobné, že išlo o poškodenie zámerné, spadajúce do obdobia husitských vojen a niekolikoročnej prítomnosti husitskej posádky v Trnave v prvej polovici pätnásťteho

storočia, kedy boli proticirkevné a ikonoborecké aktivity na vrchole. (Kucman 2005, s. 2)

Z dôvodu bližiacej sa zimnej sezóny bolo maľbu nutné urýchlene zakonzervovať a niku znova uzavrieť aby neprišlo k jej ďalšiemu poškodeniu. Nástenná maľba však bude vyžadovať samostatný ikonografický a reštaurátorský rozbor, datovanie, špecifikáciu druhu maľby či prípadných premalieb.

Podobný nález bol v rámci Trnavy zistený už v roku 1994. Ide o silne poškodenú maľbu Bolesného Krista v sekundárne vytvorenej nike so segmentovým záklenkom na hlavnej fasáde kostola sv. Heleny. Nálezu sa venoval PhDr. Štefan Oriško v prispevku "K novším nálezom stredovekej nástennej maľby v Trnave" uverejnenom v zborníku Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja z roku 1997. (Oriško 1997, s. 6)

Obnova tak významného objektu, akým je farský kostol sv. Mikuláša v Trnave, je časovo a finančne extrémne náročným zámerom a započaté sanačné práce sú jeho prvou - štartujúcou etapou. Určenie celkovej koncepcie obnovy a finálnej podoby nášho "hrubého" kostola je však podmienené poznatkami a výsledkami kompletného architektonicko a umelecko-historického, ako aj reštaurátorského a archeologického výskumu. Doskúmanie trnavského dómu prispeje k poznatkom o vývoji zástavby priestoru v jeho bezprostrednom okoli. V konfrontácii s archívnymi údajmi prinesie nový pohľad na stavebný vývoj kostola sv. Mikuláša a doplní sa tak ďalšia významná kapitola história mesta.

Literatúra :

- Kol. autorov 1988: Dejiny Trnavy, Obzor, Bratislava, s. 34-72.
Radváni, H. 1995: Trnavské kostoly, Spolok Svätého Vojtechu, Trnava, s. 2-6.
Kol. autorov 1958: Gotická nástenná maľba v zemích Českých I., ČSAV, Praha.

Kucman T. 2005: Prvá etapa reštaurovania maľby "Kristus Trpitel" na kostole Sv. Mikuláša v Trnave, s. 1-2.

Oriško, Š. 1997: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava, s. 3-8.

Resumé:

Entdeckung einer gotischen Exterieur-Malerei und von Resten nach untergegangenen mittelalterlichen Konstruktionen der Kirche zu St. Nikolaus in Trnava

Am an der Wende des Monats Juli zum August 2004 begann das römisch-katholische Pfarramt in Trnava mit den Sanierungsarbeiten an der Kirche zu St. Nikolaus, die die erste Etappe für das zeitlich und finanziell außerordentlich anspruchsvolles Vorhaben ihrer Erneuerung ist. Den Arbeiten ging eine restauratorische Ermittlungsuntersuchung des Exterieurs und die Ausarbeitung der laufenden Dokumentation der Sanierungsarbeiten voraus.

In der Ermittlungsaushubsonde beim östlichen Giebel des südlichen Seitenschiffes wurde unbekanntes aus mittelalterlichen Fingerziegeln gemauertes Mauerwerk festgestellt. Das Mauerwerk liegt zum Teil unter einem gotischen Strebepfeiler - das heißt der mittelalterliche Stützpfiler nutzt teilweise

seine Konstruktion aus. Der Fund wurde vorläufig als Mauerwerk, das älter als die bestehende Pfarrkirche ist bewertet, deren Errichtung laut Literatur ab dem Jahr 1380 datiert wird.

Die vorläufige Besichtigungsuntersuchung der Räume des Giebelgeschosses brachte mehrere Entdeckungen. Neben den teilweise erhaltenen SteinELEMENTEN (Gesims der Nebenschiffe, Schutzdächer und Simse der Strebepfeiler) und vielen mittelalterlichen Oberflächen (ursprüngliche Exterieur-Verputzungen derzeit in das Giebelgeschoss der Nebenschiffe hineingezogen) sind das Reste eines im Rahmen der breiten Region einmaligen Stützsystems des Hauptschiffes - sog. Stützbogen. Zu den bedeutenden Funden gehört auch die Feststellung der ursprünglichen Gestalt des Kreuzrippengewölbes des Sanktuariums, das heute durch die Absenkung der ursprünglichen Gewölbefront verändert ist. Aber vor allem im Giebelgeschoss über der Sakristei gibt es hier den Fund von Konstruktionsresten der Gewölbe der

untergegangenen mittelalterlichen Sakristei. Die herausgehauene Tasche nach einer Wendeltreppe in der südwestlichen Ecke dieses Raumes und eine auf dem Niveau über dem Gewölbe in das Sanktuarium gerichtete Wandöffnung (von der Seite des Sanktuariums her durch eine Vermauerung geschlossen) belegt die Zweigeschossigkeit dieses Teils des mittelalterlichen Raums.

Die restauratorische Untersuchung des Exterieurs legte an der Frontseite unmittelbar bei der Wand des derzeitigen Haupteingangs das Fragment eines ursprünglich mittelalterlichen Steinportals, ferner auch die polychrome Malerei auf den Verputzungen um das gotische Südportal herum und unter dem Fenster der Nordostwand des Sanktuariums eine Nische mit einer Wandmalerei, die die Figur des leidenden Christus darstellt frei.

Prvý známy konvenčný archeologický výskum cintorína pri kostole sv. Margity v Kopčanoch uskutočnila v roku 1961 L. Kraskovská (Kraskovská 1961). V pásovej sonde severne od kostola odkryla kostry bez nálezov, vlastný kostol považovala za ranogotický (obr. 1, 2:2). Závery L. Kraskovskej na viac ako 40 rokov odvrátili pozornosť slovenskej archeológie od kostola a jeho okolia napriek bezprostrednej blízkosti mikulčického hradiska Valy. Ku skúmaniu cintorína sa nepriamo, v súvislosti s výskumom kostola, vrátila v roku 1994 V. Drahošová (Drahošová - Vančo 1996). Štyrmi sondami po obvode kostola a jednou v interiéri opäťovne zachytila kostrové hroby bez akejkoľvek výbavy a západne od kostola v sonde 2/94/95 objavila fragmenty staršieho muriva (obr. 2).

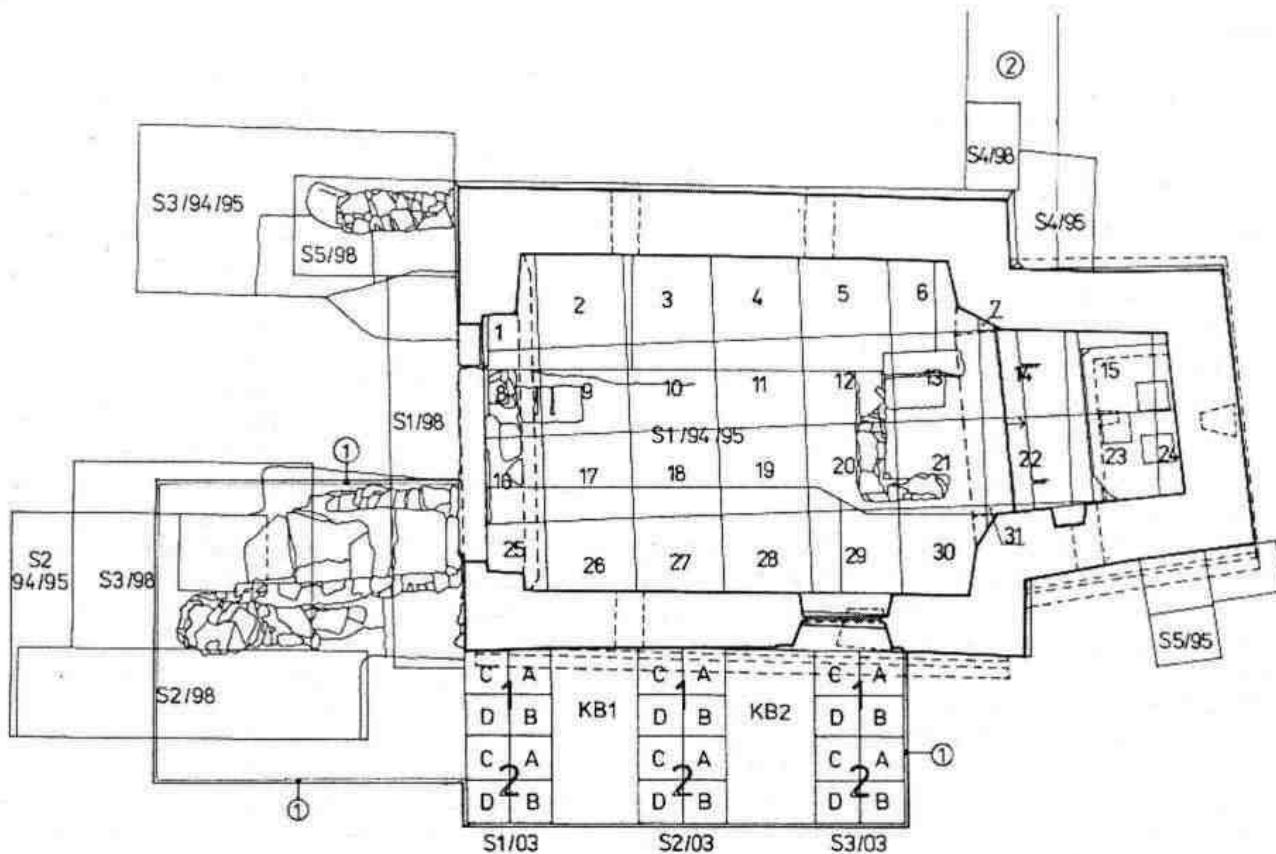
Za určitý medzník možno považovať rok 1998, kedy začal vykonávať systematický archeologický výskum celého katastra Kopčany Pamiatkový úrad SR. Jedným z kro-

Obr. 1. Sonda L. Kraskovskej v roku 1961.

kov bola revizia výsledkov výskumu získaných sondážou v roku 1994-1995 v interiéri a exteriéri kostola. Ukázalo sa, že v interiéri kostola sú v profile sondy 1/94/95 stopy po veľkom množstve hrobov. Juho-

západne od kostola na vlastnom cintoríne naznačovala sonda 2/94/95 podobnú situáciu (Baxa, Drahošová, Sabadošová, Havlik 1998, 28.). Hrob 3/98 lokalizovaný v tomto čase v sonda 2/94/95,

Obr. 2. Situácia sond v kostole a jeho bezprostrednom okolí: 1 - plocha skúmaná v rokoch 2003-2004; 2 - južný koniec sondy L. Kraskovskej

Hrob	Miesto nálezu	Stat. zachovaní a kostky	Orienterka	Rámčové určenie veku a pohľavia	Výbava	Mince v hrobe	Datovanie
3	S4-S5-S6 - 158 - 161 cm	dobre zachovaná	Z - V	Dospelý ♀	2 medené pozlátené gombíky 1 strieborná bubienková náušnica		9. storočie
75	S3/1/D - 83 cm	Zle zachovaná	V-Z	dief'a (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
76	S3/2/C - 105 cm	Stredne zachovaná	V-Z	dief'a (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
77	S1/2/A-B/-90 - 95 cm	Zle zachovaná	J-S	dief'a (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
78	S3/1/D/ - 83 cm	Zle zachovaná	V-Z	dief'a (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
79	S2/1D/2C 120 cm	Zle zachovaná	neurčená	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
80	S2/1C -125 cm	Stredne zachovaná	V-Z	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
81	S2/1A - 123cm	Zle zachovaná	neurčená	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
82	S3/2A -118 cm	Zle zachovaná	SV-JZ	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
83	S2/2B-KB2/2D -105-115 cm	dobre zachovaná	V-Z	dief'a	Bez výbavy	fenig Rakúsko, Viedeň, Rišska správa, tzv. Rakúiske medzivládie (1236-1239, 1246-1251) -	16. - 17. storočie
84	KB2/1D/2C -90 cm	Stredne zachovaná	J-S	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
85	KB2/1A-C -96-100 cm	Stredne zachovaná	V-Z	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
86	S1/IB-D-KB1/IA-C -120 cm	zničená vandalismom					16. - 17. storočie
87	KB2/1A-C/IB-D -115 cm	Stredne zachovaná	Z - V	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
88	KB1/2A-C - 90-115 cm	Stredne zachovaná	Z - V	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
89	KB2/2C-D -115 cm	Stredne zachovaná	Z - V	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
90	KB2/2A-C -115 cm	Zle zachovaná	neurčená	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
91	KB1/1A -105 cm	Stredne zachovaná	V-Z	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
92	KB2/2C -118 cm	Zle zachovaná	SZ-JV?	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
93	KB1/2A -S2/2 - 125 cm	dobre zachovaná	Z - V	dospelý	Bez výbavy		16. - 17. storočie
94	KB2/1C -117 cm	Stredne zachovaná	Z - V ?	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
95	KB2/1A-C -120-125 cm	Stredne zachovaná	Z-V	dief'a	Bez výbavy		16. - 17. storočie
96	KB2/1C -120-130 cm	Zle zachovaná	Z-V	dief'a	Bez výbavy		9.storočie

Tab. I. Súpis hrobov na cintoríne pri kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch, okr. skalica – 1. časť

zakonzervovaný a odkrytý o 6 rokov neskôr zohral rozhodujúcu úlohu pri datovaní I. stavebnej fázy kostola. Potvrdil sa tým aj pôvodný predpoklad, že predstavuje najstarší zistený horizont pochovávania pri kostole (Baxa 2000a, 46).

Cieľom archeologického výskumu cintorína pri kostole sv. Margity Antiochijskej bolo jednoznačne určiť jeho vzťah ku kostolu a definovať najstarší horizont pochovávania na cintoríne. Táto otázka bola o to naliehavnejšia, že stavebno-historický výskum priniesol indicie o starobylej technike murovania a mimo-riadne archaických pôvodných sta-

vebných detailoch a typologických znakoch kostola.

V prvej etape sa počas troch sezón (1998-2000) preskúmal celý interiér kostola s prekvapujúcim nálezom 67 dokumentovaných viac či menej zachovaných pozostatkov hrobov (Baxa 2001, časť E, Katalóg hrobov). V zásypoch hrobových jám sa našli časti ďalších, zničených pri dlhodobom pochovávaní v malom priestore kostola. Celkový počet hrobov v interiéri kostola určí až antropologická analýza, predbežne odhadujeme ich počet na minimálne 70. Na základe nálezov mincí vo výplni hrobových jám bolo

možné konštatovať, že v kostole sv. Margity sa pochovávalo v období od 13.-14. do 17. storočia, niektoré hroby mohli vzniknúť aj v 18. storočí. Výnimcočný je hrob 74, z ktorého sa zachovalo iba torzo hrobovej jamy, zlomky kosti a pravdepodobne pôvodná výbava zomrelého - esovité záušnice a prsteň, podľa ktorých vznik hrobu možno hľadať niekde v 11. storočí. Jeho výnimcočnosť spočívala v tom, že podľa štruktúry výplne zachovanej časti hrobovej jamy posúval v čase svojho nálezu dobu výstavby kostola niekde k roku 1000, prípadne do prvej pol. 11. storočia. Z hľadiska tradičných predstáv o historickom vývoji regiónu Záhorie v 9. - 13. storočí a podľa publikovaných názorov (napr. Botek 1998, 11; Sliv-ka 1998, 11) toto poznanie akoby ešte viac znižovalo šance na obecne akceptovateľné datovanie vzniku kostola sv. Margity Antiochijskej, hoci vlastne podporilo tézu o jeho veľkomoravskom pôvode prezentovanú pred časom V. Ferusom (Ferus 1996) a otvorilo aj priestor pre úvahy M. Vanča o možnom stotožnení okolia kostola s historickým Sekirkostolom (Vančo 1995, 141-143).

Po rámcovom vyhodnotení výsledkov výskumu interiéru kostola sa dospelo k záveru, že všetky hroby vznikli po jeho výstavbe, t.j. že kostol je voči cintorínu známejho v jeho okoli z predchádzajúcich výskumov s najväčšou pravdepodobnosťou primárny. Z definitívnej platnosťou sa mohol tento záver vyspevodať až na základe výskumu vlastného cintorína v okolí stavby. V priebehu rokov 2003 a 2004 sa preskúmala plocha približne 20 m² bezprostredne pri južnej fasáde pôvodnej predsiene a lode kostola, opäťovne sa odkryla južná strana objektu 1 a celý objekt 2 (obr. 3). Na skúmanej ploche sa odkrylo 44 hrobov z toho 34 detských a 6 dospeľých (tab. I). Tento štatistický údaj treba považovať za predbežný, nakoľko zatiaľ nebola vykonaná antropologická analýza. Všetky hroby rešpektovali jestvujúcu stavbu kostola.

Podstatná časť hrobov bola zapustená do čiernej piesčitej heterogénnej zeminy s prímesou malty, kusov lomového kameňa a časti ľudského skeletu vo vzájomných niekoľkonásobných superpozičiach. Hroby najstaršieho zatiaľ zisteného horizontu pochovávania sa nachádzali v čistom eolitickom piesku.

Tvar hrobových jám bolo možné

určiť len približne aj to len v niektorých prípadoch na základe prieskumu rozptylu špecifických prímesi zásypovej zeminy. Objedinele sa zachovali zvyšky drevených rakiev (napr. hroby 83, 85, 89, 93, 94, 103).

Zachované časti hrobových jám veľkomoravského horizontu pochovávania sa odlišovali od okolitého terénu nevýraznou výplňou obsahujúcou jadrá dobového pôdneho horizontu, drobný lomový kameň, zlomky malty, farbiva a úlomky ľudských kostí.

Antropologický materiál sa zachoval v prevažne zlom stave. Okrem iných faktorov sa pod to podpísala mnohonásobná superpozícia hrobových jám. V tomto kontexte je paradoxom, že hrob 3 s najdôležitejšími nálezmi sa zachoval neporušený, v celosti, vrátane podstatnej časti pôvodnej výplne hrobovej jamy a celej kostry pochovaného, ktorá je v porovnaní s ostatnými v najlepšom stave vôbec. Orientácia hrobov bola rôznorodá, prevažne Z-V, menej V-Z (Tab. I).

Väčšina hrobov bola bez výbavy. Ziskaný inventár predstavujú prevažne železné a medené spinadlá odevu, tzv. babka - dedko a dve železné pracky. V dvoch prípadoch sa zachovali časti čelenky, v jednom ruženec a obolus. Osobitné miesto má z tohto hľadiska hrob 3 s dvomi gombíkmi a náušnicou z najstaršieho zatiaľ zisteného horizontu pochovávania na cintoríne.

Vzhľadom na zásadný význam nálezu veľkomoravského horizontu pochovávania pri kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch venujeme v rámci tohto príspevku viac priestoru predbežnej informácii o zistenej nálezovej situácii hrobov 3, 96 a 106 (obr. 7). Hrob 3 bol lokalizovaný už v roku 1998 v profile revíznej sondy 2/98. V porovnaní s ostatnými sa zdá, že bol vykopaný s určitým odstupom od muriva predsiene. Po odkryti hrobu v roku 2004 sa však ukázalo, že to je spôsobené veľkou hrobovou jamou a uložením zomrelého v jej zahĺbenej strednej časti. Severnú okrajovú časť jamy až na malé torzo zničil výkop sondy 2 v rokoch 1994-95, východnú mladšie hroby, južná bude predmetom výskumu v roku 2005. V hrobe 3 bola pochovaná žena vo veku 20-30 rokov. Mala pri sebe súpravu dvoch medených pozlátených gombíkov a 6 bubienkových strieborných náušnic. Stopy po rakve sa nezachovali, poloha kostí pritom naznačuje posmrtnú schránku.

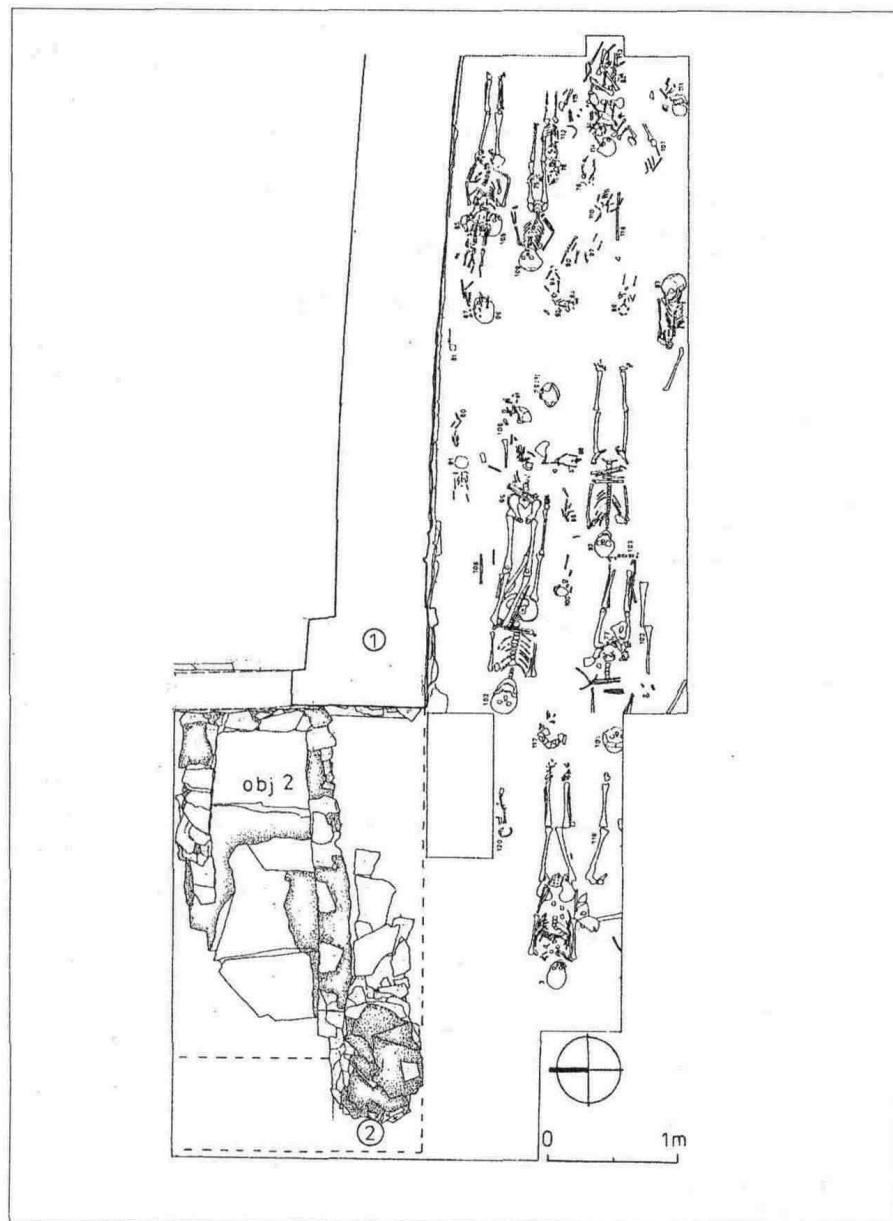
97	KB2/2A -120 -126cm	Zle zachovaná	neurčená	dieťa	Bez výbavy		16. - 17. storočie
98	KB1/2A -129 cm	Stredne zachovaná	J-S	dieťa	Bez výbavy		16. - 17. storočie
99	S1/1B-D- KB1/1D-B -125-131 cm	Stredne zachovaná	V-Z	dospelý	Bez výbavy		16. - 17. storočie
100	S1/2A- KB1/2C	Stredne zachovaná	Z-V	dieťa (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
101	S4/2A-S1/2- KB1/2 -121- 133 cm	Stredne zachovaná	Z-V	Dospelý ♀	1 ruženec (krúžik a korálky) spínadlá		16. - 17. storočie
102	S1/1AD- KB1/1 AD - 130 - 148 cm	dobre zachovaná	Z-V	dospelý	Bez výbavy		16. - 17. storočie
103	KB1/2C-D -140-146 cm	zle zachovaná	Z-V	dospelý?	Bez výbavy		16. Storočie
104	S1/2BD- KB1/2BD -143 cm	hrob neboli vybratý					
105	S1/2B-C-D -151 cm	hrob neboli vybratý					
106	S1/1-KB1/1- S2/1 -152- 169 cm	Zle zachovaná	Z-V?	dospelý?	v zásype 1 zlatá esovitá záušnica		9. storočie
107	S3/2BD -134 cm	Zle zachovaná	neurčená	dieťa?	Bez výbavy		16. - 17. storočie
108	KB2/1A- S3/1CA -136-145 cm	dobre zachovaná	Z-V	dieťa	1 čelenka spínadlá odevu		16.- 17. storočie
109	KB2/2BD- S3/2BD -136-153 cm	dobre zachovaná	Z-V	dieťa	1x pracka spínadlá odevu		16. - 17. storočie
110	KB2/2A - S3/2C -131-136 cm	Stredne zachovaná	SZ-JV?	Dieťa (dojča)	obolus	denár Rakúsko, Ferdinand I (1526- 1564), Kremnica (K-B)	druhá polovica 16. storočia
111	S3/2B -130-145 cm	Zle zachovaná	Z-V?	Dieťa (dojča)	Bez výbavy		16. - 17. storočie
112	S3/2B-D -144-147 cm	dobre zachovaná	Z-V	dieťa	Bez výbavy		16. - 17. storočie
113	S3/2A -151 cm	Stredne zachovaná	neurčená	dieťa	Bez výbavy		
114	S3/2AC -145 cm	Stredne zachovaná	Z-V?	dospelý?	Bez výbavy	denár Uhorsko, Kremnica (K-B) 16. - 17. storočie	16. - 17. storočie
115	S3/2A -165 cm	Zle zachovaná	Z-V?	dieťa?	1 spínadlo 1 pracka		16. - 17. storočie
116	S2/2AB -150 -160 cm	nezachovaná	neurčená	neurčené	Bez výbavy		9. storočie ?
117	S4/1B/2A -74-77 cm	Zle zachovaná	neurčená	dieťa	Bez výbavy		16. - 17. storočie
118	S2/2AB -150 -160 cm	hrob neboli vybratý					
119	S4/2C- SS/2A -93-96 cm	Zle zachovaná		dospelý	Bez výbavy		16. - 17. storočie
120	S4/1D -130 cm	Zle zachovaná	Z-V	dieťa	Bez výbavy		16. - 17. storočie

Tab. I. Súpis hrobov na cintoríne pri kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch, okr. skalica – 2. časť

Z hrobu 96 umiestneného tesne podlž základového muriva lode kostola sa zachovala len západná časť hrobovej jamy obložením z kamených platní, s lebkou a ľavou ramennou kostou asi 9 ročného dieťaťa ženského pohlavia. Pri odkryvaní hrobu sa pri temene lebky našla zlatá náušnica s očkom. Domnievame sa, že sa tam dostala s materiálom - zeminou z hrobu 106, ktorú sme použili na dodatočné maskovanie hrobu 96 pred vykrádačmi. V zachovanej časti hrobu 96 sa nenašli žiadne nálezy. Východný okraj hrobovej jamy prekrýva hlbšie založený hrob 106 a je teda relativne mladší.

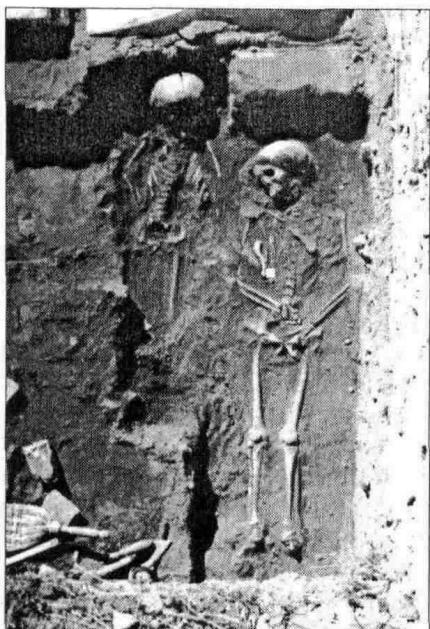
Hrob 106 bol prakticky zničený výkopom hrobovej jamy hrobu 102. Z plytšie založenej hrobovej jamy hrobu 106 sa zachoval len severný okraj pri murive lode kostola a západný koniec. Z kostry zostali len dlhé kosti ľavej ruky a kosti chodiadiel s torzom kostí predkolenia. V hrobe bol pochovaný dospelý jedinec zatiaľ neurčeného veku. Pri odkryvaní pozostatkov hrobu 106 sa nenašli žiadne nálezy. Pravdepodobne z tohto hrobu pochádza zlatá nášnica s očkom nájdená pri temene lebky v hrobe 96.

Spoločným charakteristickým rysom hrobov najstaršieho zatiaľ zisteného horizontu pochovávania

Obr. 3. Časť cintorína odkrytá v rokoch 2003-2004: 1 - muriwo lode kostola; 2 - muriwo predsiene (objekt 2)

pri kostole je osadenie do piesčitého podložia, charakteristická svetlá piesčitá výplň hrobových jám, obsahujúca hrudy pôvodného pôdneho

Obr. 4. Hroby 108 a 109

horizontu, drobné úlomky lomového kameňa identického s kameňom použitým na výstavbu kostola, drobné fragmenty ľudských kostí a predovšetkým kúsky ložnej malty identickej s ložnou maltou I. stavebnej fázy kostola. Pochádzajú s najväčšou pravdepodobnosťou z nesúvislej kryhy, ktorú obvykle vytvorí malta odpadávajúca na zem pri murovaní v blízkosti steny stavby. Berúc v tomto kontexte do úvahy skutočnosť, že hroby jednoznačne rešpektujú kostol a rešpektujú sa aj navzájom, máme do činenia s klassickou superpozíciou, aká je v ostatných prípadoch stavieb na Slovensku považovaných za kostoly z predrománskeho, prípadne karolínskeho obdobia výnimkou.

Nálezy z hrobov

Spínadlá

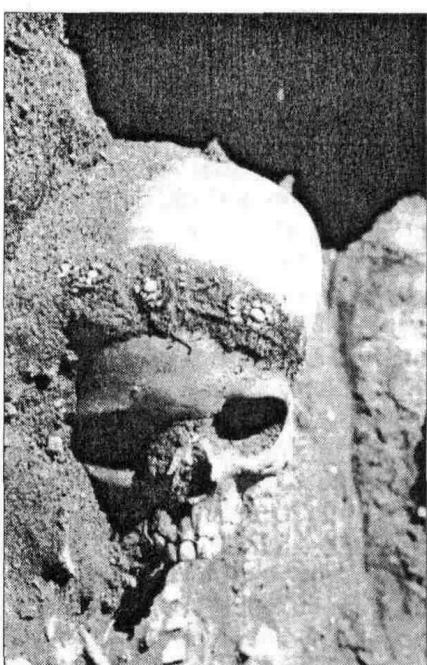
Najpočetnejším inventárom v preskúmaných hroboch na cintorí-

ne pri kostole sv. Margity v Kopčanoch sú drôtené spínadlá odevu, tzv. babka a dedko, s ktorými sa prakticky stretávame dodnes. Našli sa v hroboch 101, 102, 108, 109 (obr. 4, 6) a 115. Sú zhotovené zo železného drôtika a vyskytujú sa v pároch, tvoriac tak garnitúru od 2 do 6 párov spínadiel. Podľa zhotovenia zo železa súdime, že slúžili na spínanie vrchného odevu z pevnejšieho textilného materiálu alebo kože. V hrobe 108 sa našlo spínadlo - babka zhotovené z tenkého medeného drôtika, ktoré snáď uchycovalo jemnejšiu textíliu.

Vznik týchto súčasti odevu súvisí so španielskou módom korzetov a vypchaných kazajok tzv. wams, ktorá sa v strednej Európe rozšírila po polovici 16. storočia. Túto módu po polovici 17. storočia po období tridsaťročnej vojny, vystriedala móda landsknechtov trizevjejsích strihov a tmavých farieb, ktorá položila základy pre vznik ľudových krojov. (Kybalová-Herbenová-Lamarová 1973, s. 492). V odbornej archeologickej literatúre sa s týmito spínadlami prakticky nestretávame. Nateraz nie je možné presnejšie časové zaradenie týchto predmetov na základe analógií. Získané súbory spínadiel z kopčianskeho cintorína môžeme podľa nálezovej situácie datovať do 16. - 17. storočia.

Pracky

Ďalším predmetom slúžiacim na uchytenie odevu sú pracky, ktoré sa našli v hroboch 109 a 115. Ide o jednoduché železné pracky zhotovené v tvare štvorca s jednoduchým jazýčkom. Obe boli nájdené spolu so železným drôtenými spí-

Obr. 5. Hrob 108. Detail čelenky.

Razba	Popis nálezu	Datovanie	Miesto nálezu
Čechy, Maximilián (1564 -1576)	biely peniaz	1570	S2-1/03, hľ. -50 cm
Dolné Rakúsko, Wiener Hausgenossen, Niclas Teschler (1456-1462)	fenig	po 1457	S2/03, hľ. -77cm
Rakúsko	fenig - deformovaný.	14.-15. storočie	S1 / 1 / B / 03, hľ. -80 - 85 cm
Dolné Rakúsko, Wiener Hausgenossen, Niclas Teschler (1456-1462), Čechy, Kutná hora, Eudovít I. Jagelonský (1516-1526)	fenig	po 1457	S3 / 1 / C / 03, hľ. -80 - 85 cm
Morava, Brno, Jošt (1375-1411)	denárový halier	1375-1411	S2 / 2A / 03, hľ. -104 -112 cm
Rakúsko, Fridrich V. /III./ (1439-1452),	polfenig	1439-1452	halda
Rakúsko, Maximilán II. (1564-1576)	biely peniaz - deformovaný (15..)	16.storočie	S1 /2AB /, pri začišťovaní východ. profilu, hľ. -80 -100 cm
Uhorsko, Kremnica , František Jozef I. (1848-1916), (K.B)	2-halier	1907	halda
Morava, Brno, Jošt (1375-1411)	denárový halier	1375-1411	halda
Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387-1437)	parvus	1387-1437	S3 / 1A / 03, hľ. -123 cm
Rakúsko, Viedeň, František Jozef I. (1848-1916), (bz)	2-halier	1905	halda
CSR (1918-1939), Kremnica	10-halier	1926	halda
Uhorsko, Žigmund Luxemburský (1387-1437)	parvus	1387-1437	S3 / 2D / 03, hľ. -125 cm, v kamennej deštrukcií v rohu sondy
Rakúsko, Albrecht V. (1411-1439)	fenig -deformovaný	1411-1439	KB1 / 2B / 03, pri prchľbovaní A, zač. kamennej deštrukcie, hľ. -52 cm
Uhorsko, Kremnica, Ferdinand III. (1637-1657), (K-B)	denár	1651	halda
CSR (1918-1939), Kremnica	5-halier	1931	halda
Rakúsko, Albrech V. (1411-1439)	fenig -deformovaný	1411-1439	KB2 / 2C / 03, hľ. -80 - 90 cm
Morava, Brno-mesto (1423-1435)	štvorhranný peniaz	1423-1435	KB2 / 1D / 03, hľ. -98 cm
Dolné Rakúsko, Wiener Hausgenossen, Niclas Teschler (1456-1462)	fenig	po 1457	KB2 / 1C sever / 03, hľ. -92 -93 cm
Dolné Rakúsko, Wiener Hausgenossen, Niclas Teschler (1456-1462)	fenig	po 1457	KB1 / 2D / 03, hľ. -70 - 80 cm
Uhorsko, Rožnava, Žigmund Luxemburský (1387-1437), (R-n ?)	kvarting	1430-1437	S3 / 2B-juh / 03, hľ. -99 cm
bližšie neidentifikovateľná	minca- fragment	16.-17. storočie	KB1 / 2 C / 03, hľ. -80 - 90 cm,
Rakúsko, Viedeň, Ríšska správa, tzv. Rakúske medzivládie (1236-1239, 1246-1251)	fenig	1236-1239, 1246-1251	S2-KB2 / 03, hľ. - 111 cm, hrob č. 83
Rakúsko, Ladislav Pohrobok (1452-1457)	polfenig	1452-1457	halda
Uhorsko	denár	15. Storočie	KB1/1B, hľ. - 105-113 cm
Morava	kruhový peniaz s orlicou	15. Storočie	S1/2A, hľ. - 127 cm
Byzancia, Manuel I. Commenos (1143-1180)	AE tetrateron	1143-1180	KB1/1B, hľ. -162 cm
Uhorsko. Leopold I. (1657- 1705), Kremnica (P-H/K-B)	duárius	1703	halda
Rakúsko, Ferdinand I. (1526-1564), Kremnica (K-B)	denár, fragmenty	1526-1564	KB2/2A-S3/2C, hrob 110, hľ. - 131 cm
Uhorsko, Kremnica (K-B)	denár	16. - 17. Storočie	S3/2A-C, hrob 114, hľ. -168 cm
Rakúsko, Ferdinand I. (1526-1564)	polfenig	1532?	S4/2C(70x7), hľ. -42-55 cm
Uhorsko. Matej II (1608-1619), Kremnica (K-B)	denár	1618?	S5/2C, hľ. -90-100 cm
Uhorsko	denár - fragment	nedatovaný	S4/1C, hľ.-95-100 cm

Tab. II. Súpis mincí cintorína pri kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch, okr. Skalica

nadlami. Chronologická výpovedná hodnota praciek je však veľmi malá. Určitým vodítkom je umiestnenie pracky v hrobe 109 na hrudníku (obr.6), čo by mohlo hovoriť o použití pracky spínajúcej šerpu typickú pre obdobie po tridsaťročnej vojne

(Kybalová - Herbenová -Lamarová 1973). Pracky možno datovať do obdobia 16. až 17. storočia.

Celenky

S medzi náleزو z príkostolného cintorína patrí čelenka z hrobu

108 k najreprezentatívnejším súčasťam odevu z najmladšieho horizontu pochovávania na cintoríne (obr. 5). Je zhotovená zo spletených medených drôtikov, na ktorých sú navlečené sklenené korálky vytvárajúcich malé kvietky z moderých a bielych korálkov. Torzo čelenky - zlomok medeného drôtiaku, s našlo na lebke v hrobe 100.

Čelenka ako súčasť ozdoby hlavy a účesu bola aj symbolom nevydatého dievčaťa - panny (Kybalová-Herbenová-Lamarová 1973, s. 341-342). Výzdoba čelenky z hrobu 108 v podobe kvietkov tento predpoklad podporuje.

Široký časový horizont používania čeleniek od obdobia renesancie do začiatku 20. storočia v ľudovom kroji komplikuje ich chronologické zaradenie. Čelenky s podobnou výzdobou "panenského vienkú" boli nájdené v hroboch 8 a 14 na cintoríne pri kostole sv. Michala vo Svodíne, ktoré autor výskumu datuje do 18. storočia. (Drenko 2002, s. 129). Rozdiel v technológií výroby a v exkluzivite medzi kopčianskou členkou a členkami zo Svodína by snáď naznačoval chronologický posun do obdobia 16. - 17. storočia.

Gombíky

V hrobe 3 sa pri ľavej kľúčnej kosti našli dva medené pozlátené gombíky. Menší gombík je zdobený rytími štylizovanými palmetami na puncovanom podklade s rytími žliabkami tvoriacimi pletenec v trojuholníkových poliach. Gombík podobný kopčianskemu pochádza z hrobu dospelého jedinca 102 pri 2. mikulčíckom kostole (Poulík 1957, s. 318, obr. 84:12).

Väčší gombík má rytú geometrickú výzdobu. Analógie možno hľadať pri náleزو z hrobu 133 pri 2. mikulčíckom kostole (Poulík 1957, s. 371, obr. 81:7) a z hrobu 42 pri 6. kostole na hradišku v Mikučiciach (Profantová 2003, 75). Iné tri gombíky s podobnou výzdobou sa našli na bratislavskom hrade v hroboch 174 a 177 (Štefanovičová 1975, s. 78, obr. 67). Všetky uvedené analogické gombíky sú datované do 9. storočia.

Náušnice

Výnimočným nálezmom v hrobe 3 je strieborná šesťbubienková náušnica s pyramidálne navlečenými bubienkami zdobenými makovou granuláciou s motívom štyroch trojuholníčkov vytvárajúcich križik. Horný a spodný bubienok je ukončený hrozienkom. Uvedená náušni-

Obr. 6. Hrob 109. Detail pracky a garnitúry spínadiel.

ca je veľmi podobná zlatej náušnicí z hrobu 48/73 na pohrebisku za Jízdárňou na Pražskom hrade v Lumbheho zahradě (Smetánka - Hrdličia - Blajerová 1974, 390-392. Tab II/1). Autori výskumu túto náušnicu dávajú do súvislosti s najstarším horizontom pochovávania na pohrebisku, ktorý datujú ku koncu 9. storočia. Ďalším podobným kusom je strieborná náušnica hrobu 145 z pohrebiska v Borovciach, ktorá spolu s ostatným inventárom, sedem bubienkovými striebornými náušnicami, striebornými gombíkmi a korálkmi, je D. Staššíkovou-Štukovskou zaradená do 2. polovice 9. storočia až začiatku 10. storočia (Staššíková-Štukovská 1997, s. 201 -202. Tab. I/7).

Z hrobu 106 pravdepodobne pochádza zlatá drôtená náušnica s očkom, Tento šperk patrí do veľkej skupiny šperkov podunajského pôvodu (Dostál 1966, s. 30-31, obr. 7:5). Náušnice s očkom sú známe z veľkých území obývaných Slovanmi a tradične sa ich výskyt viaže k 10. - 13. storočiu (Dostál 1966, s. 31). Náušnice tohto typu stojí na začiatku vývojového radu náušníc so špirálovým koncom a esovitých záušníc. Prvé náušnice tohto typu sa vyskytujú od začiatku staršieho veľkomoravského obdobia po povelkomoravské obdobie, s kumuláciou ich výskytu v mladšom veľkomoravskom úseku (Hanuliak 2004, obr. 178).

Ruženec

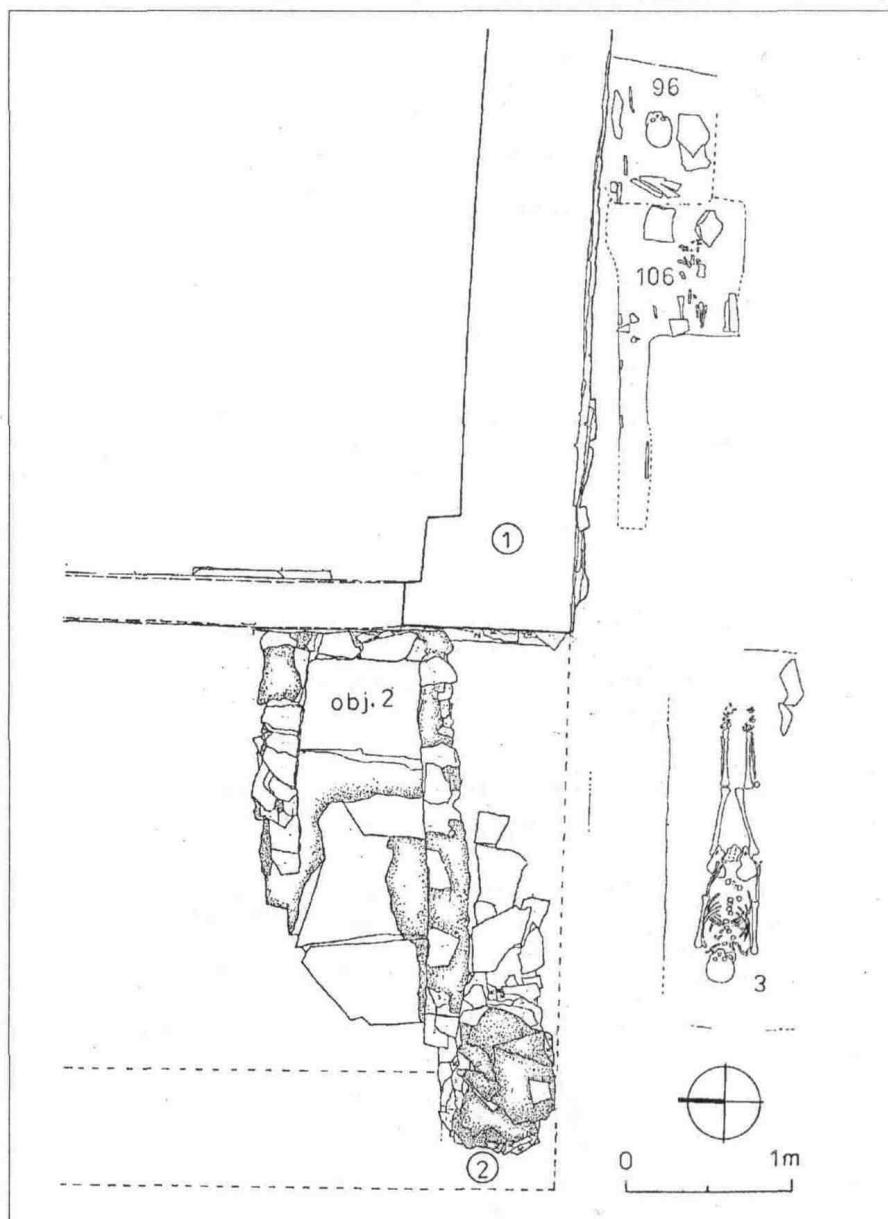
V hrobe 101 sa našiel zatiaľ jediný devocionálny predmet na skúmanom cintoríne - ruženec. Tento ruženec je vyhotovený z kostených valcovitých korálkov s jednoduchým bronzovým dvojramenným

Ďalšie tri kusy sa našli na cintoríne pri kostole sv. Michala v Bratislave (nepublikované, za informáciu d'akujeme doc. M. Slivkovi). Tieto krížiky označované ako typ Caravaca sú rámcovo datované od polovice 16. storočia do 18. storočia (Slivka 2004, v tlači).

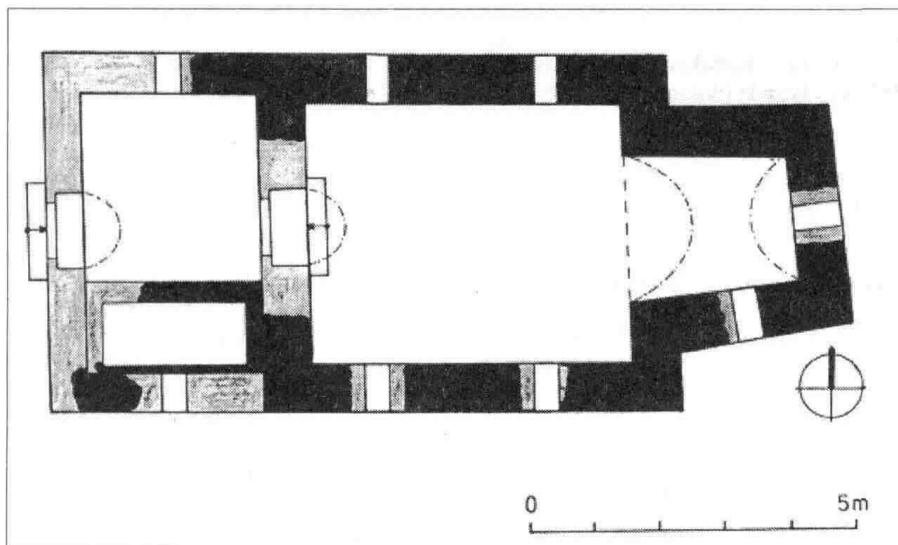
Ruženec začali ženy nosiť v priebehu 14. storočia, najväčšiu obľubu získal po polovici 17. storočia, kedy sa stal obľúbeným módnym doplnkom (Kybalová-Herbenová-Lamarová 1973, s.492).

Mince

Celkovo sa na cintoríne našlo 34 kusov mincí (Tab. II.). Kolekcia mincí získaná v priestore skúmanej časti cintorína nie je v rámci tohto príspevku úplne využitá pri datovaní jednotlivých hrobov, nakoľko zatiaľ chýba rekonštrukcia polohy mincí v zásypoch hrobových jám. Len v hrobe 110 bol denár Ferdinanda I. (1526 - 1624) vložený

Obr. 7. Velkomoravský horizont hrobov. 1 - murivo lode kostola; 2 - murivo predsiene (objekt 2)

Obr. 8. Rekonštrukcia pôdorysu I. stavebnej fázy kostola. Čierne - zachované. Sivé - doplnené.

do úst dojčaťu ako obolus. Najstaršou mincou nájdenou na pohrebisku je byzantská minca Manuela I. Comennosa z rokov 1143 - 1180.

Na základe rozboru uvedeného

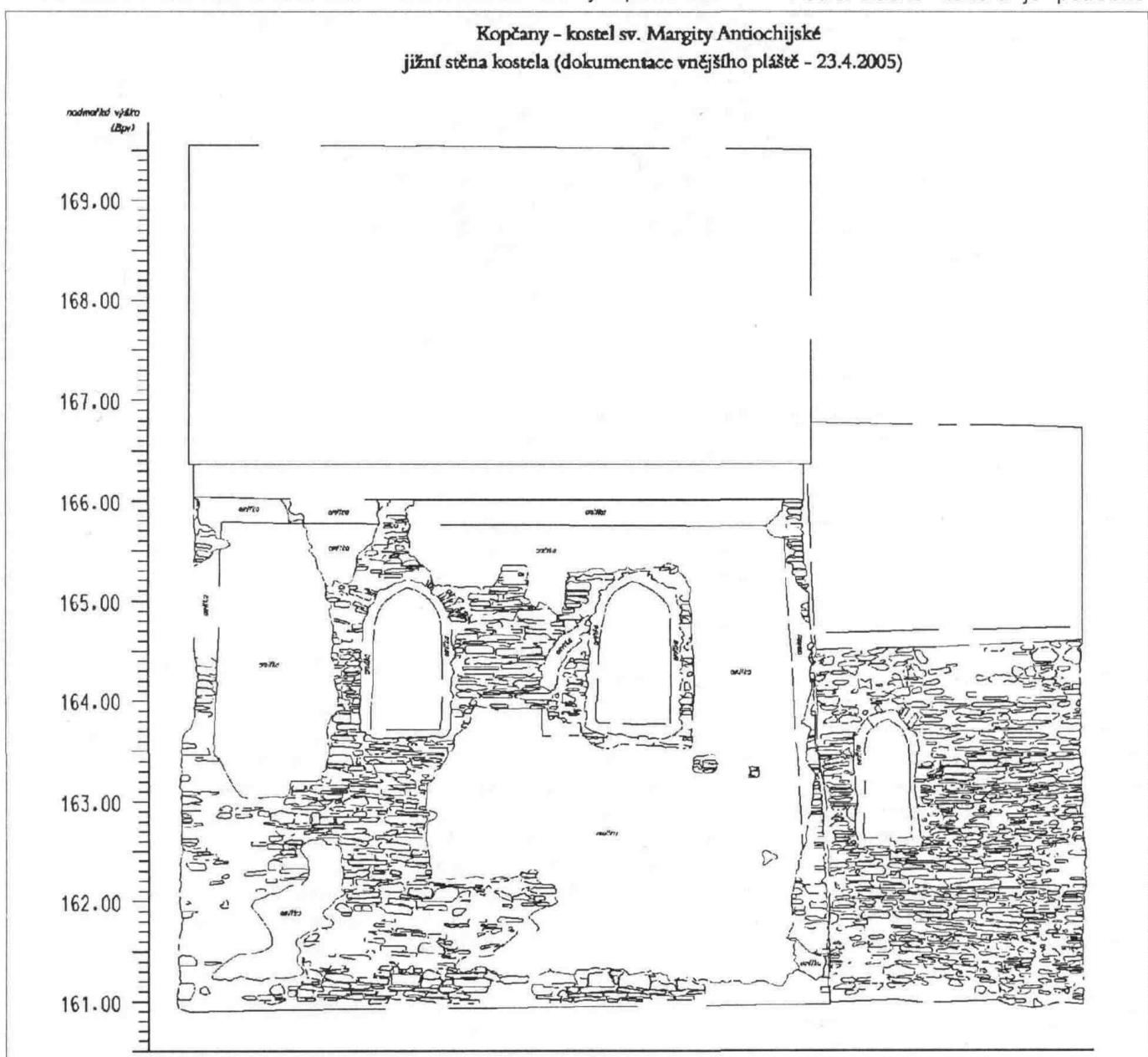
inventára a stratigrafických pozorovaní možno predbežne konštatovať, že sme archeologickým výskumom cintorína pri kostole sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch zatiaľ získali dôkazy o pochovávaní

na tomto mieste od 9. do 17. storočia (Baxa 2000a, 2000b). Na preškúmanej časti cintorína boli vyšpecifikované dva odlišiteľné horizonty pochovávania renesančno-barokový zo 16. - 17. storočia, ktorý reprezentuje väčšina odkrytých hrobov a veľkomoravský horizont, ktorý reprezentujú hroby 3, 96, a106. V porovnaní so situáciou v interéri kostola nám zatiaľ chýbajú hroby z 11.-15. storočia čo, predpokladáme, je dané stavom výskumu.

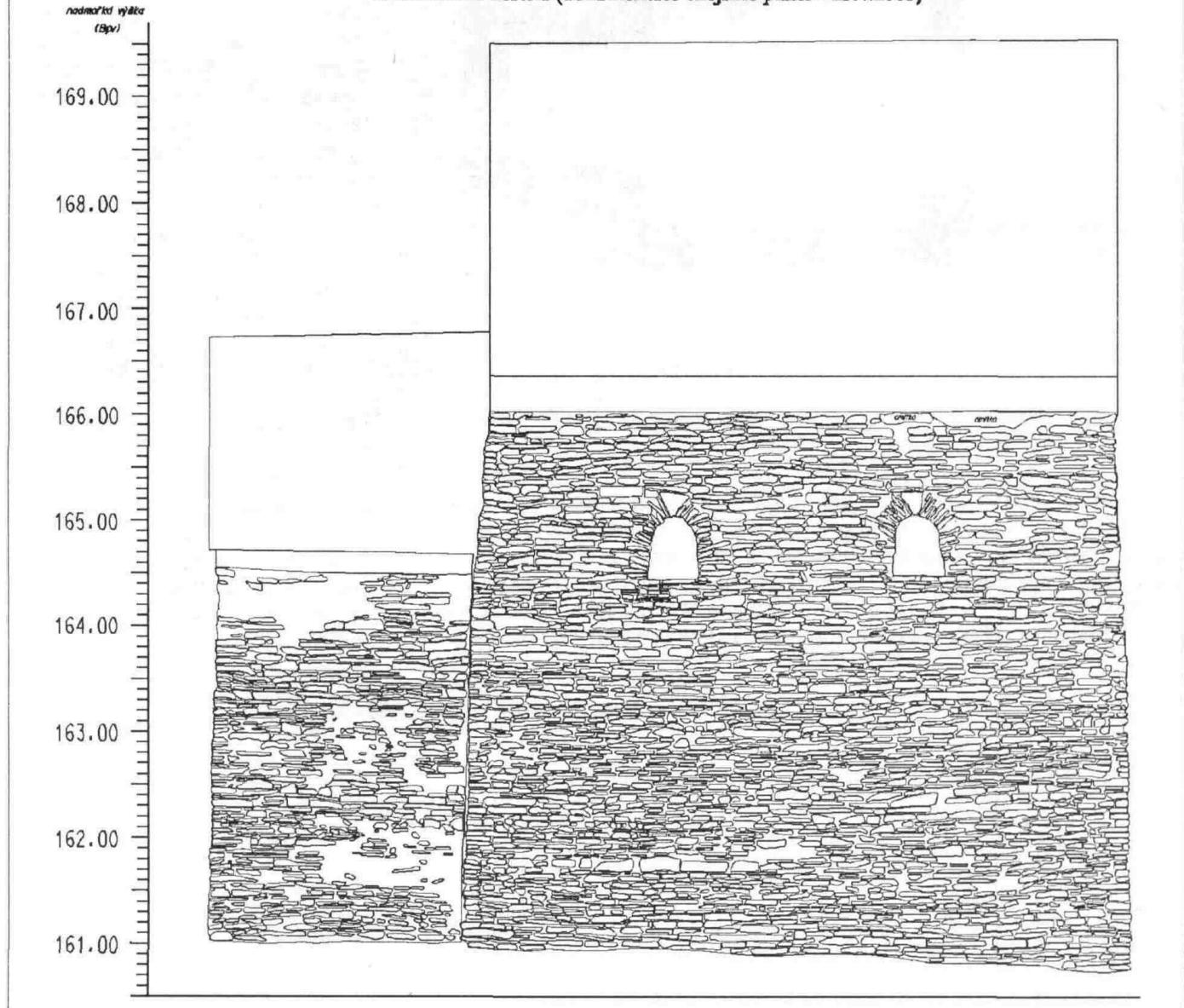
Význam archeologickej nálezu hrobov z veľkomoravského obdobia spoľahlivo datujúceho postavenie kostola sv. Margity najneskôr v období vlády Rastislava I. (846-870) alebo Svätopluka I. (870-894) stavia existenciu kostola a jeho význam v kontexte mikulčického hradiska Valy do osobitného svetla.

Dominantnou morfologickou črtou dispozičného riešenia kostola je jeho longitudálna trojdielnosť nartex - loď - presbytérium (obr. 8). Podľa nášho názoru je potrebné

**Kopčany - kostel sv. Margity Antiochijskej
jižní stěna kostela (dokumentace vnějšího pláště - 23.4.2005)**

Obr. 10. Zameranie vonkajšieho plášťa kostola spoločnosťou Geo-cz Tábor.

Obr. 11. Zameranie vonkajšieho plášťa kostola spoločnosťou Geo-cz Tábor.

hľadať priame vzory pre kopčiansky kostol v karolínskom kultúrnom okruhu sprostredkované vďaka dominantnému postaveniu salzburského arcibiskupstva pri kristianizácii územia severne od Dunaja po synode v roku 796 .

V kontexte veľkomoravskej sakrálnej architektúry je dispozícia kostola sv. Margity atypická. Kostoly s nartexom sa nachádzajú v Poľsku u Břeclavi, v Starom Měste - Špitálkach a v Mikulčiciach - III. kostol. Tieto objekty majú polkruhové apsydy. Štvoruholníkové presbytérium majú len malé jednoloďové stavby v Modre a v Mikulčiciach /kostoly II., V., VIII., X., XII./, ktoré možno považovať za vlastnícke kostoly. Kostoly s nartexom patria k najvýznamnejším a najväčším sakrálnym stavbám s predpokladanou centrálnou funkciou. Kopčiansky kostol je teda atypický. Jeho výnimočnosť je s najväčšou pravdepodobnosťou daná existenciou

objektu 2 a to nezávisle od jeho interpretácie. V súčasnosti sa uvážuje o tom, či ide o hrobku, krstnú nádrž alebo či mal objekt inú funkciu, čo v konečnom dôsledku môže zásadným spôsobom ovplyvniť určenie funkcie vlastného kostola (vlastnícky kostol?, kláštorný kostol?). Pri hľadaní pozadia jeho výstavby sa záujem výskumu upriami v najbližšom čase predovšetkým na bezprostredné okolie kostola a na priestor barokovej horárne "Kačenáreň" asi 200 severovýchodne, kde sa v rokoch 1961 a 1964 skúmalo veľkomoravské pohrebisko a sídlisko (Kraskovská 1965, 1969, Vrábliková 1970). Nálezom veľkomoravských hrobov pri kostole sv. Margity totiž vzniká otázka, ako a či súvisí pohrebisko a sídlisko pri "Kačenárii" vykazujúce znaky obyčajnej roľníckej - rybárskej osady so skupinou hrobov pri kostole a či je šanca nájsť stopy pôvodnej urbanizácie tohto priesto-

ru. Kostol sv. Margity Antiochijskej z hľadiska historického kontextu možno označiť, s vedomím výhrad voči interpretácii niektorých kostolov na hradisku Valy za XIII. kostol Mikulčicko-Kopčianskej sídliskovej aglomerácie (obr. 9-12). Jeho poloha v blízkosti najvýraznejšej duny na východnej strane rieky Morava v koridore komunikačného ľahu od východnej brány mikulčického hradiska Valy smerom na východ naznačuje v priestore polohy " Za jazerom pri svätej Margite" existenciu sídliskového útvaru, ktorý mal v sústave veľkomoravských sídlísk a pohrebísk lokalizovaných v kopčianskom katastri výnimočné postavenie. Toto postavenie si pravdepodobne udržal v rámci celej oblasti aj po zániku hradiska Valy až do 13. storočia, ako naznačuje existencia skupiny osád v jeho okolí.

Literatúra:

- Baxa, P., 2000a: K významu kostola sv. Margity v dejinách Kopčian, okr. Skalica. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 3, 44 - 47.
- Baxa, P. 2000b: Pokračovanie výskumu interiéru kostola sv. Margity v Kopčanoch, AVANS v roku 1999, Nitra, 21, obr. 3
- Baxa, P., 2001: Výskumná správa zo zisťovacieho archeologického výskumu interiéru kostola sv. Margity v Kopčanoch v r. 1998-2000. č. T 5510, T5363, Uložené v Archíve PÚ SR v Bratislave
- Baxa, P. - Drahošová, V. - Sabadošová, E. - Havlík, M., 1998: Výskum kostola sv. Margity v Kopčanoch. In: Archeologické nálezy a výskumy na Slovensku v roku 1998, 28-29, Nitra 2000.
- Botek, A. 1998: VŠVU o výskumných prácach na kaplnke sv. Margity pri Kopčanoch. SME 26.3. 1998, 11.
- Dostál, B., 1966: Slovanská pohrebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha
- Drenko, Z., 2002: Zaniknutá kostolná pevnosť vo Svodíne, Zborník SNM - archeológia 12, Bratislava, s. 105-129
- Drenko, Z., 2003: Zaniknutý kostol vo Svodíne, Zborník SNM - archeológia 13, Bratislava, s. 149-170
- Drahošová, V. - Vančo, M., 1996: Výskum kaplnky svätej Margity v Kopčanoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994, 42.
- Ferus, V., 1996: Diskusia k prezentácii výsledkov stavebnohistorického výskumu kostola v Kopčanoch.
- Hanuliak, M., 2004: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska, Nitra
- Kraskovská, L., 1961: Výskum v Kopčanoch okr. Senica, poloha "Kačenáreň"
1961. Denník výskumu, záznam z 27. 6. 1961.
- Kraskovská, L., 1965: Slovanské pohrebiisko v Kopčanoch. Zborník SNM LIX - História 5, Bratislava 19-49.
- Kraskovská, L., 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch. Zborník SNM LXIII - História 9, Bratislava, 53-73.
- Kybalová, L. - Herbenová, O. - Lamarová, M., 1973: Obrazová encyklopédia módy, Praha
- Měřinský, Z. 1980: Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumu, Archeologia Historica 5, Brno, 31-68
- Poulik, J., 1957: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti "Valy" u Mikulčic. I: Zpráva za r. 194-1956, Památky archeologické XLVIII-2, Praha, s. 241-38
- Profantová, N., 2003: Mikulčice - pohrebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení, IN: Mikulčice - pohrebiště u 6. a 12. kostela, Spisy Arch. Ústavu AV Č Brno 22, 7 - 209
- Slivka, M. 1998: Múzeá a galérie u nás čaká živorenie. SME 7.1.1998, 11
- Slivka, M., 2004: Novoveké devocionálie z územia Slovenska, Musica XXXV/2004, v tlači
- Smetánka, Z. - Hrdlička, L. - Blajerová, M., 1974: Výzkum slovanského pohrebiště za Jízdárnu Pražského hradu v roce 1973. Předběžná zpráva, Archeologické rozhledy XXVI, Praha, 386-405
- Stašíková-Štukovská, D., 1997: Problematika vybratých typov veligradských (byzantsko-orientálnych) náušnic Veľkej Moravy z pohľadu doterajších výsledkov výskumu v Borovciach, In: Svätopluk 894-1994, Nitra 1997, 197 - 206
- Štefanovičová, T. 1975: Bratislavský hrad v 9. - 12. storočí, Bratislava
- Vančo, M., 1995: Kaplnka sv. Margity pri Kopčanoch. Otázka jej pôvodu a problematika architektonického typu. ARS 2/3, 139-167
- Vrábliková, V. 1970: Kopčany v praveku a v dobe slovanskej, Zborník Záhorského múzea v Skalici 1, Skalica, 14

Resumé:

Die ersten Ergebnisse der Grabung bei der Kirche der hl. Margit in Kopčany

Während der ersten Etappe der archäologischen Grabung wurde innerhalb von drei Grabungszeiten (1998-2000) das gesamte Interieur der Kirche mit dem überraschenden Fund von 67 dokumentierten mehr oder weniger erhaltenen Überresten von Gräbern untersucht (Baxa 2001, Teil E, Katalog der Gräber). Auf der Grundlage von Münzfunden in den Füllungen der Grabgruben war es möglich festzustellen, dass in der Kirche der hl. Margit im Zeitraum vom 13.-14. Jh. bis zum 17. Jh. beigesetzt worden ist, einige Gräber konnten auch im 18. Jh. entstanden sein. Außergewöhnlich ist das Grab Nr. 74, dessen Entstehung irgendwann im 11. Jh. erfolgte. Alle Gräber sind nach der Errichtung der Kirche entstanden.

Im Verlauf der Jahre 2003 und 2003 wurde eine Fläche von ungefähr 20 m² in

unmittelbar an der Südfassade des ursprünglichen Vorraums und Kirchenschiffes untersucht. Die Südseite des Objekts 1 und das gesamte Objekt 2 (Abb. 2 : 1) wurden erneut freigelegt. Auf der untersuchten Fläche wurden 44 Gräber freigelegt, 34 von ihnen waren Kindergräber und 6 die Gräber Erwachsener (Abb. 3, Tab.I). Die meisten der Gräber hatten keine Beigaben. Das erworbene Inventar besteht überwiegend aus eisernen und kupfernen Kleidungsspangen, sog. Oma - Opa (Abb. 6) und zwei eisernen Schnallen. In zwei Fällen in ein Teil eines Stirnbandes (Abb. 5) erhalten, in einem ein Rosenkranz und ein Obolus. Einen besonderen Platz nimmt aus dieser Sicht das Grab Nr. 3 mit zwei Knöpfen und einem Ohrring vom ältesten festgestellten Horizont der Beisetzung auf dem Friedhof ein.

Auf der Grundlage einer Analyse des angeführten Inventars und der stratigraphischen Betrachtung lässt sich derzeit

feststellen, dass wir mit der archäologischen Grabung auf dem Friedhof bei der Kirche der hl. Margit in Kopčany die vorläufigen Beweise für die Beisetzungen an diesem Ort vom 9. bis zum 17. Jh. haben (Baxa 2000a, 2000b). Auf dem untersuchten Teil des Friedhofs wurden zwei unterscheidbare Horizonte der Beisetzungen, des renaissance-barocken vom 16.-17. Jh. und des großmährischen Horizonts, den die Gräber Nr. 3, 96 und 106 (Abb. 7) präsentieren, unterschieden. Im Vergleich mit der Situation im Kircheninneren fehlen uns bisher Gräber vom 11.-15. Jh., was wie wir vermuten durch den Stand der Grabung gegeben ist.

"Starý kláštor" v Piešťanoch, z ktorého do súčasnosti stojí iba fragment pôvodného kostola sa nachádza mimo centra Piešťan, blízko železničnej trate na Detvianskej ulici. Objekt je najstaršou stavbou v Piešťanoch a dosiaľ jedinou známou pochádzajúcou zo stredoveku.

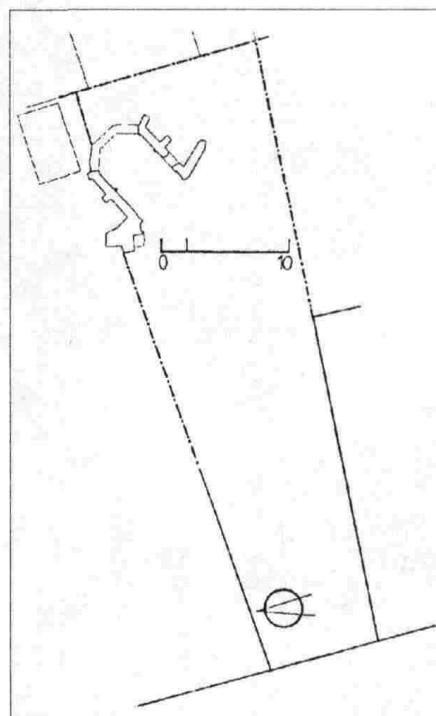
Donedávna, pokial' stál uličnej čiare ešte rodinný dom, nič na prvý pohľad nenasvedčovalo tomu, že v hĺbke jeho parcely je medzi záhradami ukrytý tento vzácny relikt minulosti. I keď mu pozornosť odborníkov bola venovaná už od začiatku 19. stor., nezabránilo to jeho postupujúcej devastácii, ktorú odštartovala povodeň v roku 1813.

Pamiatkový výskum prebehol v letných mesiacoch roku 2004 ako obhliadkový architektonicko-historický a umelecko-historický výskum

za účelom stanovenia kritérií na prezentáciu ruiny ako archeologickej lokality na základe požiadavky Mesta Piešťany.¹ Cieľom výskumu bolo predovšetkým doplniť dovtedajšie z literatúry známe informácie o stojacom torze architektúry na základe podrobného vyhodnotenia nálezových situácií nadzemných konštrukcií a pokúsiť sa pri využití publikovaných výsledkov archeologickej výskumu o náznakovú rekonštrukciu dispozično - priestorového riešenia celého kostola.

Opis dnešného stavu architektúry

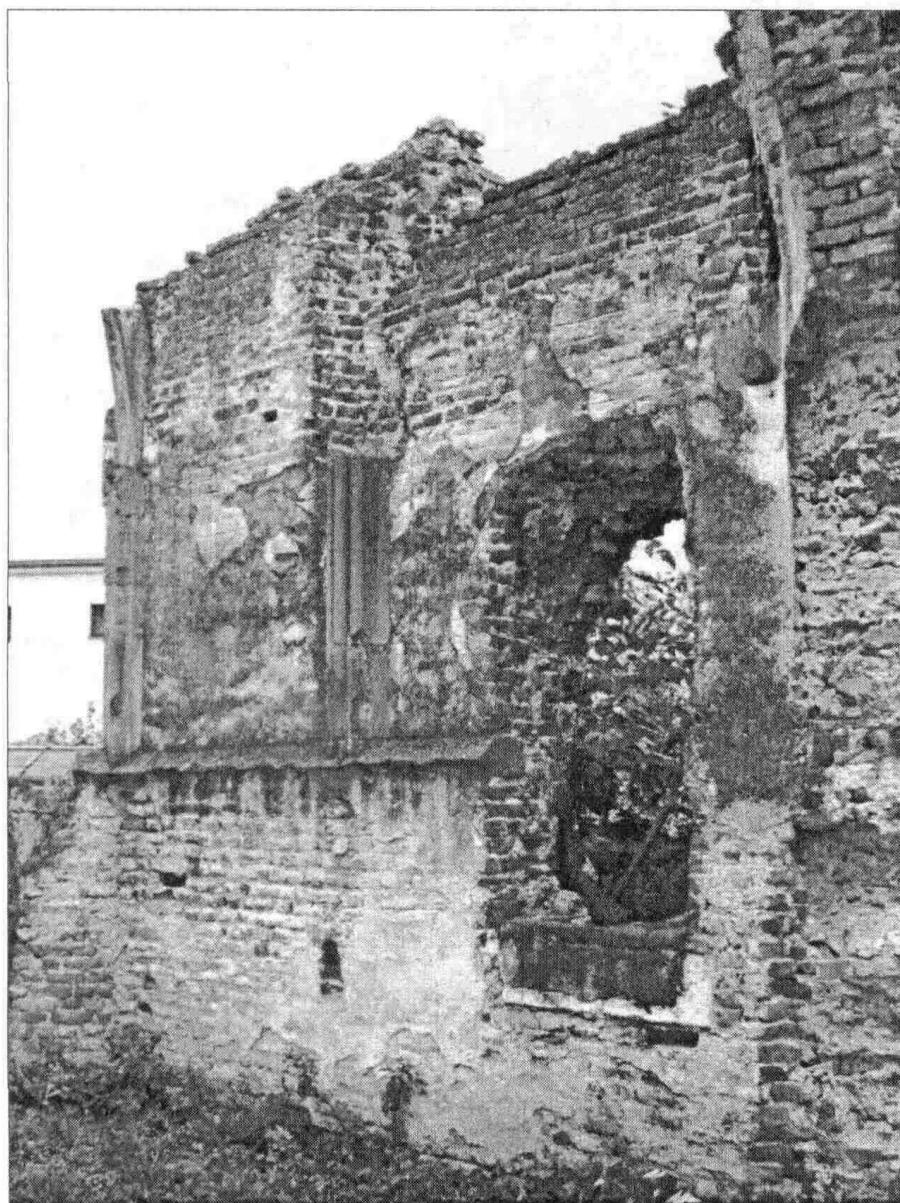
Stojaca architektúra reprezentuje už iba malú časť kostola. Zostalo severné presbytérium so stenami zachovanými v nadzemí v nerovnáčkých výškach, ďalej fragment severnej steny z druhého - južného

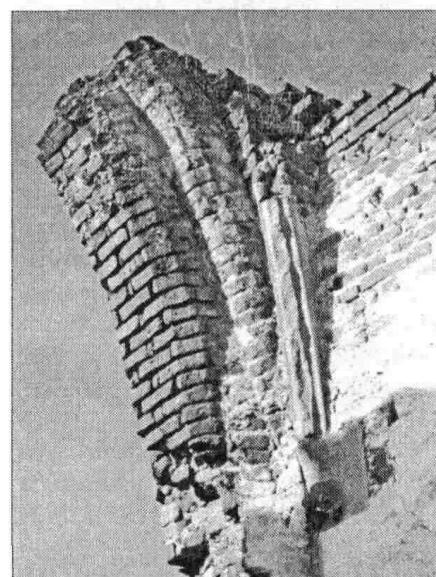
Obr. 2. Parcela s torzom kostola, dnešný stav

presbytéria, a tiež severovýchodný kút lode kostola. Obe presbytéria boli navzájom spojené v ostrom uhle. Každé z presbytérií prechádzalo do lode prostredníctvom tehlového, dva razy odstupňovaného víťazného oblúka s okosenými hranami. V severnom presbytériu sú zachované z neho oba nábehy, v južnom iba severný nábeh (obr. 3).

Zo severného presbytéria s polygonálnym ukončením je v nadzemných murivách zachovaný celý pôdorys (obr. 4, 5). I keď klenba už

Obr. 1. Severné presbyterium, južná stena

Obr. 3. Detail nábehu tehlového víťazného oblúka južného presbytéria

Obr. 4. Severné presbytérium, severná stena, interiér

nejestvuje, v obvodových stenách sa zachoval taký sortiment zvyškov podporných článkov, ktorý umožňuje vytvorenie predstavy o type klenby a jej konštrukčno-dekoratívnom riešení (obr. 6, 7). Západnú časť pôdorysu presbytérií zaberalo jedno obdlžníkové pole krízovej rebrovej klenby a 5 - boké ukončenie bolo zaklenuté vejárovitou rebrovou klenbou. Zaklenutie bolo tehlové s kamennými rebrami hruškového profilu. Rebrá vyrastali z valcových prípor s hlavicami tvaru kalicha. Prípory dosadali na obežnú bankálovú rímsu bez pätkiek. V strede priamych stien bola trojzväzková, prípora v kútoch jednoduchá. Výnimku tvorila poloha pri víťaznom oblúku, kde prípory absentovali a rebro bolo nesené iba konzolovou hlavicou. Zo zaklenutia je viditeľná na severnej stene na rozhraní medzi poľom krízovej klenby a klenbou nad uzáverom už iba jazva po trojdielnej prípore, nad ktorou podnes jestvuje trojdielny nábeh rebier hruškového profilu. Na stene opro-

ti sa zas zachovala trojzväzková prípora a po hlavici aj s nábehom rebier zostala iba jazva. V kútoch - v napojení priamych stien na steny polygónu sú viditeľné jednoduché valcové prípory s nábehmi klenbeného rebra. Z nálezovej situácie v juhovýchodnom kúte je možné vzhľadom na deštruovanú profiláciu určiť iba základný obrys hlavice kalichovitého tvaru, v severovýchodnom kúte hlavica chýba úplne. V ploche priamej južnej steny medzi zachovanou trojdielou príporou a nábehom víťazného oblúka je dnes veľký otvor tvaru stojatého obdlžníka. Kamenná bankálová rímsa obiehajúca celý obvod interiéru aj exteriéru končí v polohe východnej špalety tohto otvoru a za ním až po západné ukončenie steny sa už neobjavuje (obr. 5, 8).

Murivo troch stien polygonálneho ukončenia je v väčšej časti rozbretá, dosahuje výšku asi 1 m nad terénom.

Z južného presbytéria jestvuje v nadzemí iba polovica priameho

úseku severnej steny aj s priľahlým severným nábehom na tehlový víťazný oblúk medzi presbytériom a loďou. Za ním sa v severozápadnom kúte presbytéria zachoval nábeh kamenného rebra prveho poľa klenby. Spodnú časť presbytéria obieha z exteriéru kamenná soklová rímsa, spodnou hranou situovaná v úrovni dnešného terénu (obr. 9).

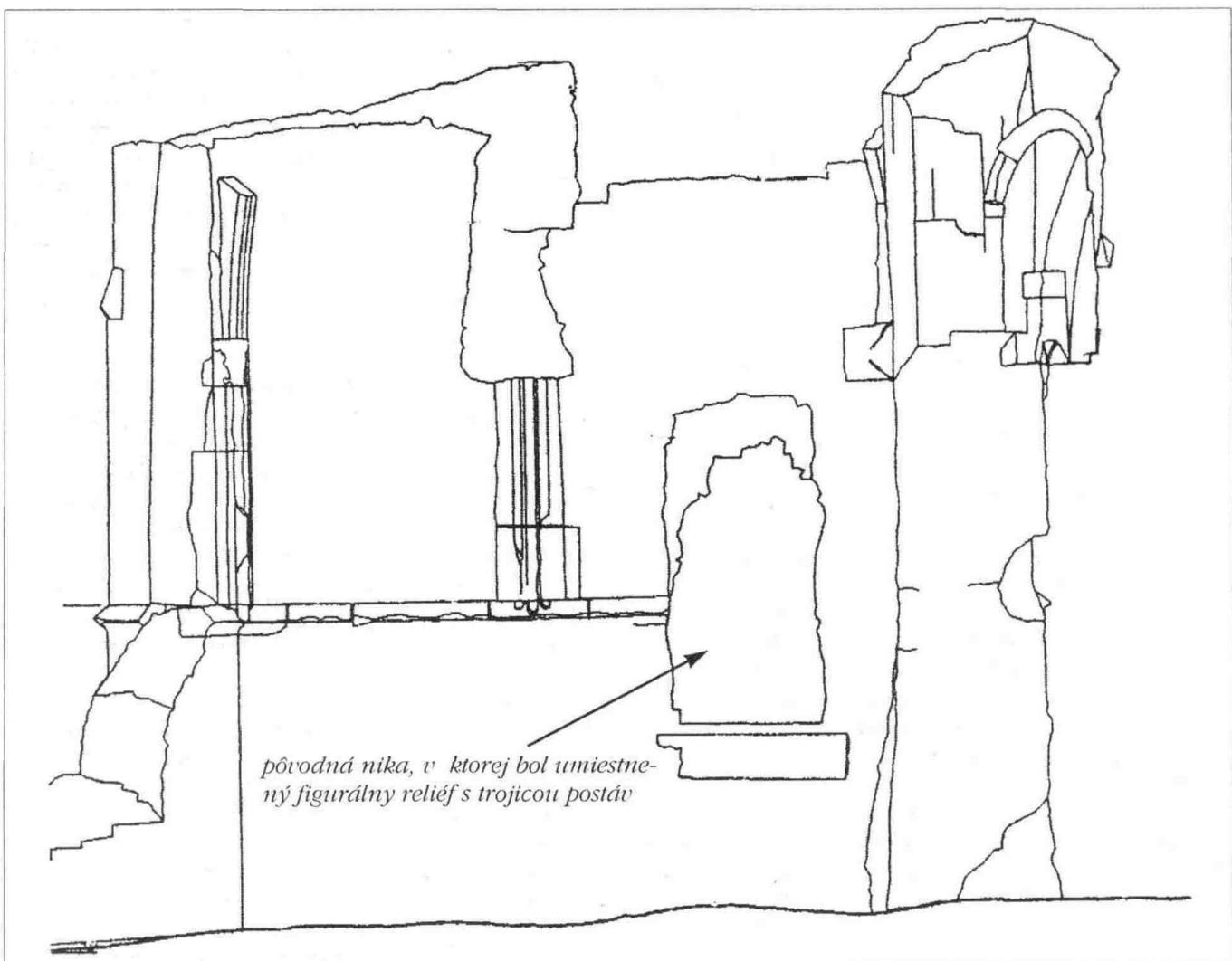
Vonkajší obvod zachovaných úsekov stien armujú tehlové stupňovité operáky s jednoduchými kamennými pultovými strieškami, v súčasnosti značne zdeštruované.

Doterajší stav poznatkov

S ohľadom na tradovaný názov ruiny vyskytujúci sa v dobových písomnostiach od 16. stor., ako aj na miestne názvy (Kláštorská ulica, Za kláštorom) je zrejmé, že torzo kostola je pozostatkom kláštorného areálu, avšak výpoved' archívnych prameňov, ani archeologického bádania zatiaľ neumožnilo ustáliť sa v názore na funkciu a zakladateľa. Predpokladá sa že tu pôvodne stál starší sakrálny objekt, na mieste ktorého mali vybudovať nový komplex bud' johaniti alebo benediktíni. Vývin názorov na túto tému, ktorá však zostáva naďalej nedoriešenou spracoval podrobne Alexander Ruttkay (Ruttkay 1988).

Pre architektonicko-historický výskum neboli k dispozícii prakticky žiadne archívne údaje, ktoré by mohli prispieť k objasneniu vzhľadu kostola v stredoveku. Jeho výzor sa v dobových písomnostiach prvý raz spomína až v 18. stor., najmä vo vizitácii Jozefa Batthyányho z roku 1788, ktorá poskytuje informácie o aktuálnom stave kostola. Medzi nimi je však aj zmienka, ktorá odkazuje na stredoveký stav a týka sa existencie pastofória, nad ktorým malo byť umiestnené "ostenie" s postavami dvoch anjelov s atribútmi (Ruttkay 1988, s. 116). Informácia má význam nielen pre poznanie kvality stredovekej výzdoby kostola, ale toto reliéfne "ostenie", ktoré literatúra stotožňuje so známym kružbovým reliéfom s trojicou postáv sa zvykne využívať ako hlavný datovací prvk. Vznik objektu sa podľa neho kladie buď do prvej alebo druhej polovice 14. stor., podľa toho, s ktorým z uhorských panovníkov z rodu Anjou je stotožňovaná stredná postava reliéfu.²

Poznatky o stredovekej výzdobe kostola podstatne rozšíril príspevok A. Mednyánszkeho z roku 1818,

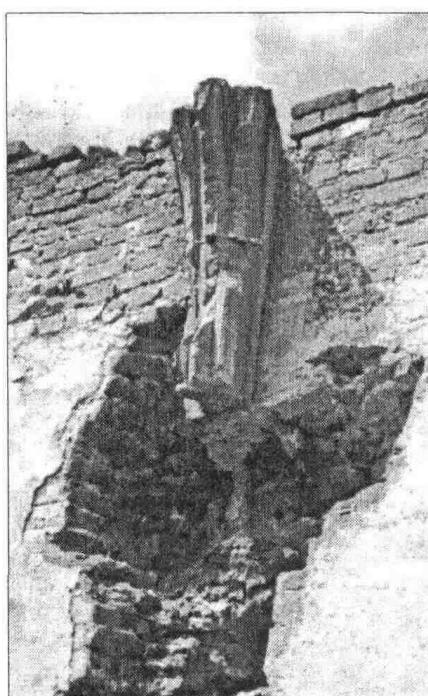
Obr. 5. Severné presbytérium, južná stena, interiér, zameranie Pamiatkový úrad Bratislava odd. grafickej dokumentácie

pojednávajúci o prítomnosti 23 sochárskych článkov, umiestnených v tom čase ešte v objekte, ktoré opísal a niektoré aj kresebne zobrazil (Ruttkay 1988, Oriško 2004). Ako však vyplýva z textu A. Mednyánskeho bol kostol v tom čase už v zlom technickom stave (jeho destrukcia začala povodňou v roku 1813), avšak ešte zachovanou v celom pôdorysnom rozsahu - stála loď s dvojicou presbytérií a dokonca ešte aj dve "vedľajšie" stavby (Ruttkay 1988, s. 117).

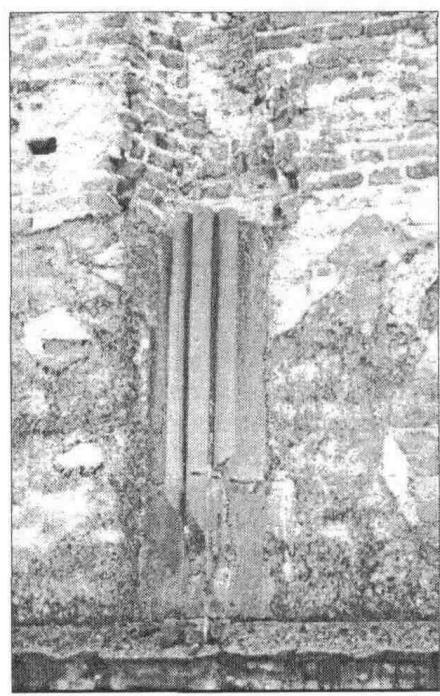
Na základe vlastných terénnych výskumov, pri ktorých obnažil korunu stien južného z dvojice presbytérií vytvoril Václav Mencl rekonštrukciu pôvodného pôdorysu a tvaru zaklenutia presbytéria a na ne nadvážujúcej prednej časti lode (Mencl 1967, s. 14). Kostol bol už v tom čase ruinou s rovnakým rozsahom zachovania ako ju poznáme dnes. Presbytériá podľa existujúcich zvyškov prípor a nábehov rebier riešil v západnej polovici zaklenuté jedným poľom križovej rebrovej klenby a uzáver lúčovitým tvarom rebrovej klenby. Nad východným ukončením lode predpokladal rebrovú klenbu tvaru trojuholníka (obr.

10, 17). V. Mencl predpokladal popri existencii samostatných víťazných oblúkov vedúci z lode do každého z presbytérií aj jeden spoločný triumfálny oblúk, klenúci sa cez celú šírku lode, ktorý mal oddeľovať zaklenutie jej trojuholníkovej

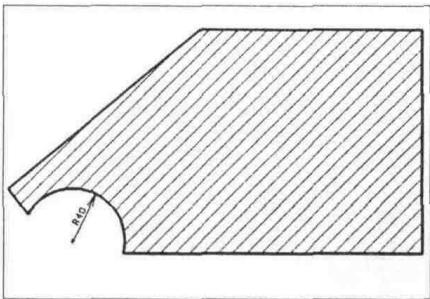
prednej časti od zvyšku klenby lode. Podľa fragmentov výzdoby architektonických článkov zachovaných na mieste, ale najmä vzhľadom na vyššie spomínaný kružbový reliéf s trojicou postáv (strednú stotožník s uhorským panovníkom

Obr. 6. detail nábehu trojdielneho klenebného rebra v severnej stene

Obr. 7. Zvyšok trojdielnej prípory v južnej stene

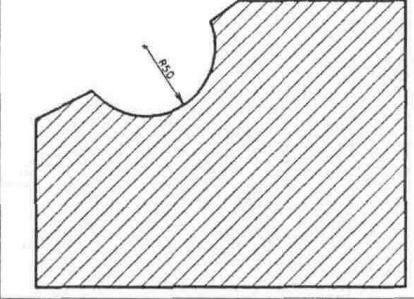
Obr. 8. Bankálová rímsa na presbytériu, zameranie PÚ SR Bratislava, odd. grafickej dokumentácie

Karolom Róbertom) datoval stavbu do rokov 1325 - 1330. Reliéf umiestnil do nadpražia pastofória v presbytériu, avšak bez bližšej lokalizácie.

Václav Mencl vyzdvihol unikátnosť dispozície kostola vyplývajúcu z ukončenia lode dvojicou presbytérií. Určitú paralelu nachádza v šarišskom prostredí na kostole v Zborove. Z mladšieho vývojového obdobia spomína tehlový barokový oblúk v severnej stene, ktorým sa otvárala loď do bočnej kaplnky.

Rozsiahlu štúdiu publikoval A. Ruttkay, ktorú venoval popri výsledkoch archeologického výskumu v interéri severného presbytéria, podrobnej analýze tvaroslovia kamennosochárskej výzdoby a jej možných východiskových zdrojov s poukazom na význam objektu v dejinách rytierskych a liečiteľských rádov na území Slovenska (Ruttkay 1988). V názore na stredoveké dispozično - priestorové riešenie východného uzáveru kostola prevzal riešenie Václava Mencla, vedomosti o výzore architektúry obohatil o rozpoznanie spôsobu povrchového riešenia muriva, ktoré označil ako režné s úpravou ložných a styčných škár. Podľa charakteru pôvodnej výzdoby kostol zaradil do rokov 1330-1360.

Počas archelologického výskumu v r. 1991-1994 sa zásadne rozšírili poznatky o stavbe ako celku odkrytím koruny celého priebehu bočnej - južnej steny lode aj s primárnymi operákmi, s juhovýchodným nárožím a časťou čelnej steny kostola (Krupa - Klčo 2004). Ukázalo sa, že stredoveká loď mala rozmery $9,5 \times 20$ m.³ Najnovšia sezóna archeologického výskumu doplnila poznatky o náleze základov novovekého múru, ktorý sa napája na základové murivo čela stredovekého operáka v juhovýchodnom nároží lode, odkiaľ vybieha na západ a po dĺžke 9 m sa pravouhlo zalamuje smerom na juh. Rozsah a charakter nálezu ne-

Obr. 9. Soklová rímsa na presbytériu, exteriér, zameranie PÚ SR Bratislava, odd. grafickej dokumentácie

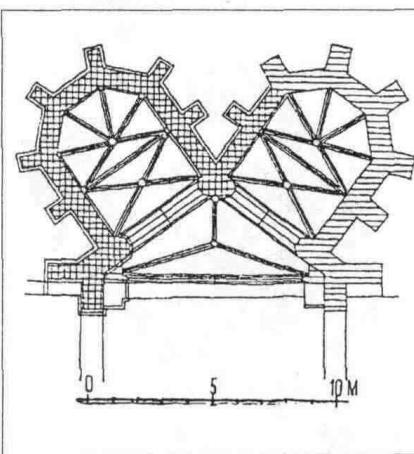
umožňujú predbežne určiť pôdorys ani funkciu stavby, ktorú v novoveku stavebne spojili s kostolom (Krupa - Klčo 2004 a).

Poznatky zistené pamiatkovým výskumom o pôvodnej stavebnej podobe a vývoji kostola

Pred začiatím architektonicko-historického výskumu v lete 2004 sa mohlo zdať, že nálezové možnosti nadzemnej časti tejto drobnej ruiny už boli úplne vyčerpané. Oprávnenosť realizácie výskumu však potvrdzujú nové zistenia, ktoré sme spolu s prípadnými korekciami, resp. upresneniami doterajších záverov zhŕnuli do nasledujúcich bodov:

K dobe vzniku

- Stavba je zvlášť významná tým, že reprezentuje z hľadiska povrchovej úpravy stien analógiou k tehlovým murovaným architektúram, pochádzajúcim z urbanistickej počiatkov blízkeho mesta Trnava (Staník - Žuffová 1994, Žuffová 1997, Oriško 1998, Žuffová 2003). Piešťanský kostol bol vybudovaný z tehlového muriva (rozmer "prstových" tehál: $24,5 \times 10 - 10,5 \times 6-6,5$ cm), ktorého povrch neomietli, ale upravili tzv. škárovaním (obr. 11). Malta vyhreznutá počas murovania bola rozotrená po líci steny (v rámci interiéru aj exte-

Obr. 10. Rekonštrukcia východného uzáveru kostola od Václava Mencla

riéru) do bezprostredného okolia škár, pričom prevažujúca plocha steny zostala nepokrytá - režná. Následne v polohách skutočných ložných škár vyryli do vlhkej malty priebežné rysky hranou murárskej lyžice. Išlo o vyznačenie iba ložných a nie aj styčných škár ako sa uvádza v literatúre (Ruttkay 1988, s.112). Toto škárovanie je svojím charakterom blízke mladšej stavebnej vlne trnavských objektov.

- Ojedinelá, v Trnave zatiaľ nedoložená, je konečná úprava piešťanského kostola, ktorého steny ihneď po vyškárovaní natreli z interiéru aj exteriéru červeným vápenným náterom. Z nálezových situácií sa javí, akoby náter nenanášali dovnútra škár, takže steny si aj po tejto úprave zachovali horizontálny raster, výrazný nielen prehĺbením, ale aj farebným odlíšením škár v běžovom odtieni prírodnnej farby malty od červeného povrchu stien.

- Kedže v Trnave a okolí sme sa zatiaľ stretli v rámci stavieb z režného, škárovaním upraveného tehlového muriva takmer výlučne iba s tehlovými článkami, upriamili sme pozornosť na preverenie vzáahu piešťanských kamenných článkov s konštrukciami z tehlového režného muriva. Ich súčasnosť s režným murivom jednoznačne potvrdil charakter jaziev po ich násilnom vybrati v minulosti. V jazvách je zretelne odtlačená rubová strana dnes už chýbajúcich kamenných prvkov v malte a jadre muriva stien.⁴

- Metóda sledovania odtlačkov rubových strán prvkov umožnila rozšíriť poznatky o niektorých zaniknutých detailoch architektúry kostola. Podarilo sa tak napr. doložiť počet a polohu okien v presbytériu. Plochy stien polygonálneho ukončenia nie sú zachované ani do výšky bankálovej rímsy, takže literatúra pracovala doposiaľ iba s hypotézou existencie okien "na východnom uzávere polygónu" (Ruttkay 1988, s. 112). Pozornosť sa však nevenovala zvyškom týchto stien, zachovaných v severovýchodnom a juhovýchodnom kúte polygonálneho ukončenia v podstatne väčšej výške ako na ostatnom obvode polygónu. Ukázalo sa, že nad úrovňou bankálovej rímsy majú v tejto polohe steny v hrúbke múru pozdĺž celej zachovanej výšky pravidelne odtlačené kamenné bloky, ktoré armovali špalety okenných otvorov. Z tejto nálezovej situácie je teda evidentné, že obe bočné steny polygónu boli perforované okennými otvormi a pritom-

nosť okna v strednom poli sa dá predpokladať na základe analógií.

- Prinosom pre poznanie technológie budovania a materiálového riešenia presbytéria mal objav doposiaľ nepovšimnutého pravidelného zjazvenia povrchu tehlového muriva špaliet viťazných oblúkov, na ktoré nás upozornil Ivan Staník. Podľa charakteru jaziev je zrejmé, že murivo špaliet bolo v liciach tvořené obdĺžnikovými kamennými platňami (obr.12).

- Kamenné armovanie špaliet presbytéria vyrastalo z profilovanej kamennej soklovej rímsy. Rímsa už v polohe špaliet absentuje, ale zachovala sa na severom okraji východnej steny lode - v lici smerujúcom ku interiéru lode. Rímsa, v hornej linii dva razy vyžlabená (vysoká 29 cm), bola zapustená do tehlového muriva. Jej spodná hrana nachádzajúca sa v úrovni dnešného mierne zvýšeného terénu v lodi bola pôvodne vo výške 26 cm nad primárnu (?) podlahou lode.⁵ Rímsa popri zvýraznení čela lode bola viazaná ďalej iba na špalety viťazného oblúka presbytéria. Dovnútra presbytéria už nevbiehalo, keďže tu sme v zodpovedajúcej polohe doložili pohľadovo exponovanú úpravu povrchu stien (červeným náterom škárovaného muriva) a táto úprava sa zachovala až po predpokladanú pôvodnú podlahu presbytéria.⁶

- K novým zisteniam výbavy severného presbytéria patri aj nález zvyšku malej niky situovanej v juhovýchodnej stene polygónu. Podobne ako pri identifikácii pôvodných okien sa informácia o jej existencii zachovala tiež už len v torze na deštrúovanom okraji steny, od ktorého už jej zvyšok chýba. V polohe pod úrovňou bankálovej rímsy sa doložila jedna špaleta s vonkajšiu okosenou hranou a upravenou parapetnou plochou. Zvyšok prvku zanikol so zbúranou stenou. Z nálezovej situácie sa však dá nika pri využití dobových analógii zrekonštruovať. Je doložená výška jej špaliet po nasadenie záveru (32 cm), hĺbka (34cm) a výška nad terénom (102 cm). Vychádzajúc z analógií⁷ môžeme predpokladať, že šírka bola približne zhodná s výškou špaliet a že horný uzáver mohol mať tvar striešky. Poloha parapetu vo výške 102 cm nad pôvodnou podlahou presbytéria zodpovedá predpokladanej funkcií pre sanktuárium.

- V hĺbkovej južnej stene severného presbytéria sa dnes nachádza

Obr. 11. Detail škárovania

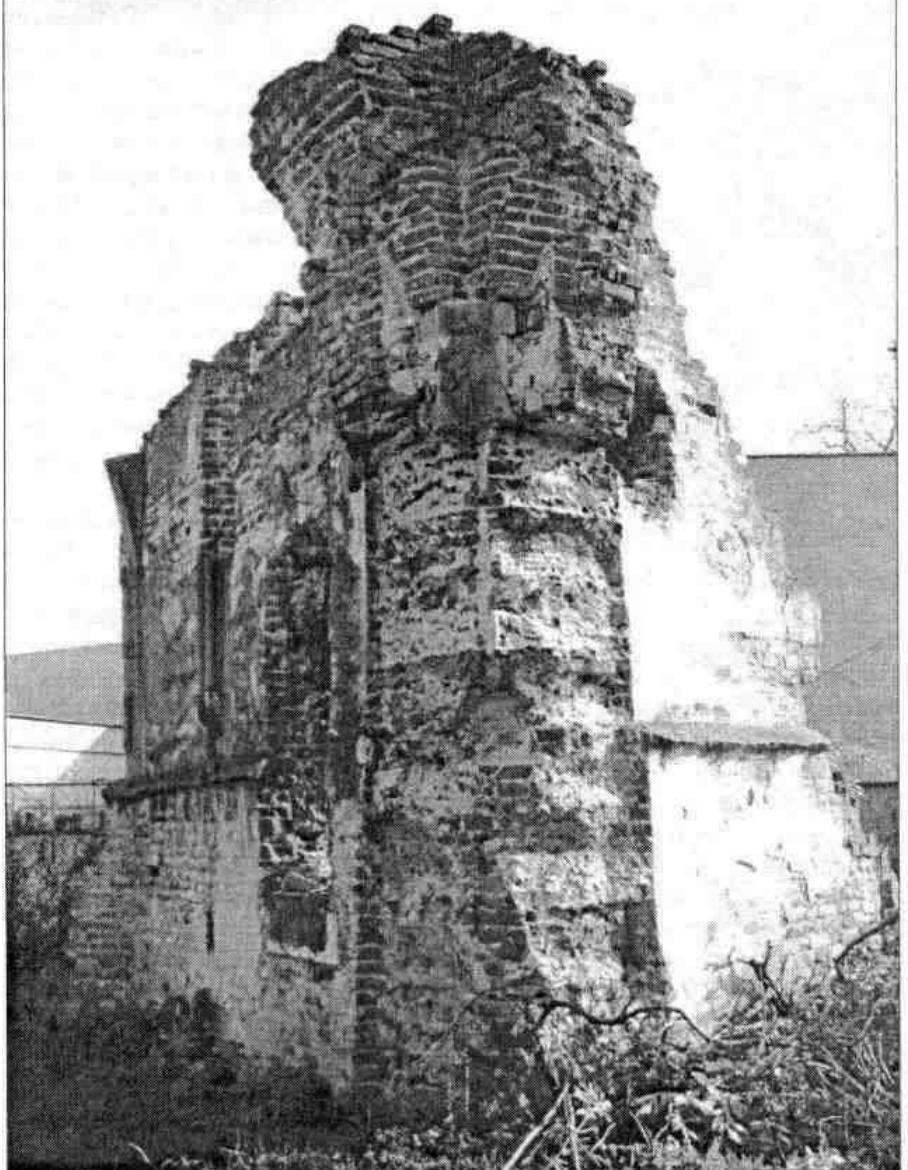
veľký obdĺžnikový otvor s nepravidelným obvodom, situovaný na výšku (88×172 cm). Od jeho nadpriažia pokračuje smerom nahor do výšky asi 30cm v murive steny jazva približne v šírkových dimensiách otvoru. Plocha parapetu otvora sa nachádza vo výške 122 cm nad pôvodnou podlahou presbytéria. Ide o významnú nálezovú situáciu v rámci kostolného torza, keďže sem lokalizuje vizitácia z roku 1788 známy kružbový reliéf. Vizitátor spomína "dvoch anjelov nad výklenkom vytiesaným remeselníkmi do múru s mrežovými dvierkami" a situuje ho ako schránku pre ostatky do južného múru evanjeliového (severného) krídla presbytéria (Ruttkay 1988, s. 132). Vzhľadom na obrazovú schému sa reliéf v literatúre využíva ako hlavný datovací prvok vzniku stavby - podľa stotožnenia strednej trónacej figúry buď s Karolom Róbertom alebo Ľudovítom Veľkým, najnovšie s jednoznačným príklonom k Ľudovítovi Veľkému (Oriško 2004, s. 17). V tejto súvislosti by bol namiesto dôkazu primárnosti niky, v ktorej bol reliéf umiestnený. O tom, že dnešný otvor bol pôvodne nikou, ktorej zadnú stenu prebúrali až v 20. storočí pochýb. Prvý problém nastal už pri porovnaní šírky údajnej kópie reliéfu umiestnenej v expozícii Balneologického múzea v Piešťanoch, ktorá má šírku 116 cm s nikou širokou 88 cm. Je zrejmé, takže takáto reliéfnu platňu by sa do niky nezmestila. Problém však obratom zmizol po zameraní originálu (dnes sa nachádza v expozícii Maďarského národného múzea v Budapešti), keď sa zistilo, že má zodpovedajúcu šírku 88 cm (výška 98 cm, hrúbka 26 cm - Oriško 2004,

s 14). Isté teda je, že reliéf v níke umiestnený byť mohol. Problémom však zostáva primárnosť samotnej niky v stene presbytéria, ktorá sa nám však vzhľadom na narušenosť nálezovej situácie muriva v rámci niky a okolo nej nepodarilo jednoznačne vyriešiť. Pre pôvodnosť vypovedá úprava západnej špalety, na ktorej za zachovala v murovacej (?) malte odtlačená rovná plocha po dnes už neexistujúcom prvku. Mohlo by ísť o odtlačok po armovaní špalety kamennými platňami. Tento nález by odkazoval na analógiu s kamenným armovaním ostatných plôch v presbytériu, čo by nasvedčovalo na primárne situovanie niky v stene presbytéria. Na jej druhotnosť v stene indikuje situácia bankálovej rímsy, obiehajúcej plynulo celý obvod presbytéria, ktorá je neorganicky prerušená v polohe ľavej (východnej) špalety niky a ďalej až po viťazný oblúk už neexistuje. Jej predpokladaný kontinuálny priebeh v rozsahu celej južnej steny mohli narušiť práve pri vytváraní niky, kedy by vyrovnali aj odskok medzi nerovnakými hrúbkami steny nad a pod rímsou do jednej úrovne. To, že dnešná výška niky vznikla prehĺbením pôvodného výklenku je zrejmé, čo potvrzuje aj sekundárnosť uloženia kamennej v lici hladkej parapetnej rímsy. Otázku vzťahu niky voči stene je potrebné vzhľadom na jej závažnosť ako nositeľa datovacej pomôcky ešte doskúmať.

- V mieste styku stien oboch presbytérií v osi hlavnej lode je v murive zabudovaný kamenný článok na spôsob kružbovej konzoly a vo vzdialosti cca 110 cm pod ním jazva po vybratej ďalšej konzole (obr.13, 15). Zdá sa veľmi pravdepodobné, že by mohlo ísť o zvyšky konštrukcie, súvisiacej s umiestnením plastiky s baldachýnom (Oriško 2004, s. 24).

- Vonkajší obvod presbytéria lemuje kamená soklová rímsa s výžľabkom v hornej linii (vysoká 24 cm), ktorá má dnes spodnú hranu v úrovni vonkajšieho terénu (obr.9). Pôvodne sa však rímsa nachádzala vo výške 36 cm nad okolitým terénom⁸ a je zrejmé, že išlo v súlade s dobovými analógiami o typické horné ukončenie tehlového sokla a nie o "odtokový žľab" ako sa uvádza v literatúre (Ruttkay 1988 s. 111).

- Spôsob zastropenia trojuholníkovej plochy východnej časti lode sa pre prvu etapu nepodarilo spoľahlivo určiť. Václav Mencl pred-

Obr. 12. Jazvy po odstránenom kamennom obklade špaliet v styku viťazných oblúkov oboch presbytérií

pokladal rebrovú klenbu, oddelenú od lode pôvodným spoločným viťazným oblúkom, "ktorého polohu naznačuje na severnej strane tehlová gotická prípora". (Mencl, 1967, s. 14). Z jeho terénnej škice⁹ je však jasné, že túto "príporu" považoval za dodatočne vloženú do kúta lode. Alexander Ruttikay tiež konštatoval sekundárnosť tejto "príporu" voči lodi, pretože prekrýva poľadovo exponovaný - škárovaný povrch jej režného muriva (Ruttikay 1988, s. 112). Mencom predpokladaný tvar klenby nad touto časťou lode je však veľmi pravdepodobný, i keď rekonštrukciu jej nasadenia na predstúpené "príporu" v kútoch lode (obr.10) nie je možné považovať za pôvodné riešenie. Keďže sa až po úroveň koruny stien nepodarilo nájsť stopy po pôvodnom ukotvení v obvodových stenách je možné, že vyrastala vo výške väčšej, než akú dosahujú steny dnešnej ruiny. Jediné čo sa dá nepriamo z nálezovej situácie v teréne potvrdiť je

to, že v mieste prechodu trojuholníkovej časti pôdorysu lode do tvaru obdlžnika musel byť situovaný či už viťazný oblúk klenúci sa ponad celú šírku lode, alebo klenebné rebro, keďže sa tu v protismere k ich tlačovým silám nachádzali na lodi pôvodné nárožné operáky, situované kolmo k bočným stenám lode.¹⁰

- Obnaženie základov lode pri archeologickom výskume popri tom, že umožnilo zrekonštruovať jej pôdorysné rozmery nepriamo doložilo spôsob zaklenutia na základe nálezu základov operákov primárnych s jej obvodovými stenami. Z ich polohy vyplýva, že časť lode pôdorysného tvaru obdlžnika bola zaklenutá 3 poliami križovej rebrovej klenby (obr.14).

- V súčasnosti stojí torzo kostola samostatne. V písomných prameňoch jestvuje viacero informácií o zástavbe súvisiacej s kostolom, ktoré ju situujú južne a juhozápadne od neho. Najstaršie však pochádzajú až z 18. stor. (Ruttikay 1988,

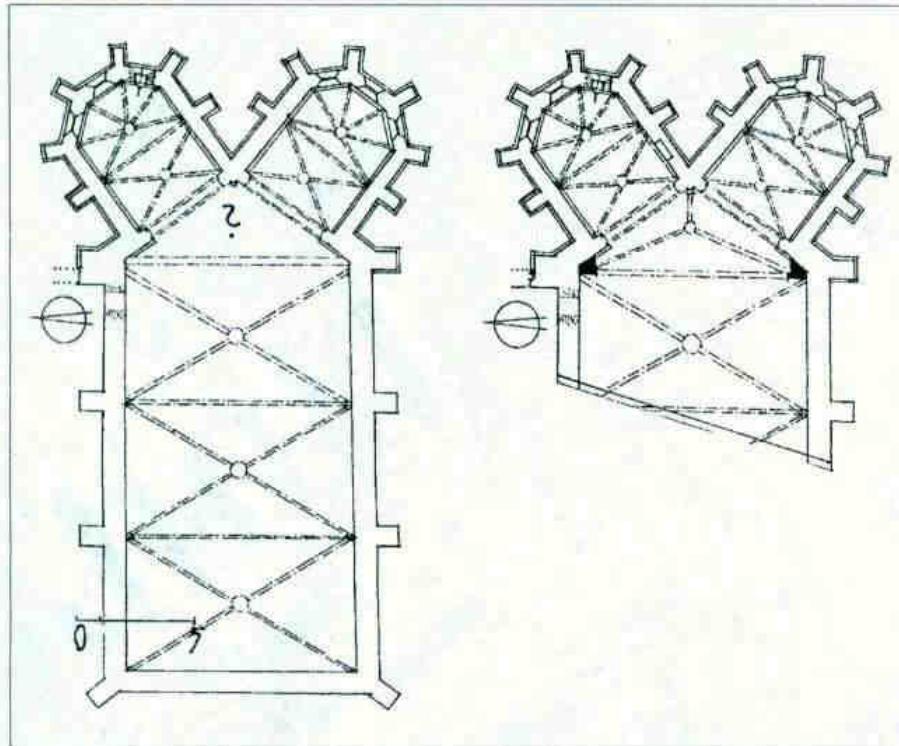
s. 137). Materiálny dôkaz, i keď zatiaľ len fragmentárneho charakteru, priniesol najnovší archeologický výskum, ktorý potvrdil existenciu novovekej zástavby stavebne spojenej s kostolom a situovanej juhozápadne od jeho lode (Krupa-Klčo 2004a).

- Pokiaľ ide o poznatky o zástavbe ležiacej severne od kostola zatiaľ sa v literatúre konštatovalo len to, že v mieste napojenia lode na severné presbytérium musela jestvovať baroková kaplnka, keďže severná stena lode bola v tomto mieste perforovaná vysokým otvorm, z ktorého sa zachovala východná špaleta s prilahlým nábehom polkruhového uzáveru (Mencl 1967, s.14, Ruttikay 1988). Bližšie sa o kaplnke literatúra nezmieňuje (obr. 19, 20).

Dosiaľ sa však vôbec neuvažovalo s možnosťou, že by na stojacom torze mohol byť zachovaný dôkaz existencie stavby pochádzajúcej ešte z doby jeho vzniku. Nositeľom tejto výpovede sa stal operák v severovýchodnom nároží lode. Operák je v spodnej časti, na bočnej - západnej strane zhrubnutý oproti ostatným operákom o 70 cm. Je evidentné, že ide o pôvodný stav (pri ktorom operák získal v spodnej časti hrúbku 145 cm) a nie o dodatočnú primurovku, keďže aj západné lice tejto zhrubnutej časti je opatrené pôvodnou úpravou - škárovaním. Pri pohľade na čelnú plochu operáka vidno, že zatiaľ čo jej východná polovica je organicky ukončená licovanou plochou, západná má v čele osekané tehly, čo poukazuje na situáciu, že z nej

Obr. 13. Kružbová konzola

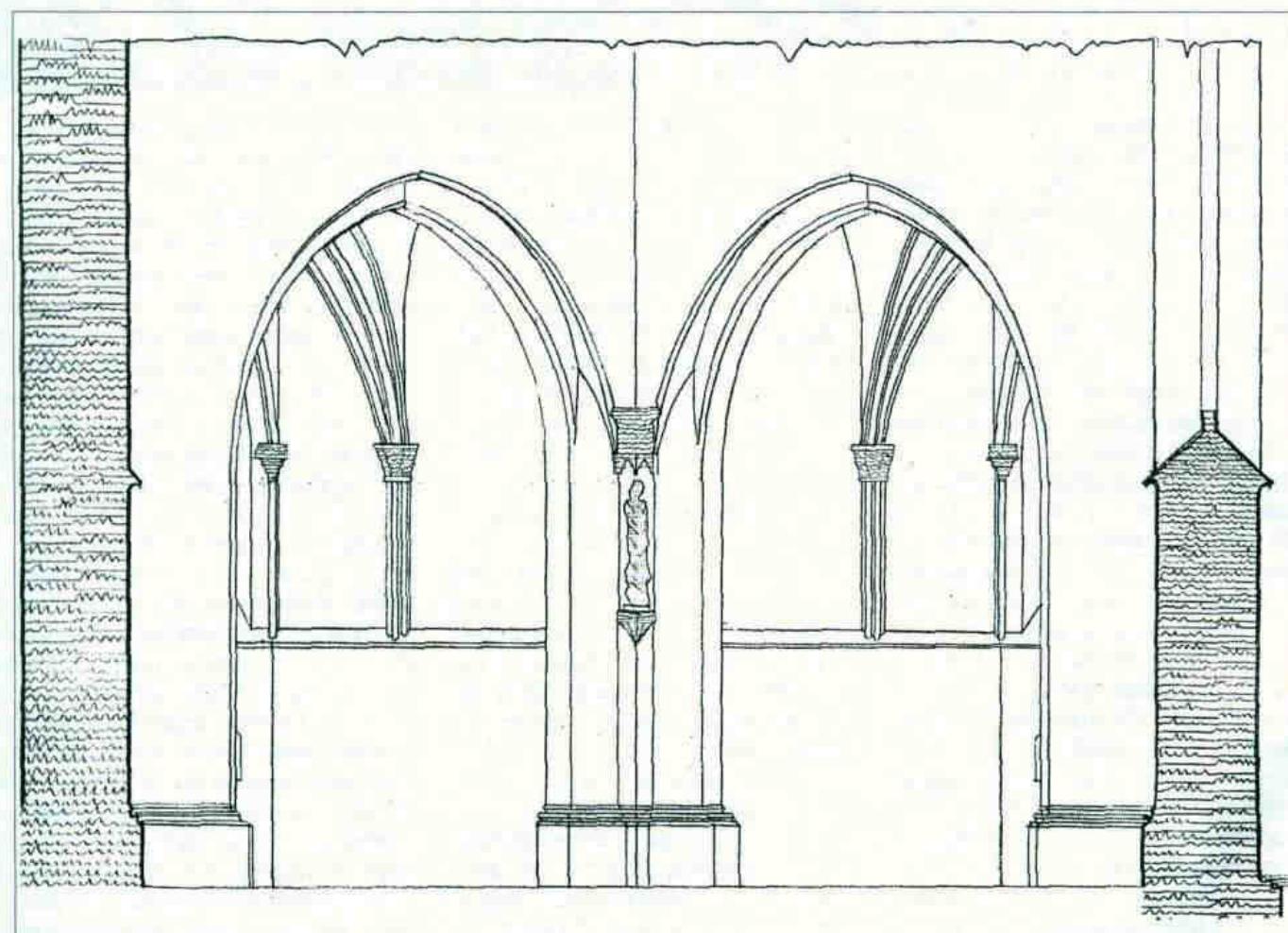
Obr. 14. Rekonštrukcia pôdorysov 1. a 2. stredovekej etapy

smerom na sever vybiehal mûr (ktorý je dnes v nadzemí odstránený). Zhrubnutá bočná časť operáka prechádza vo výške 150 cm nad dnešným terénom pravouhlým odskokom do normálnej hrúbky 75 cm a takto siaha až po horné ukončenie operáka. Je zrejmé, že ope-

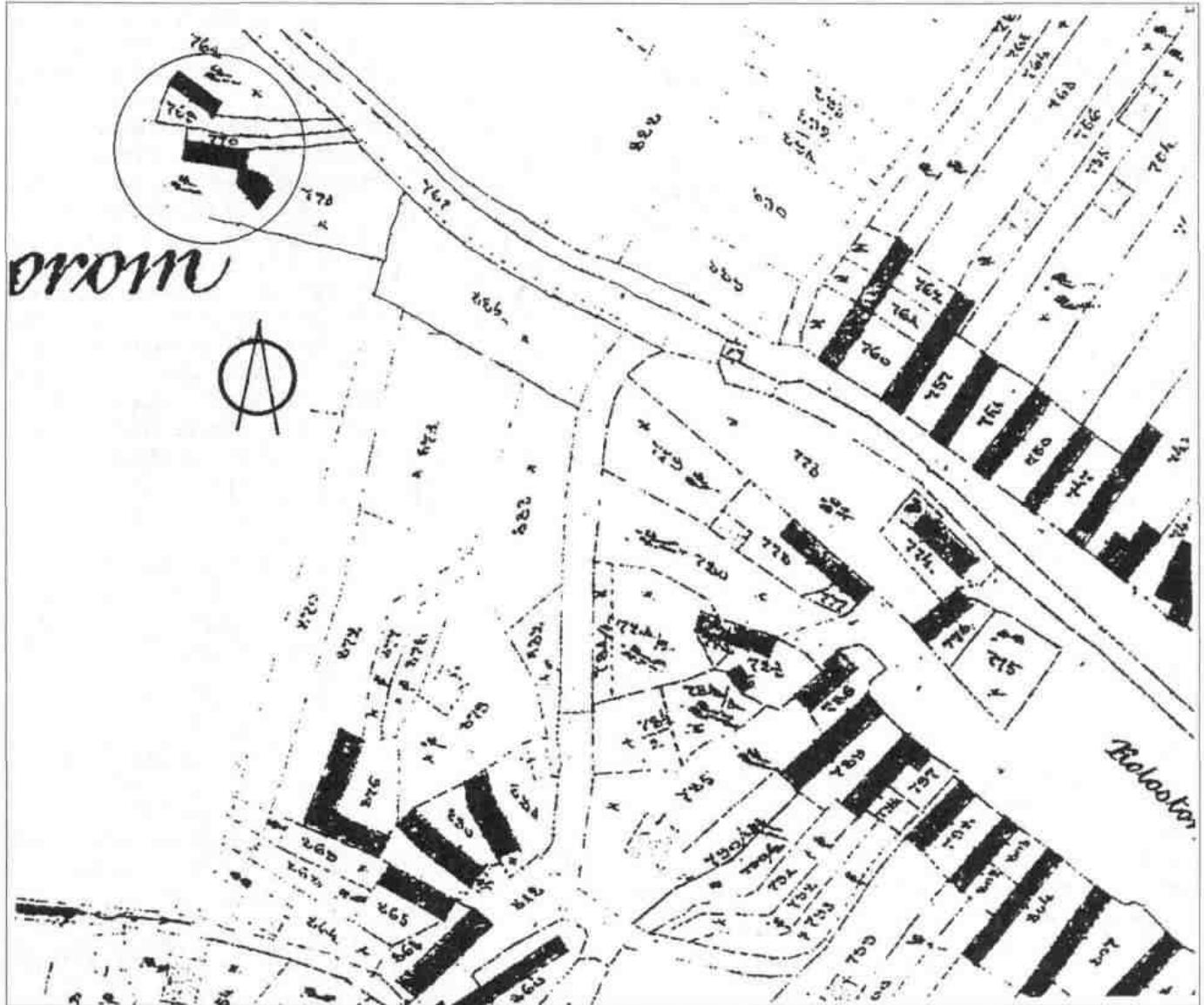
rák poslúžil už ako súčasť konštrukcie steny, ohraničujúcej neznámy objekt, ktorý napojili v polohe medzi loďou a severným presbytériom na loď kostola. Je pravdepodobné, že do polohy odsokoku, ktorým prechádzalo rozšírenie do normálnej hrúbky operáka nasadili nábeh valenej

klenby, s orientáciou kolmou voči pozdižnej osi lodi. Nevedno aký mal tento objekt tvar a rozmery, a nie je známa ani jeho funkcia. Mohol byť menšou prístavbou kostola (samostatnou kaplnkou, alebo predsieňou pred možným bočným vstupom), ale rovnako tiež súčasťou väčšieho kláštorného celku.

Na katastrálnej mape z konca 19. stor. vidno torzálny stav kostola zhodný s dnešným - v tom čase stalo tiež už iba severné presbytérium. Avšak na rozdiel od súčasnosti mapa zachytáva ešte severozápadne od neho veľkú obdĺžnikovú budovu, situovanú pozdižou osou v smere východ - západ (obr. 16). Jej východné ukončenie sa nachádza približne v úrovni severovýchodného nárožného operáka lode, t.j. v mieste opisovanej nálezovej situácie, kde je s kostolom stavebne spojená. Hypoteticky je možné pripustiť, že stena vyrastajúca z operáka bola od začiatku štitovou stenou zobrazeného objektu, ktorý by tak mohol mať pôvod ešte v stredoveku. Z jeho polohy sa dá usudzovať, že bol primknutý k bočnej stene kostola, takže severná obvodová stena kostolnej lode bola ich spoločnou deliacou stenou. Severozápadne od opisovanej budovy je na katastrálnej mape za-

Obr. 15. Náznaková rekonštrukcia východného uzáveru kostola, autor I. Staník

Obr. 16. Výňatok z katastrálnej mapy z konca 19. stor. s vyznačením zástavby súvisiacej s kostolom

cestou zobrazená ešte ďalšia rozmerňa obdĺžniková budova. Je možné, že celá situácia dokumentuje ešte fragment pôvodného stavu stredovekého areálu s funkciou kláštora alebo špitála. Práve predpoklad existencie špitála v tejto oblasti bohatej na termálne liečivé pramene sa zdá byť opodstatnený. Je však ale tiež rovnako pravdepodobné, že budovy zobrazené na katastrálnej mape vedľa zaniknutého kostola pochádzali až z neskoršieho obdobia. Od 20. - tých rokov 20. stor. je územie severne a severozápadne od ruiny kostola súčasťou rozparcelovanej plochy, na ktorej stoja rodinné domy, takže realizáciu nevyhnutného archeologickej výskumu, ktorý by mohol vniest svetlo do tejto problematiky bude ľahké presadiť.

- K dobe vzniku kostola neprienesli zatial archeologicke výskumy konkrétnie výsledky. V nedalekej Trnave sa rovnaký spôsob technológie výstavby a úpravy povrchu režných stien uplatnil vo väzbe na kolonizačné vlny z nemeckých

oblastí, súvisiace so vznikom mesta. Spôsob vyrysovania škár použitý v Piešťanoch patri v Trnave ku mladšej vývojovej fáze, datovannej do 1. pol. 14. stor. a nastupujúcej až po tzv. podrezávanom škárovani (Stanik - Žuffová 1994, s. 287, Žuffová 2003, s. 336). Na rozdiel od Trnavy, kde však musíme pri dátovaní vystačiť s nepriamymi dôkazmi, keďže zatiaľ úplne chýbajú na stojacich stavbách chronologicky citlivé prvky, máme v prípade Piešťan dočinenia s úplne inou situáciou - stavbou bohatou na pôvodné datovateľné články (prvky sú dnes prevažne mimo hranic Slovenska v zahraničných zbierkach). Na základe analýzy ich tvároslovia sa doba vzniku kladie až do 3. štvrtiny 14. stor. (najnovšie Oriško 2004).

K 2. vývojovej etape.

- Vzhľadom na fragmentárnosť skúmanej architektúry bolo problematické interpretovať zásahy mladších vývojových etáp. Z nálezovej situácie murív v severozápadnom

kúte lode bolo od začiatku zrejmé, že všetky konštrukcie nachádzajúce sa dnes v kúte sú voči obvodovým stenám lode druhotné. Priamo do kúta je vstavaný hranolový útvar vybudovaný zo stredovekých tehál, ktorý je už na rozdiel od primárnej fázy kostola omietnutý tenkou, mimoriadne hladkou omietkou stredovekého pôvodu. Jeho juhozápadné nározie je zvýraznené profilovaným kamenným armovaním s dvojitým výžlabkom. Vo výške cca 330 cm nad pôvodnou podlahou je ukončené pozostatkom kalichovej hlavice (obr. 17). Pokračovanie nálezu smerom nahor chýba. Vľavo od nálezu je zachovaný zvyšok murovaného pilastra vybudovaného z novovekých tehál, ktorý prekryva gotickú omietku západnej steny hranola. Tento fragmentárne zachovaný stav murív a konštrukcií v severovýchodnom kúte lode by sám osebe nemusel byť dostatočne výpovedný, keby sme nemali k dispozícii fotografiu z konca 19. stor. (obr. 18). Na fotografii vidno stav prežívajúci ešte z barokovej úpra-

Obr. 17. Detail zvyšku prípory v severovýchodnom kúte lode z 2. stredovekej etapy, vľavo torzo novovekého pilastra

vy, keď v kúte lode stál dva razy odstupňovaný murovaný pilaster. Do jeho pravej polovice je vtiahnutý (a preto na fotografii neviditeľný) gotický tehlový hranol s kamenným armovaním. Klenba už v tom čase tiež chýbala. (Dnes situáciu nachádzame v teréne po deštrukcii pravej polovice z dvojitého pilastra, čím sa opäť obnažila staršia konštrukcia hranola).

Na fotografii sme po jej mnohonásobnom zväčšení zaznamenali významný nález - evidentné zvyšky dvoch stredovekých profilovaných rebier, vychievajúcich z pravej časti hornej plochy novovekého, dva razy odstupňovaného pilastra. Mäsičnejšie z nich javi tendenciу smerovať ku protiľahlej - južnej obvodovej stene lode (v tom čase už tiež nejestvujúcej) a druhé smeruje proti styku presbytéria - ku myšlenému stredu nad trojuholníkovým pôdorysom lode (obr. 19). Z uvedeného usudzujeme, že v teréne podnes

zachovaný tehlový hranol reprezentoval podpornú konštrukciu s kamennou príporou pre obe rebrá, ktoré boli súčasťou zaklenutia prednej časti lode. Je možné predpokladať, že klenba bola do prednej časti lode vložená ako samostatný útvar, zatiaľ čo nad zvyškom jej obdižníkového pôdorysu prežívalo pôvodné zaklenutie z doby vzniku kostola. Dôvodom by mohli byť statické poruchy pôvodnej klenby v tejto, vzhľadom na tvar konštrukčne citlivej polohe.

- V danom období už povrchy murív upravili omietnutím. Obe steny hranola boli omietnuté tenkou stredovekou omietkou dotiahnutou "do stratena" ku kamennému armovaniu. Zvyšky najmenej 2 vrstiev stredovekých omietok (miestami aj s fragmentmi polychrómie) sa nachádzajú na celom rozsahu interiéru severného presbytéria. Z nálezu na severnej stene je zrejmé, že omietky niesli aj nástennú

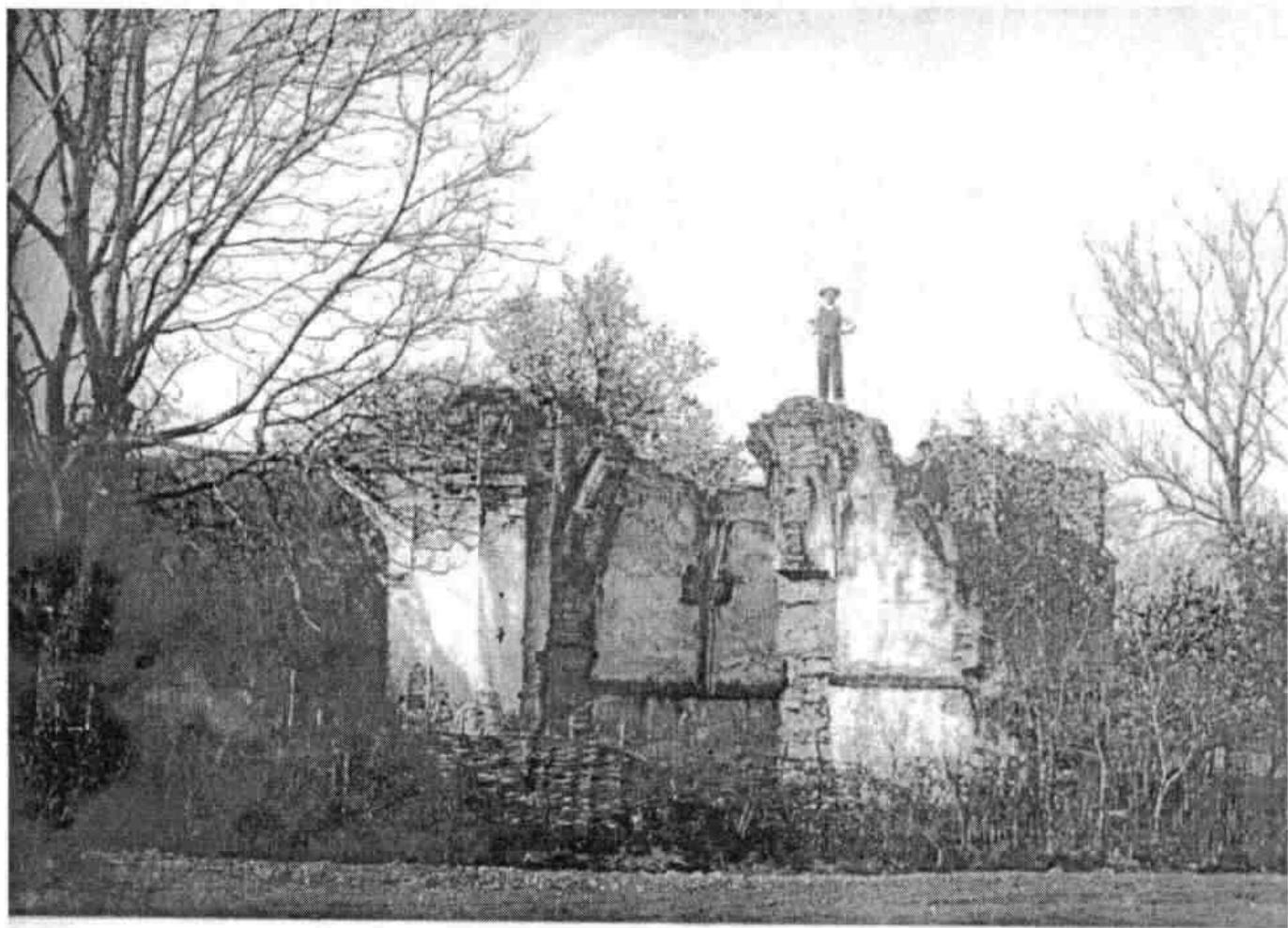
maľbu. Uvedenú etapu je možné volne zaradiť, aj s ohľadom na obojsstranný dvojitý výžľabok prípory do 15. stor.

baroko

- Pre obdobie baroka už možno do určitej miery využiť aj archívne pramene (podrobne Ruttka 1988, s.116). Pre našu potrebu je zaujímavý uvádzaný dĺžkový rozmer lode - 26 m. Archeologický výskum konaný začiatkom 90-tych rokov 20. stor. totiž doložil dĺžku lode v stredoveku iba na 20 m. Pred základmi pôvodného hlavného priečelia však obnažil aj zvyšky murív, ktoré boli v tom čase vyhodnotené ako pozostatok novovekej podlahy patriacej "suterénu" pred čelnou stenou kostola (Krupa-Klčo 2004). Pri opäťovnom obnažení týchto základových konštrukcií v lete roku 2004 sme s dovolením vedúceho výskumu Vladimíra Krupu mali možnosť obhliadniť si nálezy vo vykopanej sondi. Z nálezovej situácie sa nám javi ako lákavá možnosť prehodnotiť archeologickej interpretáciu nájdených murív v prospech názoru, že ide o základ novovekého múru vybiehajúceho od juhozápadného nárožia lode v predĺžení jej bočnej južnej steny smerom západným. Múr sa po 6 m zalamuje v pravom uhle na sever, kde bol už zachovaný v profile sondy iba v negative. Tento nález by mohol dokumentovať etapu predĺženia lode kostola v baroku, čím by z pôvodných 20 m získal kostol dĺžku 26 m, ktorá zodpovedá údaju vo vizitácii z roku 1788.

- V baroku vybudovali popri stenách tehlové pilastre s profilovanými tehlovými hlavicami, o ktoré opeli nábehy klenby v súlade s analógiami zrejme valenej s lunetami. Jeden z pilastrov sa v deštruktívnej podobe podnes zachoval v severovýchodnom kúte lode, o ďalšom, ktorý sa nachádzal v polohe medzi pôvodnou západnou a južnou bočnou stenou vieme z nálezu archeologickej výskumu (Krupa-Klčo 2004). Presbytériá zostali počas celej doby trvania stavby zaklenuté gotickou klenbou a je veľmi pravdepodobné, že aj klenba v trojuholníkovej prednej časti lode prežila v gotickej podobe až do zániku kostola (obr. 20).

- Až teraz spominajú prvý raz existenciu priestoru severne od kostola staršie štúdie, a to na základe rozpoznania stôp po druhotne vytvorenom vstupu v severnej stene lode kostola, pričom ho sto-

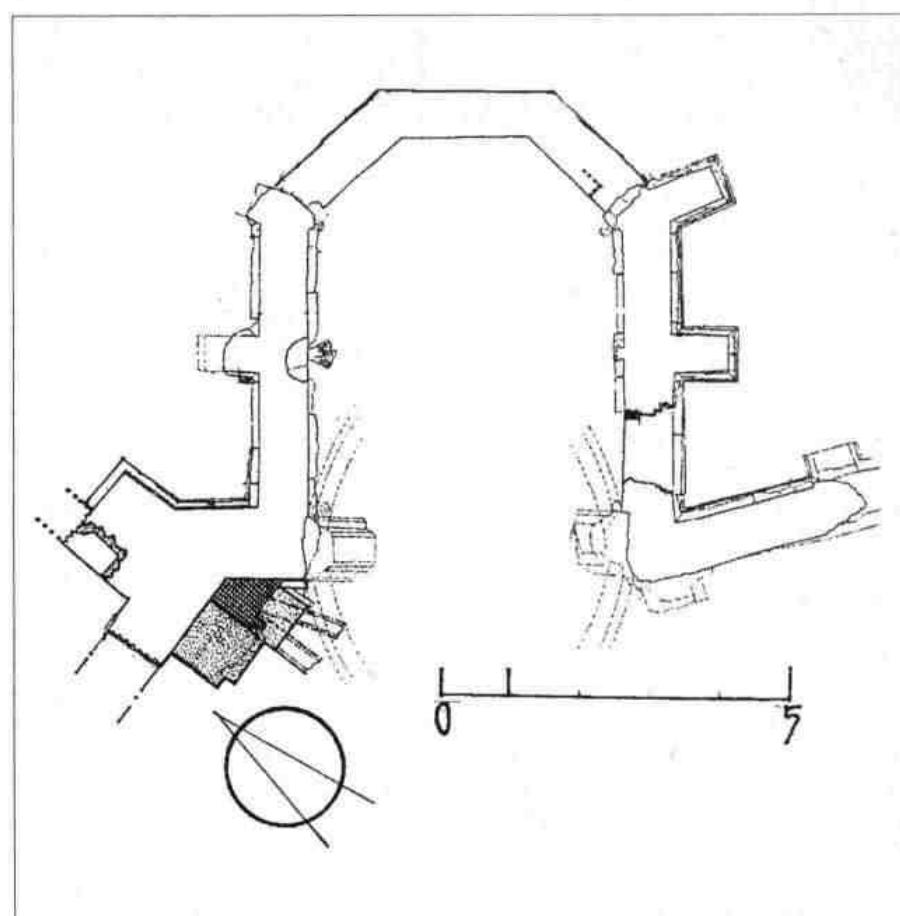

archív M. Šimonek - moravské klenby

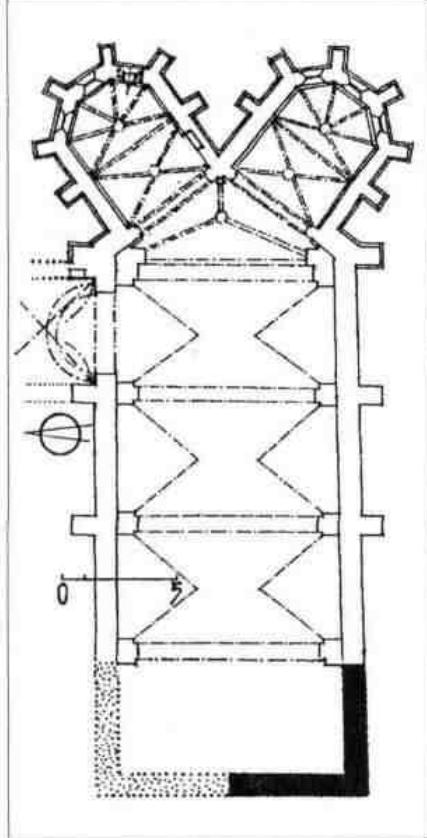
Obr. 18. Fotografia (z obráteného negatívu) z doby okolo roku 1900, archív Balneologického múzea Piešťany

tožňujú s barokovou kaplnkou (Mencel 1967, Ruttkay 1988). Z otvora je zachovaný iba východný nábeh záklenku, ktorý je opretý o rímsovú pätku a východná špaleta.

Z nálezovej situácie je však zrejmé, že ide o úpravu staršej situácie, ktorú opisujeme vyššie. Stredovekú valenú klenbu tohto priestoru, s nábehom opretým o odskok vytvorený zhrubnutím spodnej časti operáka nahradila nová klenba s vysoko umiestneným vrcholom. Po nej už zostala v porovnaní so stredovekom zreteľnejsia stopa v podobe odtlačku polkruhového čela v torze omietky na vonkajšom líc severnej steny lode. Pri budovaní klenby museli vyravnáť odskok v bočnej stene operáku do roviny primurovkou, preto aby umožnili k nej pristavať vysoko umiestnené bočné polkruhové čelo. Takáto situácia naznačuje na zaklenutie priestoru križovou klenbou, ktorej pole malo južné čelo opreté o vonkajšie líce severnej steny kostola a východné, naň kolmé čelo o primurovku ku západnému povrchu operáku.¹² Predpokladanú funkciu tohto priestoru (s ktorým súvisela aj malá nika s rovným nadpražím vytvorená

Obr. 19. Pôdorys severného presbytéria, dnešný stav so slohovo analýzou. Náznaková rekonštrukcia dvojitého novorekého pilastra a nábebov rebier bola vytvorená podľa dobovej fotografie, prekrížené šrafuvanie - úprava v 15. stor., bodkovane plochy - baroko

Obr. 20. Náznaková rekonštrukcia barokovej etapy. Interpretácia pamiatkového výskumu, podľa ktorej bol kostol v baroku predĺžený západným smerom.

všetky kresby J. Žufsová,
ak nie je uvedené inak

druhotne v západnej stene operáka) ako samostatnej kaplnky však spochybňuje existencia veľkej stavby, ktorú na tomto mieste zachytáva katastrálna mapa z konca 19. stor. Ak aj stavba nevznikla v tejto veľkosti už v stredoveku, ako to pripúšťame vyššie, v baroku už s najväčšou pravdepodobnosťou jestvovala v rozsahu akom ju zobrazuje katastrálna mapa. Takže, ak išlo v baroku o využitie tohto priestoru ako kaplnky, musela byť súčasťou dispozície väčšieho objektu.

Záver

Najnovší pamiatkový výskum ukázal, že aj napriek malému rozsahu nesie torzo nadzemnej architektúry ešte bohatú výpoved' o dosiaľ neznámych skutočnostiach, čo umožnilo doplniť doterajšie vedomosti o výzore presbytéria a zrekonštruovať, za pomocí poznatkov z archeologického výskumu a využitia staršej fotografickej dokumentácie pôvodný stav celého kostola, ako aj rámcovo sa vyjadriť k mladším slobovým úpravám.¹³ Žiaľ prakticky nič sa stále nevie o pôvodnom areáli, ku ktorému kostol patril, i keď aj túto tému sa podarilo aspoň načať. Ďalšie poznanie v tomto smere už

bude závisieť najmä od možnosti archeologického výskumu na parceľach situovaných severne od stojaceho torza kostola.

Poznámky

¹Na výskume v teréne spolupracovala za Krajský pamiatkový úrad Trnava Mgr. Daniela Zacharová. Samostatne bola spracovaná umelecko-historická problematika kameňosohárskych článkov (Oriško 2004), ktorú priblížuje aj prispievok v tomto zborníku. Za cenné rady a odborné konzultácie ďakujeme Ing. arch. Ivanovi Staníkovi z Krajského pamiatkového úradu Bratislava, ktorý spracoval pre účely tohto článku aj pohľad na dvojici presbytérií z lode. Podrobnej zameranie nadzemných murív vyhotobil pre investora Pamiatkový úrad SR Bratislava, oddelenie grafickej dokumentácie pod vedením Dušana Tótha v roku 2004. Zároveň prebehla v lete aj ďalšia sezóna archeologického výskumu (Krupa - Klčo

2004), z ktorého čerpá aj nasledujúci príspevok obsiahnutý v tomto zborníku.

²I keď sa stredná postava reliéfu priamo v texte vizitácie nespomína, predsa podľa jeho uvedeného popisu ho mohla literatúra jednoznačne stotožniť so znáym reliéfom s trojicou figúr, z ktorých tróniacia stredná postava predstavuje osobnosť panovníka (vývin názorov na túto tému súhrne naposledy Oriško 2004).

³Ide o vnútorné rozmery lode od styku oboch presbytérií po čelnú - západnú stenu.

⁴Za umožnenie prehliadnuť nálezy kamenných článkov vyzdvihnutých z terénu počas viacerých sezón archeologického výskumu ďakujeme riaditeľovi Balneologického múzea v Piešťanoch PhDr. Vladimírovi

Krupovi a pánovi Mariánovi Klčovi.

Na kamenných článkoch sa nachádzajú zvyšky niekoľkých vrstiev náterov. Vo viacerých prípadoch sme zistili ako prvý biely vápenný náter. Ak by malo ist' o pôvodné riešenie, potom by sme museli počítať s výrazným kontrastom medzi článkami a pasívnou plochou steny. Pre krátkosť času na obhliadku článkov však nebolo možné venovať rozboru stratigrafie vrstiev potrebnú pozornosť, takže definitívne rozhodnutie o primárnej farebnosti, resp. farebných kombináciach v rámci prvej vývojovej etapy kostola bude musieť priniesť reštaurátoriský výskum, ktorý sa zameria ako na murivá a prvky zachované priamo na objekte, tak aj na články deponované v Balneologickom múzeu.

*Pôvodný (?) úpravu v podobe maltového výmazu sme zachytili v malej sonde v mieste nasadenia hrany severnej špalety viťazného oblúka vo východnej stene lode, v hĺbke 26 cm pod dnešným interiérovým povrchom terénu.

*Úroveň pôvodnej podlahy presbytéria sme overovali v malej zemnej sonde pri interiérovom lici juhovýchodnej steny polygonálneho ukončenia severného presbytéria a kladieme ju do polohy rozhrania, od ktorého nadol tehlová stena mierne predstupuje pred líce hornej časti steny a jej povrch už nie je upravený škárovaním. Podlaha sa podľa toho nachádzala asi 12 cm pod dnešným terénom presbytéria, čo reprezentuje výšku asi 14 cm nad podlahou lode, teda 1 nízky schodiskový stupeň.

*Mala nika, ktorá slúžila ako sanktuárium sa nachádza v presbytériu klariského kostola Nanebovzatia Panny Márie v Trnave, množstvo ník tohto tvaru je súčasťou trnavských meštianskych domov, kde do nich ukladali osvetľovacie telesá.

*Úroveň pôvodného terénu sme sa pokúsili preveriť na základe nepriameho dôkazu - vyhodnotenia úpravy vonkajšieho lica juhovýchodnej steny polygonálneho ukončenia severného presbytéria, ktoréj povrch sme sledovali do hĺbky 40 cm od dnešného terénu v rámci sondy malých plošných rozmerov. Domnievame sa, že úroveň vonkajšieho terénu je možné klásiť až do polohy rozhrania medzi licovaným tehlovým murivom (ktoré tak ešte považujeme za nadzemné) a základovým murivom z lomového

kameňa, ktorého líce predstupuje pred líce tehlovej steny smerom do exteriéru o cca 6 cm. Z uvedeného vypýva, že úroveň pôvodného terénu by mala byť situovaná o 36 cm nižšie oproti dnešnému stavu. Lode mala podlahu v úrovni o 28 cm (dva nízke schodiskové stupne) vyššej oproti vonkajšiemu terénu, presbytérium o 42 cm.

*Nedatované škice z terénneho výskumu sa nachádzajú v pozostalosti Václava Mencla uloženej v archive Pamiatkového úradu Bratislava.

*Severný operák podnes stojí, južný bol obnažený pri archeologickom výskume (Krupa - Klčo 2004).

*Za zapožičanie fotografie dăkujeme Balneologickému múzeu v Piešťanoch

*Pritomnosť po dnes už nejestvujúcej nadmurovke nad odskokom v operáku signalizujú zvyšky malty vytláčenej zo škár pri jej murovaní ku pôvodnému vonkajšiu -západnému povrchu operáku.

*O objekte sa zmieňuje aj rukopis J. Práznovského, pojednávajúci o dejinách piešťanskej farnosti, kde sa spomína, že v roku 1780 našiel knaz Jozef Mondok "pri kláštornom kostole" poklad veľkej ceny, z ktorého tu založili fundáciu vo výške 420 zlatých (Ruttkay 1988, s 120). V listine nachádzajúcej sa v pozostalosti Dr. Jozefa Šátka v ŠOU Skalica sa taktiež uvádzajú objav pokladu nájdeného Jozefom Mondokom "v kostole zvanom Klášterek, ktorý vrah kedysi patril templárom". Knaz Jozef Mondok podľa nej žil na penzii v Skalici, kde zomrel v roku 1823. Na potvrdenie objavu pokladu poukazuje jeho majetnosť, pretože Mestu Skalica

mohol viac razy požičať peniaze. V roku 1797 požičal mestu dva razy po 1000 florinov a na vojnu ponúkol 450 fl. V roku 1801 (22.XII.) mu mesto Skalica vracia pôžičku 1000 fl. Tiež na omšovú základnu vo svojom rodisku v Lopašove zanechal 2000 fl. Za poskytnutie odpisu listiny z pozostalosti J. Šátka dăkujeme pracovníkovi archív ŠOA Skalica PhDr. A. Konečnému.

Literatúra

- KRUPA, V.- KLČO, M., 2004: Starý kláštor v Piešťanoch, výsledky archeologických výskumov v rokoch 1991-1994, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7, Krajský pamiatkový úrad Trnava, zost. ŽUFFOVÁ, J., s. 47-53
- KRUPA, V.- KLČO, M., 2004: Starý kláštor v Piešťanoch, správa z archeologického výskumu v roku 2004, rkp.
- MENCL, V., 1967: Šariš v dejinach gotickej architektúry, Vlastivedný časopis 1, s.7-22
- MEDNIÁNSZKY, A., 1818: Rudus eccliae Templiorum in Postyén, Fundgruben des Orients 6, Viedeň, s. vyobr. s. 493-496
- RUTTKAY, A., 1988: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zaniknutej stredovekej stavby v Piešťanoch (príspevok k dejinám tzv. rytierskych a liečiteľských rádov na území Slovenska), Balneologický spravodajca, Piešťany, s. 110-145
- ORIŠKO, Š., 1998: Kostol Klárisiek v Trnave. Príspevok k problematike stredovekej architektúry mendikantov na Slovensku, Archeologia historica 23, s. 353-368
- ORIŠKO, Š., 2004: Katalóg kameňoschárskej prvkov. Tzv. kláštorný kostol (Starý kláštor) v Piešťanoch - umeleckohistorická inventarizácia, archív autora
- STANÍK, I.- ŽUFFOVÁ J., 1994: Počiatky urbanizmu mesta Trnava, Archeologia historica 20, s. 285-298
- ŠIMKO, Z., 1980: Analýza ruín kláštorného kostola v Piešťanoch, Vlastivedný a metodický spravodaj okresu Trnava 2, Trnava, s. 82-89
- ŽUFFOVÁ, J., 1997: Počiatky murovanej zástavby na parcele domu M. Sch. Trnavského, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, Pamiatkový ústav, Regionálne stredisko Trnava, zost. ŽUFFOVÁ, J., s. 15-22
- ŽUFFOVÁ, J., 2003: Najstaršia etapa domu na Hlavnej ul. č. 1. v Trnave. K typu meštianskeho domu viazaného na koloniálnu vlnu, Archeologia historica 28, s. 325-339

Resümee:

Zu neuen Erkenntnissen über die ursprüngliche bauliche Lösung und die Veränderungen der mittelalterlichen Kirche vom "Alten Kloster" in Piešťany

Der stehende Torso der ursprünglichen Kirche, dem sog. Alten Kloster in Piešťany, ist der älteste Bau in Piešťany und der einzige aus dem Mittelalter stammende.

Obwohl ihr die Aufmerksamkeit der Fachleute bereits seit Beginn des 19. Jh. gewidmet worden war, verhinderte das nicht eine allmähliche Devastation des

Areal, die mit dem Hochwasser 1813 begann.

Die Kirche ist aus zwei Gründen ein slowakisches Unikat. Zum einen wegen ihres Grundrisses, dem eigenartigen Vorhandensein von ursprünglich zwei Presbyterien, zum anderen wegen der ungewöhnlichen figuralen Motive ihrer bildhauerischen Elemente. Die denkmalpflegerische Untersuchung erfolgte im Sommer 2004 mit dem Ziel, Kriterien für die Präsentation der Ruine als archäologische Lokalität zu erarbeiten. Trotz des kleinen Ausmaßes der Erhaltung (es stehen lediglich die Wände des nördlichen

Presbyteriums), ist die Ruine sehr aussagekräftig, was durch eine Erweiterung der bisherigen Erkenntnisse zustande gekommen ist. Es ist gelungen sie verhältnismäßig genau zu rekonstruieren, mit Hilfe der Ergebnisse der archäologischen Untersuchung und der Ausnutzung einer älteren fotografischen Dokumentation ihren ursprünglichen Zustand zu rekonstruieren, wie sich auch zu ihren jüngeren stilistischen Herrichtungen zu äußern.

Kameňosochárske fragmenty z piešťanského kostola v zahraničných zbierkach

Stredoveký kláštor v Piešťanoch je dnes ruinou. Výzdoba kostola spolu s jeho architektúrou zanikala postupne od začiatku 19. storočia, kedy stavba bola poškodená a začala sa deštrukcia. Proces deštrukcie už od 19. storočia sprevádzal paradoxne aj postupný a v rôznej intenzite pretrvávajúci záujem o kostol, z ktorého - s rôznym zámerom a pohnútkami - postupne vyberali kamenárske články. Tieto vyňatím z architektúry sa stali mobilnými predmetmi - boli prenesené na rozličné miesta v Piešťanoch i okoli a dostávali sa postupne aj do zbierok súkromných osôb i muzeálnych inštitúcií. Ukazuje sa, že z hľadiska kvality najpodstatnejšia časť pôvodnej kamenárskej výzdoby kostola je v zahraničnej zbierke - v zbierkovom fonde Maďarskej národnej galérie v Budapešti. Ďalšie fragmenty prenesli na r.k. faru v Piešťanoch, snáď i do Západoslovenského múzea v Trnave. Fragmenty z kostola sú uložené aj v Balneologickom múzeu v Piešťanoch - sú to nálezy viacerých archeológov, zistené pri viacerých sezónach výskumu lokality.

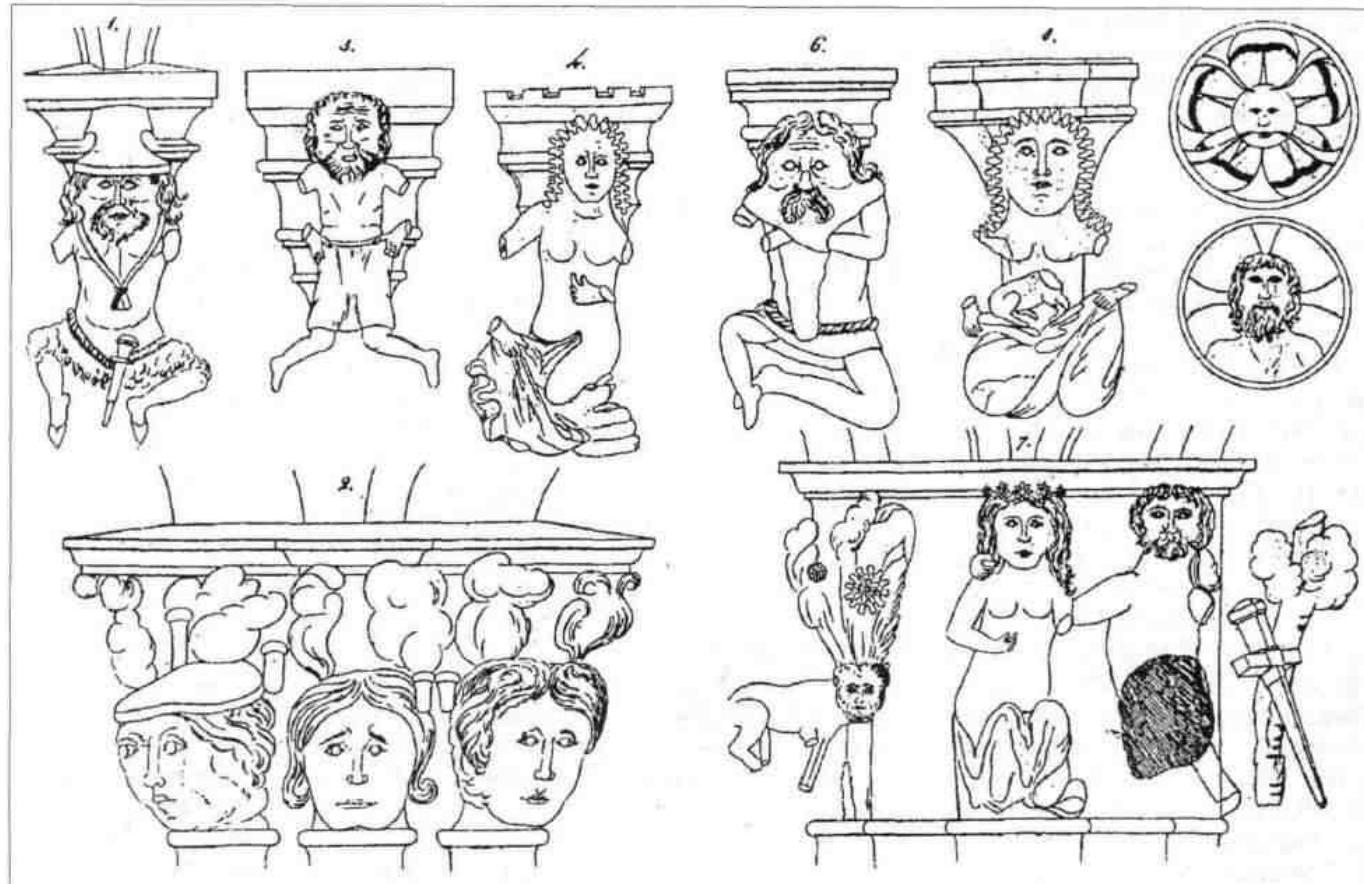
Okolo piešťanských fragmentov

zo zbierkových fondov existuje podnes mnoho nejasností, ba mýtov. V doterajšej literatúre zastupujú jednak architektonickú kvalitu kostola (ktorá torzu stavby vlastne už chýba), ale viac sa chápú ako artefakty so svojbytnou výtvarnou (sochárskou) hodnotou. Piešťanská stavba je predmetom slovenského i maďarského bádania. Napriek záujmu o piešťanské články doterajšia literatúra k nim je medzerovitá. Vyskytujú sa v nej mnohé nepresnosti, dohady i omyly, najmä okolo maďarských zbierok, ktoré doteraz neboli komplexne zhodnotené.

Zo slovenskej strany im bola venovaná len malá pozornosť. Zmieňuje sa o nich Alexander Ruttkay,¹ ktorý v maďarských zbierkach napočítal 5 piešťanských kusov: z toho 4 v Maďarskej národnej galérii a jeden v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti. Bližšie ich nepisoval, ani fotograficky nedokumentoval, uviedol len ich "identifikujúce" inventárne čísla. Zmienil sa však, že začiatkom 20. storočia sa do budapeštianskeho Národného múzea - "pričinením D. Mednyánszkeho" - dostalo "aspoň 14 článkov" (hoci bez uvedenia zdroja).

Ruttkayov údaj o 5 identifikovaných článkoch v maďarských zbierkach potom prebrali aj ďalší autori.²

Z maďarskej strany piešťanské fragmenty sa objavovali v literatúre už od 19. storočia: najväčšia pozorosť sa venovala snáď dôležitejšiemu z nich - reliéfu so sediacou kráľovskou figúrou a anjelmi. Ostatné sa publikovali už menej - dva z nich (hlavicu s dvomi radmi listov a hlavicu s tromi maskami) zaradili v roku 1982 na výstavu Umenie doby kráľa L'udovíta I. v Székesfehérvári a publikovali bez fotografie ako osobitné katalógové heslo.³ Pri tejto priležitosti autor katalógového hesla Ernő Marosi sa zmienil aj o existencii iného fragmentu - s torzom kľačiacej figúry (inv. č. 55.1048) a uverejnil fotografiu reliéfu s kráľovskou postavou,⁴ ktorý však neboli (z technických príčin) zaradený do expozície (natrvalo bol - a aj podnes je - vystavený v Maďarskom národnom múzeu). Zrejme tie isté kusy - dve hlavice, konzolu s torzom kľačiacej figúry, (označenú ako postava donárra) a napokon aj kráľovský reliéf publikoval potom E. Marosi v prehľade maďarskej gotiky (aj s obrazovým doprovodom).⁵

Obr. 1. Piešťanské fragmenty na rytine A. Mednyánszkeho, 1818

Tento príspevok si kladie len skromný cieľ - publikovať katalóg piešťanských kamenných článkov zo zahraničných zbierok. Hoci pri tom sa nie vždy dajú obistiť ďalšie fragmenty, ktoré zostali zachované priamo na stavbe, alebo inde v Piešťanoch, summarizujúca invenčiarizácia všetkých kamenárskych súčasti kostola je vecou ďalšieho umeleckohistorického výskumu, ktorý by mal upresniť aj miesto kostola v umení 14. storočia - plati to nielen pre stavebnú plastiku, ale aj pre architektúru - dispozícia chrámu s dvomi presbytériami je prinajmenšom zvláština.

V zahraničnom majetku dnes (podľa oficiálnych inventárov) sa nachádza 7 fragmentov z Piešťan - teda ich počet je zhodný so stavom, ktorý v roku 1911 potvrdil vtedajší riaditeľ Národného múzea v Budapešti, (menujúci 6 kameňov) - k nim však je potrebné pripočítať aj skôr získaný reliéf s anjelmi a kráľovskou sediacou postavou. Všetky sú majetkom Maďarskej národnej galérie, reliéf s anjelmi a kráľovskou postavou je trvalo inštalovaný v stálej expozícii Maďarského národného múzea, venovanej dejinám Uhorska, ostatné sú v lapidáriu Maďarskej národnej galérie. Štyri fragmenty boli publikované, ďalšie tri neboli ešte uverejnené.

Pôvodne všetky kusy boli majetkom Maďarského národného múzea, potom prešli do Oddeľenia starého maďarského umenia v Szépmüvészeti múzeu, až napokon ich previedli do zbierok Maďarskej národnej galérie. Ich pohyb sledoval premeny maďarského múzejníctva: výsledkom je konštituovanie kolekcie lapidária v národnej galérii. Či ich nebolo pôvodne viac, ľahko dnes doložiť bez ďalšieho komplikovaného štúdia múzejných archívov.

Maďarské múzejníctvo a dejepis umenia už od 19. storočia prisudzovali veľký význam kamenným fragmentom, najmä zo stredovekých stavieb. Pre dejiny umenia fragmenty často predstavovali rozhodujúci doklad, zastupujúci zaniknutú architektúru. Cesta piešťanských fragmentov do maďarských zbierok sa dá nateraz dostať komplikované a nie celkom presne rekonštruovať. Táto cesta je vlastne dôsledkom odborného záujmu o zanikajúcnu stavbu kostola v Piešťanoch. Na jej začiatku stojí osoba baróna Aloja Mednyánszkeho (1784-1844) a jeho spisovateľské, najmä vlastivedné a historicky zamerané štúdie

i rozsiahlejšie literárne útvary, ako aj jeho zberateľská aktivita. A. Mednyánszky publikoval v šiestom ročníku viedenského časopisu *Fundgruben des Orients* (1818) článok o starom kostole templárov v Piešťanoch (Rudus Ecclesiae Templariorum in Pöstyén).⁶ Článok súvisí so záujmom, ktorý o rád templárov sa prejavovali bádatelia, ovplyvnení romantizmom. Rok predtým barón Jozef Hormayr, vydavateľ iného viedenského časopisu *Archiv für Geographie, Historie, Staats - und Kriegskunst* (august 1817, s. 396) vyzval svojich čitateľov, aby boli nápomocní výskumom jeho priateľa Jozefa Hammera - Purgstalla, zaoberajúceho sa templármu. Mali mu dodať materiál a upozorniť na pamiatky templárov z územia rakúskeho cisárstva, osobitne na figurálne sochárske prvky z kostolov a hradov. Hormayr bol priateľom A. Mednyánszkeho a Mednyánszky do jeho časopisu pravidelne prispieval. Josef Hammer publikoval svoju rozsiahlu štúdiu o templároch v ním vydávanom časopise *Fundgruben des Orients* (1818, s. 3-120). Mednyánszkeho článok o Piešťanoch bol odpoveďou či doplnkom Hammerovej štúdie - opísal stav a stručne zhrnul história jednej z domnelych templárskych pamiatok v Uhorsku. Pre stručné dejiny kostola Mednyánszkemu ako východisko slúžili kanonické vizitácie z 18. storočia: v citovanom zápisе z r. 1731 (vizitácia Františka Zichyho) sa po prvý raz objavilo spojenie stavby s templármami, ktoré zopakovala aj vizitácia z r. 1756 (Anton Révay), kým ďalší zápis z r. 1788 (Jozef Batthányi) kostol spojil s benediktínmi z opátstva sv. Hypolita pod Zoborom.⁷ Článok ilustrovala rytina s vyobrazeniami dešiatich kamenných článkov z kostola - konzol, hlavic a svorníkov.

Mednyánszkeho nákresy i opis kostola majú podnes zásadný pramenný význam pre poznanie staršieho stavu pamiatky. Spolu s ďalšími Mednyánszkeho kresbami z pozostatosti (uloženými dnes v zbierke rukopisov - Kézirattár, Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť) ich publikovala Edit Szentesi,⁸ hoci článok o Piešťanoch a rytina boli známe už aj predtým.⁹ V budapeštianskej zbierke rukopisov sa nachádzajú Mednyánszkeho kresbové podklady pre uverejnenú rytinu.¹⁰

Mednyánszky v popise uviedol, že v kostole s dvomi presbytériami,

z ktorého sa zachovali iba ruiny, je 23 sochársky stvárnených prvkov. Na časti z nich (na 12 kusoch) je "vyobrazené len rastlinstvo a ovoce" - tieto bližšie ani neopísal ani nenakreslil. Ďalšie (s figurálnymi motívmi) sú vyslužili podrobnejší opis (s. 495-496), nie všetky však aj nákres (na rytine je 9 čislovaných prvkov a jeden nečislovaný detail, ktoré sa v zásade kryjú s textom opisov). Ich ikonografiu vysvetlil teóriami Josefa Hammera - hľadal v nich tajomné motívy templárov. Položky 1-5 z rytiny lokalizoval do ľavého presbytéria, ostatné do práveho.

Z Mednyánszkeho nákresu v zbierkach MNG sa nachádza hlavica zväzkovej prípory s tromi torzovitými hlavami a listami (Mednyánszkeho položka č.2, MNG 55.979) - pôvodne zo severného presbytéria a jeho severnej steny, a torzo konzoly s kľačiacou figúrou (Mednyánszkeho položka 6, MNG 55.1048) pôvodne z južného presbytéria.¹¹

Pozorohodné je, že Mednyánszky ani nenakreslil, ani sa v popise nezmienil o najvýznamnejšom figurálnom reliefe z Piešťan - o reliefe s tróniacou kráľovskou figúrou a dvojicou anjelov. Nepochybne ale bol reliéf v majetku Aloja Mednyánszkeho a odtiaľ sa potom dostal do zbierky Národného múzea v Budapešti. Snáď najstaršia zmienka o ňom je z kanonickej vizitácie v r. 1788, kde sú zmienení dva anjeli, jeden s dvojkrižom.¹²

Mednyánszkeho zbierku kamených fragmentov, rukopisy i kresby poznal osobne Arnold Ipolyi, ktorý v tejto rodine dva roky pôsobil ako vychovávateľ Dionýza Mednyánszkeho. Na jeseň 1862, kedy pripravoval akademickú prednášku o stredovekom sochárstve v Uhorsku napísal list svojmu bývalému žiačovi Dionýzovi Mednyánszkemu, v ktorom ho žiadal o kresby piešťanských kameňov. Vo svojej prednáške roku 1863 Ipolyi potom okrem popisu ruiny kostola, pripomeral aj reliéf s tróniacim kráľom,¹³ ktorý ešte začiatkom 1860-tych rokov videl ležať vedľa dverí domu Mednyánszkovcov vo Veselom. Táto Ipolyho zmienka (spolu so skorším listom Ipolyho z 15. novembra 1862)¹⁴ je hodnoverným dokladom piešťanského pôvodu reliéfu a tiež je svedectvom o vlastníctve reliéfu rodinou Mednyánszskych. Kedy však darovali reliéf do Národného múzea v Budapešti sa nateraz nepodarilo overiť. Reliéf však už v r. 1905 sa nachádzal

v maďarskej zbierke. Argumentoval ním Dionýz Mednyánszky¹⁵ (spomínač svojho otca, ktorý ho získal, a uvádzal aj seba samého ako jeho darcu múzeu) v spore, ktorý na stránkach časopisu Archaeológiai Értesítő v r. 1905 sa týkal rozsahu zachovania kamenárskych fragmentov z kostola. D. Mednyánszky reagoval na skorší článok Józsefa Follajtára,¹⁶ venovaný sakrálym pamiatkam z Piešťan, kde tvrdil, že z kostola okrem dvoch pamiatok na farskej bráne sa nazachovala ľahšia výzdoba. Follajtár uviedol, že okrem fary bolo dávnejšie možné vidieť ďalšie kusy v katolickej škole, ktoré ale zanikli počas jej novostavby.

K Mednyánszkeho článku redakcia časopisu - teda jeho redaktor József Hampel - pripojila poznámky (pod čiarou na stránkach článku), že v prirastkovom denniku archeologického oddelenia Národnému múzea nie je po reliefe stopa.¹⁷ O pár rokov na to (1909) reliéfu z Ná-

rodnému múzea venoval samostatný článok historik umenia László Éber.¹⁸ Éber vo svojom článku spomenul aj Mednyánszkeho kresby, ktoré vznikli takmer už pred storočím. Na ich základe sám vyjadril túžbu lepšie osobne spoznať tento kostol. Začal okolo záchrany ruiny písat listy - Éber bol v tomto čase aj pamiatkárskej aktivistom Štátnej pamiatkovej komisie (Müemlékek Országos Bizottsága). V decembri 1909 adresoval predsednícky oficiálny list mestu Piešťany, v ktorom žiadal ochranu ruiny, žiadal zamezdziť jej poškodzovanie a žiadal tiež oznámiť, kde sa v tom čase v obci nachádzajú odvlečené kamenné články.¹⁹ Mesto mu v januári 1910 odpovedalo, že ochranu ruiny nie je možné zabezpečiť, lebo sa nachádza mimo osídlenia a tiež, že nemá poznatky o odnesení detailov zo stavby.²⁰ Po ďalších listoch v lete 1910 Éber a Gyula Forster z pamiatkovej komisie napísali list do Piešťan, že začali konať vo veci

vyňatia článkov zo stavby (osobitne sa spomínajú dve hlavice a už poškodená konzola) s cieľom ich záchrany a prevozu do zbierok Národného múzea. Právami poveli staviteľa Imricha Szötsa.²¹ Korešpondencia okolo aktuálneho vyňatia a záchrany článkov sa zachovala aj v slovenských archivoch.²²

Bodkou za prevozom kamených fragmentov je ďakovný list riaditeľa Národného múzea Imricha Szalaya, ktorý v januári 1911 oznámi prijatie 6 kameňov - 3 hlavic, jednej konzoly, jedného úseku rebra a jedného zlomku ukončenia piliera.²³ Akvizície z roku 1911 majú na bočných stenách olejovou farbou a štetcom namaľované inventárne čísla počnúc číslom 1911/1. Kamene sú zvyčajne na jednej strane výraznejšie poškodené: toto poškodenie zrejme súvisí s ich (nie celkom šetrným) vyberením z ruín kostola.²⁴

Poznámky

¹RUTTKAY, A.: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zanikutej stredovekej stavby v Piešťanoch. (Príspevok k dejinám tzv. rytierskych a liečiteľských rádov na území Slovenska. Balneologickej spravodajca (Balneohistoria Slovaca) 26, 1987. Bratislava 1988, s. 112.

²KRUPA, V. - BAČA, R.: Najstaršia murovaná stavba v Piešťanoch. In: Pescan/Piešťany 1113-1993. Piešťany 1993, s. 14-19.

³MAROSI, Ernő: Pöstyén (Piešťany), Johanita (?) templom. In: Művészet I. Lajos korában 1342-1382. Kat. výstavy. Ed. E., MAROSI, M., TÓTH, L., VARGA, Székesfehérvár 1982, katalóg č. 131, s. 251-253.

⁴Ibidem, foto tab. 39.

⁵MAROSI, E.: (ed.): Magyarországi művészeti 1300-1400 körül. 2. zv., Budapest 1987, obr. 443-445, 602. Ich identifikovanie znejasňujú rozdielne uvádzané inventarizačné čísla (u Marosiho u torza konzoly pri oboch zmienkach; u kráľovského reliéfu (v katalógu z r. 1982) je uvedené zas inventarizačné číslo odlišné od dokumentačnej karty v MNG. Podobné rozporu sú aj medzi čislami z Ruttkayových zmienok a galérijnými inventárami. Tak sa môžu javiť niektoré kusy ako neidentifikovateľné a údaje v literatúre k nim ako problematické.

⁶MEDNYÁNSZKY, A. [Illust.mo Libero Barone a Mednianszky]: Rudus Ecclesiae Templariorum in Pöstyén. Fundgruben des Orients 6, Wien 1818, s. 493-496.

⁷Ibidem, s. 494.

⁸SZENTESI, E.: Rajzok báró Mednyánszky Alajos hagyatékából. In: Történelem - kép. Szemelvények múlt és művészettel kapcsolatából Magyarországon. Kat. výst. Ed. Á. MIKÓ - K. SINKÓ, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, č. kat. VIII - 14., s. 500-504.

⁹A. Ipolyi, ktorý piešťanský kostol uviedol do umeleckohistorickej literatúry, pri popise jeho detailov nesporne vyšiel z Mednyánszkeho kresieb (IPOLYI, A.: A középkori szobrászat Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Evkónyvei, 10, 1863. - Tu citované podľa nového vydania IPOLYI, A.: Magyarország középkori szobrászat emlékei. In: IPOLYI, A.: Tanulmányok a középkori magyar művészetröl. Ed. M. Verő. Budapest 1997, s. 86 n.) O kresbách sa zmieňuje aj D. Mednyánszky (MEDNYÁNSZKY, D.: A pöstyéni egyházi emlékekrol. Archaeologiai Értesítő Ú. F., XXV, 1905, s. 416-418), L. Éber (ÉBER, L.: Pöstyéni dom-bormű a Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesítő Ú. F., XXIX, 1909, s. 289 n.), zo slovenských autorov A. Ruttkay (RUTTKAY 1988, cit. v pozn. 1, s. 124 n.).

¹⁰Kresby ceruzkou a tušom na papieri, so štvorcovou sieťou osnovou; Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť, Kézirattár, Fond Fol. Lat. 3707, III. zväzok).

¹¹Z muzeálnych zbierok na Slovensku pravdepodobne nemožno stotožniť s Mednyánszkeho rytinou žiadnen článok. Figurálny charakter má iba malé torzo s rukou, pridŕžajúcou drapériu z Balneologickej múzea v Piešťanoch, ktoré zistili archeologicky v sezóne roku 1992. Autori správy o výskume (KRUPA - BAČA 1993, cit. v pozn. 2, s. 15) uvažujú o spojení tohto zlomku s plastikou, zdobiacou interiér, snáď s konzolou č. 3 na Mednyánszkeho rytine, znázorňujúcou mužskú bradatú figúru s rukami na opasku. Pri silnej schématicnosti Mednyánszkeho kresieb však totiž stotožnenie nie je celkom isté. Medzi svorníkom z katolickej fary v Piešťanoch, nesúcim Kristovu hlavu a Mednyánszkeho kresbou (poloha 5, pôvodne zo severeného presbytéria) je nesporná podobnosť - i tu však

medzi kresbou a reliéfom sú evidentne proporcne rozdiely. Svorníky už v r. 1884 boli zamurované vedľa farskej brány v Piešťanoch. Zmieňuje sa o nich Nándor Sándorfi, ktorý tento rok na jar navštívil Piešťany. Porov.: SÁNDORFI, N.: Adalékok Pöstyén müemlékeihez. Egyházművészeti lap, 5, 1884, s. 244.

¹²Pripomína to RUTTKAY 1988, (cit. v pozn. 1), s. 116.

¹³IPOLYI 1863/1997, (cit. v pozn. 9), s. 120.

¹⁴List A. Ipolyiho A. Mednyánszkemu, datovaný 15. novembra 1862, Törokszentmiklós, dnes Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť, Kézirattár, Fond IX/752.

¹⁵MEDNYÁNSZKY 1905 (cit. v pozn. 9), s. 416.

¹⁶FOLLAJTÁR, J.: Pöstyén egyházi emlékeiről. Archaeologiai Értesítő Ú. F., XXV, 1905, s. 269.

¹⁷A szerk.: Archaeologiai Értesítő Ú. F., XXV, 1905, s. 416; SZENTESI 2000 (cit. v pozn. 8), s. 503.

¹⁸ÉBER 1909 (cit. v pozn. 9), s. 289-293.

¹⁹Archiv Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapešť, fond Müemlékek Országos Bizottsága - (ďalej MOB) 1909/1070; tiež SZENTESI 2000 (cit. v pozn. 8), s. 504.

²⁰MOB 1910/37; tiež SZENTESI 2000 (cit. v pozn. 8), s. 504.

²¹MOB 1910/726; tiež SZENTESI 2000 (cit. v pozn. 8), s. 504.

²²Na list z 25. augusta 1910, dnes ŠOBA Nitra, upozornili KRUPA - BAČA 1993 (cit. v pozn. 2), s. 14.

²³MOB 1911/67; tiež SZENTESI 2000 (cit. v pozn. 8), s. 504.

²⁴Poradie kamenných fragmentov v katalógu zohľadňuje ich pôvodné inventárne čísla v zbierkovom fonde MNM v Budapešti.

Katalóg kameňosochárskej fragmentov z Piešťan v maďarských zbierkach

Katalóg č. 1

Názov diela: Zväzok rebier hruškového profilu z pätky klenby

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

Inventárne číslo: 55. 1582, pôvodné inv. č. 1911/1 (MNM, Budapešť)

Rozmery: v. 60 cm, š. 35 cm, h. 47 cm

Materiál: pieskovec

Obr. 2. Zväzok rebier hruškového profilu a blavica zväzkovej prípory (kat. 1, 2)

Popis diela: Architektonický fragment zväzku troch rebier hruškového profilu z pätky klenby, predstavený pred hladený kamenný blok, (blok pôvodne totožný s plochou stenou, kde bol článok osadený), bez ornamentálnych zložiek. Jednotlivé rebrá majú zhodný jednoduchý hruškový profil, medzi nimi je vždy výžľabok. Podľa trojdielneho tvaru článok patril ku klenbovému systému, súvisiacemu s hlbkovými stenami v oboch presbytériach kostola (nadávalo na konzoly uprostred stien presbytéria). Konkrétnejšia lokalizácia nie je s istotou doložiteľná.

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia, v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť fragment (spolu s celým súborom článkov z Piešťan) je datovaný do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: fragment stavebného článku, výrazne poškodený na pravej strane, kde je nepravidelný zlomový okraj, kym líná hrana kamenného bloku má len drobné defekty (tiež poškodené hrany profilácie). Na kameni (v priebehniach medzi profilmi) sú stopy bieleho náteru.

Bibliografia: nepublikované

Katalóg č. 2

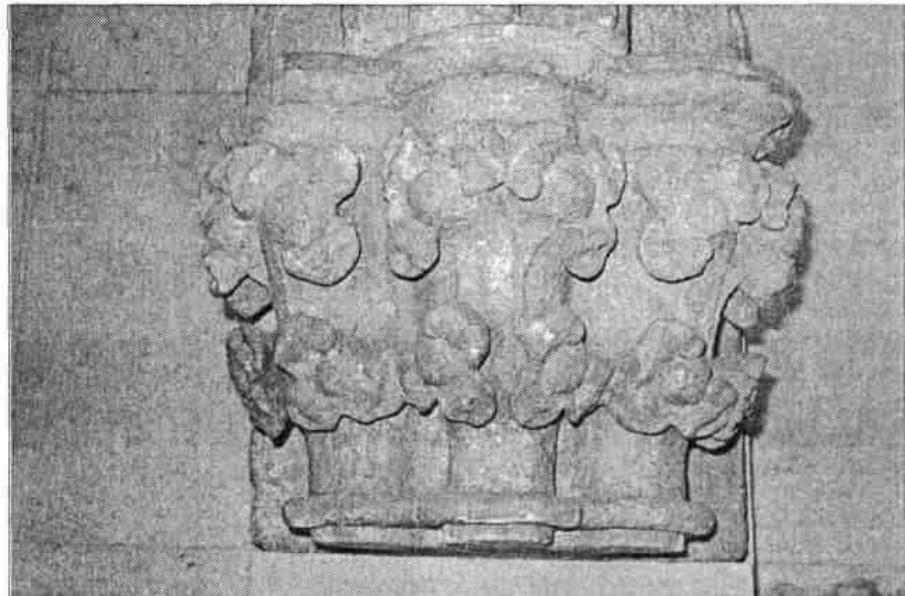
Názov diela: Hlavica zväzkovej prípory s dvomi radmi listov

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

Inventárne číslo: 55.978, pôvodné inv. č. 1911/2 (MNM, Budapešť)

Rozmery: v. 27 cm, š. 37 cm, h. 34 cm; časti v murive: h. 16,5 cm, š. 35,5 cm

Materiál: pieskovec

Obr. 3. Hlavica zväzkovej prípory (kat. 2)

Popis diela: Na kamennom kvádri pred hladkou plochou (pôvodne totožnou s plochou steny) trojlaločný kalich hlavice s reliéfnou ornamentikou. V spodnej časti jednotlivé trištvrtevalcové prípory (priemer cca 6 cm) lemuje obly prstenec. V hornej časti je mierne vysadená krycia doska (so zdvojeným valcovým prstencom, z nich spodný je hrubší), ktorá tak isto sleduje skladbu valcových foriem. Vlastné hlavice prípor sú kalichové, pretiahnutého tvaru. V spodnej časti sú hlavice hladké, trištvrtevalcové; v hornej časti pod krycím prstencom hladké podžlabenie a polvalcový prút (čiastočne prekrytý rastlinou ornamentikou hlavíc). Na kalichoch hlavíc je rastlinná reliéfna ornamentika (s vysokým reliéfom) v dvoch horizontálnych radoch. V oboch radoch sa obmieňajú trojlistové motivity (s oblymi a zalamujúcimi sa hranami kontúr). Uprostred každého trojlistu obly, polguľový hladký pupencový útvar. Spodný rad listov je bez stoniek, vrchný rad listov vyrastá z plochých, vejárovite rozovretých stoniek.

Rastlinná ornamentika hlavice s guľovitými vydutými útvarami v stredoch patri typom, rozšíreným v strednej Európe cca od polovice 14. storočia. Podľa zväzkového trojlaločného tvaru hlavica patrila k príporovému systému na hlbkových stenách v oboch presbytériach kostola (konzoly uprostred stien presbytéria). Konkrétnejšia lokalizácia nie je s istotou doložiteľná.

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia (MAROSI 1982, s. 251) datuje hlavicu do 1360-tych rokov, v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť je hlavica spolu s celým súborom článkov z Piešťan datovaná do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: Drobné poškodenia na hranach listov a valcových profiliach prstencov. Viac poškodená je ľava časť

kalicha hlavice (čiastočne chýbajúci zdvojený prstencový profil krycej dosky).

Bibliografia: MAROSI 1982, s. 251 (bez vyobraznenia); MAROSI 1987/II, zv., obr. 444, bez uvedenia v texte; ČELKO 1987, obr. str. 15, bez uvedenia v texte; RUTTKAY 1988, s. 112, 125 (uvádzá len inventárne číslo hlavice MNG Budapešť, bez bližšieho popisu).

Katalóg č. 3

Názov diela: Hlavica zväzkovej prípory s tromi hlavami a listami

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

Inventárne číslo: 55.979, pôvodné inv. č. 1911/3 (MNM, Budapešť)

Rozmery: v. 28 cm, š. 37, 5 cm, h. 30 cm; časti v murive: h. 12,5 cm, š. 31 cm

Materiál: pieskovec

Obr. 4. Hlavica zväzkovej prípory s tromi hlavami (kat. 3)

Popis diela: Na kamennom kvádri s nepravidelnými okrajmi pred malými hladkými plochami (pôvodne totožnými s plochou steny) trojlaločný kalich hlavice s reliéfnou výzdobou. V spodnej časti jednotlivé trištvrtevalcové prípory (priemer cca 6 cm) lemuje obly prstenec. V hornej časti mierne vysadená krycia doska (so zdvojeným valcovým prstencom, z nich spodný je hrubší a ustupujúci) tak isto sleduje skladbu valcových foriem. V hornej časti pod krycím prstencom hladké

podžlabenie ústiace dolu do polvalcového prúta, na vrchu odstúpený úzky lemujúci pruh (odstúpený oproti vrchnému rímsovému prstencu). Vlastné hlavice prípor sú kalichové, pretiahnutého tvaru, pod reliéfnou výzdobou málo evidentné. Na kalichoch hlavic je v spodnej časti trojica silne poškodených mužských hláv (masiek). Najviac zachovaná je hlava v strede hlavice: s pomerne hrubými rysmi tváre, výrazným nosom, širokými ústami, poškodenými očami a symetrickým krátkym účesom s vlasmi v širokých pruhoch, ktoré sa valcovite zatáčajú v rovine uši. Podobný charakter má aj hlava z pravej strany hlavice: má však silne poškodenú, preliačenú strednú časť tváre a deštruuovanú podstatnú časť vlasov. Hlava z ľavej časti hlavice je deštruuovaná najviac, bez možnosti presnejšieho opisu. Rovnako silne poškodená je aj rastlinná reliéfna ornamentika v hornej zóne hlavice (pôvodne s vysokým reliéfom, snáď so zvlnenými oblymi okrajmi v asymetrickom usporiadani). Medzi listami boli pôvodne vkladané drobné bobuľové tvary s valcovou "stopkou", z ktorých sú evidentne torzá v ľavej časti hlavice (najucelenejšie medzi ľavou a stredovou hlavou), sú však zachytené na Mednyánskem nákresi.

Podľa zväzkového trojlaločného tvaru hlavica patrila k príporovému systému na hlbkových stenách v oboch presbytériach kostola (konzoly uprostred stien presbytérií), podobne ako ďalšia zachovaná, ale bližšie nelokalizovaná hlavica s dvomi radmi listov (porov. katalóg č. 2). Konkrétnejšia lokalizácia hlavice s maskami je možná na základe Mednyánskeho popisu a kresby; pôvodne pochádza zo severného presbytéria a jeho severnej steny (MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495, "capita tria humana", u neho je druhá v poradí, kresba č. 2). Mednyánszky (MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495) rozlišoval v hlavách z hlavice mnicha (pravá hlava), starého muža (ľavá hlava); Ipolyi zvažoval medzi symbolikou troch ľudských vekov (mladost, mužný vek a staroba) a tajomnými symbolmi templárov (IPOLYI 1863/1997, s. 87), Ruttkay sa zmieňuje o "motíve troch kráľov" (RUTTKAY 1988, s. 124). Silne torzovitý stav hlavice však neumožňuje žiadnu konkrétnejšiu ikonografickú identifikáciu, ani presnejší formový rozbor (okrem popisu základných konštrukčných zložiek hlavice).

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia; MAROSI 1982, s. 251 datuje hlavicu do 1360-tych rokov, v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapest je hlavica spolu s celým súborom článkov z Piešťan datovaná do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: Hlavica je silne mechanicky poškodená, najmä v detailoch reliéfu.

Bibliografia: MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495, rytina vyobrazenie č. 2; IPOLYI 1863/1997, s. 87; MAROSI 1982, s. 251 (bez vyobrazenia); MAROSI 1987/II, zv., obr. 443, bez uvedenia v teste; ČELKO 1987, obr. str. 14 (vyobrazený len detail strednej mužskej hlavy z hlavice, s popisom "Gotická konzola s figurálnym motívom", bez uvedenia v teste); RUTTKAY 1988, s. 112 (uvádzia len inventárne číslo hlavice, ale jej umiestnenie lokalizuje do MNM Budapešť, bez bližšieho popisu), ďalej RUTTKAY 1988, na s. 124/125 spomína "hlavicu s tromi tvárami", ako aj "mužskú hlavu na vrchole valcovitého

prútu" (odvoláva sa vyobrazenie u Čelku 1987), ktorú považuje za fragment, (ten ale - podľa Ruttkaya - môže pochádzať z hlavice s troma hlavami); SZENTESI 2000, s. 504 (len zmienka o dvoch zachovaných kusoch zobrazených Mednyánszkom, s odvolaním na Marosiho katalogizáciu a fotografie - porov. MAROSI 1982, MAROSI 1987).

Katalóg č. 4

Názov diela: Hlavica prípory

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

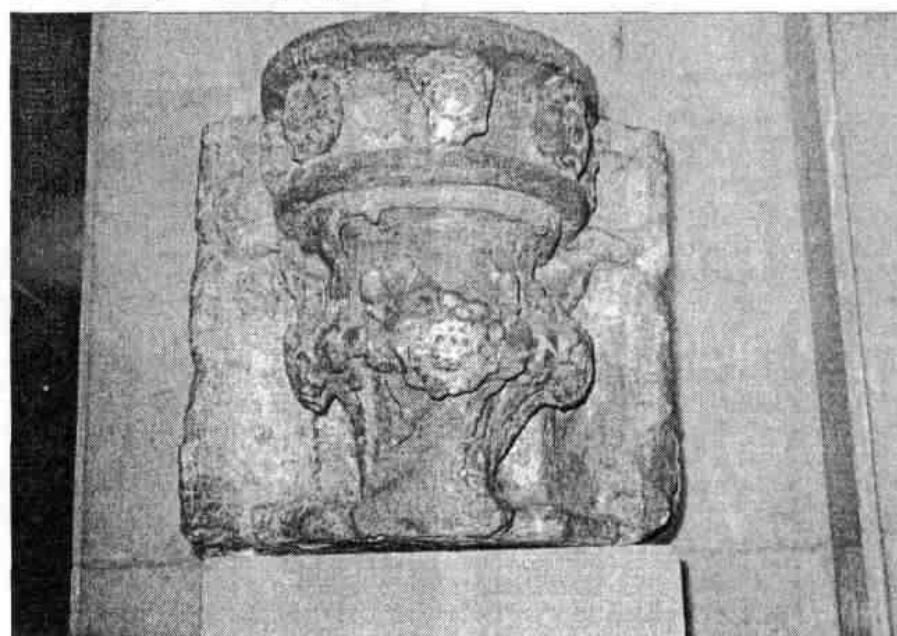
Inventárne číslo: 55.1039, pôvodne inv. č. 1911/4 (MNM, Budapešť)

nej plastike dómu sv. Štefana vo Viedni a ďalších stavbách z doby okolo a po polovici 14. storočia.

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia; v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť je hlavica spolu s celým súborom článkov z Piešťan datovaná do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: Mechanické poškodenia reliéfnej ornamentiky na hlavici, najmä ostrých listov, čiastočne i roziet. Torzovitý profil hlavice v spodnej časti (v podhlade). Na kameni stopy 1-2 vŕtiev svetlookrového náteru.

Bibliografia: nepublikované

Obr. 5. Hlavica prípory (kat. 4)

Rozmery: v. 29 cm, š. 30 cm, h. 35 cm, priemer vrchnej trištrtevalcovej plochy 21 cm

Materiál: pieskovec

Popis diela: Hlavica prípory trištrtevalcového tvaru, horizontálne delená oblym prstencom (pričiže v hornej tretine) na dve základné časti. Vrchná rímsová časť (hore ukončená pravouhlo profilovaným páskom) je dekorovaná pravidelné rozmiesnenými rozetami vo vysokom reliéfe, kladenými pred hladký základ jadra hlavice. Rozety sú päťlistové, so zvlnenými okrajmi. Stredy roziet sú štruktúrované drobnými bobuľovými prvками. Na vlastnej hlavici je plastický zdôraznený vystupujúca stredná časť (v horizontálnej linii), kde pod listovým dekorom je citelný "podkladový" valec. Na tento podklad je nasadená rastlinná ornamentika, tvorená radom päťlistových ružíc (tvarovo zhodných s motívmi na rímsovom páse), a diagonálnymi, mierne zvlnenými listami s ostrým ukončením tvaru. Zo spodnej strany hlavicu ukončuje obly prstenec: v podhlade hlavica má v strede trištrtevalcový profil, lemovaný z oboch strán dvomi ustupujúcimi výžľabkami.

Podľa tvaru a stavebno-konštrukčného kontextu hlavica tvorila súčasť príporového systému v jednom z polygonálne uzavretých presbytérií kostola. Presnejšia lokalizácia hlavice v stavbe kostola nie je možná. Rovnako nie je možné stanoviť, ako na horizontálne prvky hlavice (prstence) mohlo nadávávať ďalšie členenie steny v záverovom polygóne.

Typ ornamentiky a princip pásového radenia motívov má východiská v staveb-

Katalóg č. 5

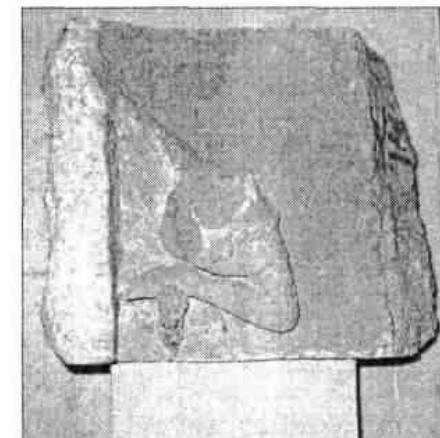
Názov diela: Tozro reliéfnej figurálnej konzoly

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

Inventárne číslo: 55.1048, pôvodne inv. č. 1911/5 (MNM, Budapešť)

Rozmery: v. 35 cm, š. 43 cm, h. 30 cm; šírka reliéfnej plochy cca 28 cm

Materiál: pieskovec

Obr. 6. Tozro reliéfnej figurálnej konzoly (kat. 5)

Popis diela: Fragment kútovéj konzoly s reliéfnou figurálnou výzdobou. Základný tvar kameňa tvori hranolový blok s výstupkom na ľavej strane (výška výstupku oproti ploche konzoly 5 cm), čelná plocha výstupku opracovaná len nahrubo. Pravá

hrana kameňa je nepravidelné ukončená. Vrchná a spodná plocha kameňa hladená. Na hladenej čelnej ploche kamenného bloku torzo spodnej časti mužskej kľačiacej figúry, so skriženými nohami (preloženými chodidlami). Figúra so štíhlym driekom odetá do krátkeho kabátca a prilehavých nohavic s ostro zakončenými topánkami. Cez bedrú figúry vedie povrazovo stáčaný opasok. Napriek torzovitosti a poškodeniam na povrchu reliéfu je evidentný záujem o formový detail.

Podľa tvaru konzola patrila k pripomívanému systému klenby a pôvodne bola umiestnená v ľavom kúte na začiatku (severnej) hlbkovej steny v jednom z presbytérií kostola. V tejto situácii je v severnom presbytériu zachované torzo konzoly in situ, preto je isté, že pochádza z južného presbytéria. Túto lokalizáciu potvrdzuje aj Mednyánszkeho popis a kresba (MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495, u neho na ľavej stene je prvá v poradí, kresba č. 6).

A. Mednyánszky (MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495) identifikoval vo figúre templársky idol Baphomethe s bradou: stopy po deštrúovanom oblom ukončení brady (prekrývajúcej opasok) sú evidentné i na reliéfom torze, horná časť figúry, pôvodne podľa Mednyánszkeho popisu i kresby to bola čiastočne obnažená mužská postava (s prekrízenými rukami pred hrudou - ako to naznačuje jeho kresba, na ktorej však už časti ramien sú záchytené ako torzá). RUTTKAY (1988, s. 125) popisuje figúru ako ryttiera v poklaku s brašnou (Mednyánszkeho kresba ale brašnu nezachytáva); fotografiu diela však nepublikoval, iba ho spomienal v súvise so zbierkami MNG v Budapešti. IPOLYI (1863/1997, s. 87) - vychádzajúc z Mednyánszkeho kresieb - tento typ figúry (spolu s ďalšími, dnes nezachovanými) charakterizoval ako atlanta. MAROSI (1982, s. 252) sa zmieňuje o vyobrazení donátora, ale bez možnosti rekonštruovať jeho konkrétnejšie spojitosť; pripomienal aj ryttiersky odev a mešec na opasku. Zhodný výklad figúry ako donátora prezentoval Marosi aj neskôr (MAROSI 1987/II.zv., obr. 445, popisok k reprodukcii, s. 666).

Nesporne je problematické hľadať ikonografické vzťahy kľačiacej mužskej figúry k tajomnému svetu templárov, rovnako nie je opodstatnené vidieť v nej ani vyobrazenie donátora: pravdepodobnejšie je vychádzať z konzolového situovania figúry ako "nosiča" klenby - atlanta (podľa Mednyánszkeho kresby v piešťanskom kostole bolo pôvodne podobných figurálnych konzol viac). Tento motív sa často vyskytuje v stavebnej plastike 14. storočia, jednak vo viedenskom sochárstve, ale aj v ďalších stredoeurópskych okruchoch.

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia;

Obr. 7. Fragment rímsy (kat. 6)

MAROSI 1982, s. 252 dátuje konzolu do 1360-tych rokov, v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť je konzola spolu s celým súborom článkov z Piešťan datovaná do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: Torzo reliéfnej figúry, zachované iba v spodnej časti, trup i hlava postavy chybajú, kameň konzoly poškodený, na kameni malé stopy bieleho náteru.

Bibliografia: MEDNYÁNSZKY 1818, s. 495, rytna vyobrazenie č. 6; IPOLYI 1863/1997, s. 87; MAROSI 1982, s. 252 (bez vyobrazenia); MAROSI 1987/II. zv., obr. 445, bez uvedenia v texte; RUTTKAY 1988, s. 112 (uvádzá inventárne číslo konzoly v MNG, Budapešť, ale bez bližšieho popisu), ďalej RUTTKAY 1988, na s. 125 (tiež na s. 134) spomína "fragment ryttiera s brašnou"; SZENTESI 2000, s. 504 (len zmienka o dvoch zachovaných kusoch zobrazených Mednyánszkym a s odvolaním na Marosiho katalogizáciu a fotografie - porov. MAROSI 1982, MAROSI 1987).

Katalóg č. 6

Názov diela: Fragment rímsy

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť

Inventárne číslo: 55. 1043; pôvodné inv. č. 1911/5? (MNM, Budapešť, na pohľadových plochách pôvodné zbierkové značenie nie je evidentné)

Rozmery: v. 18 cm, š. 34 cm, h. 13 cm

Materiál: pieskovec

Popis diela: Architektonický článok bez ornamentálnych zložiek, fragment kordónovej rímsy strieškovitého tvaru, zo spodnej strany s podžabéním, na hrane s plochým pásmom. Do zošikmenej roviny rímsy zvrchu dosadajú tri valcové (trištrvevalcové) úseky pripor (priemer priory cca 6 cm). Usek rímsy pochádza z hlbkowych stien presbytéria kostola, kde na valcové úseky dosadala zväzková (trojdielna) prípora, avšak jeho konkrétnejšia lokalizácia nie je možná. Vylúčiť možno iba južnú stenu severného presbytéria, kde je kordónová rímsa kompletne zachovaná in situ, čiastočne možno vylúčiť snáď aj severnú stenu toho istého presbytéria, kde sú odlišné zlomy v zachovaných úsekokach rímsy.

Datovanie: tretia štvrtina 14. storočia; v expozícii Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť je fragment rímsy spolu s celým súborom článkov z Piešťan datovaný do rokov 1360-1380.

Stav zachovania: Z ľavej (a čiastočne i z pravej) strany je zachovaná pôvodná konštrukčná (skladobná) hrana článku, iba v úseku na pravej hrane je šikmý zlom. Hrany profilácie článku sú čiastočne mechanicky poškodené. V ryhách medzi valcovými prútmi stopy po bielom a okrovom nátere.

Bibliografia: nepublikované

Katalóg č. 7

Názov diela: Reliéf s tróniacou figúrou a dvomi anjelmi

Majiteľ diela: Magyar Nemzeti Galéria, Budapešť, dnes zápožička v stálej expozícii Magyar Nemzeti Múzeum, Budapešť

Inventárne číslo: 55.1604

Rozmery: v. 98 cm, š. 88 cm, h. 26 cm, š. výrezu (otvoru) v spodnej časti reliéfu 40 cm

Materiál: pieskovec

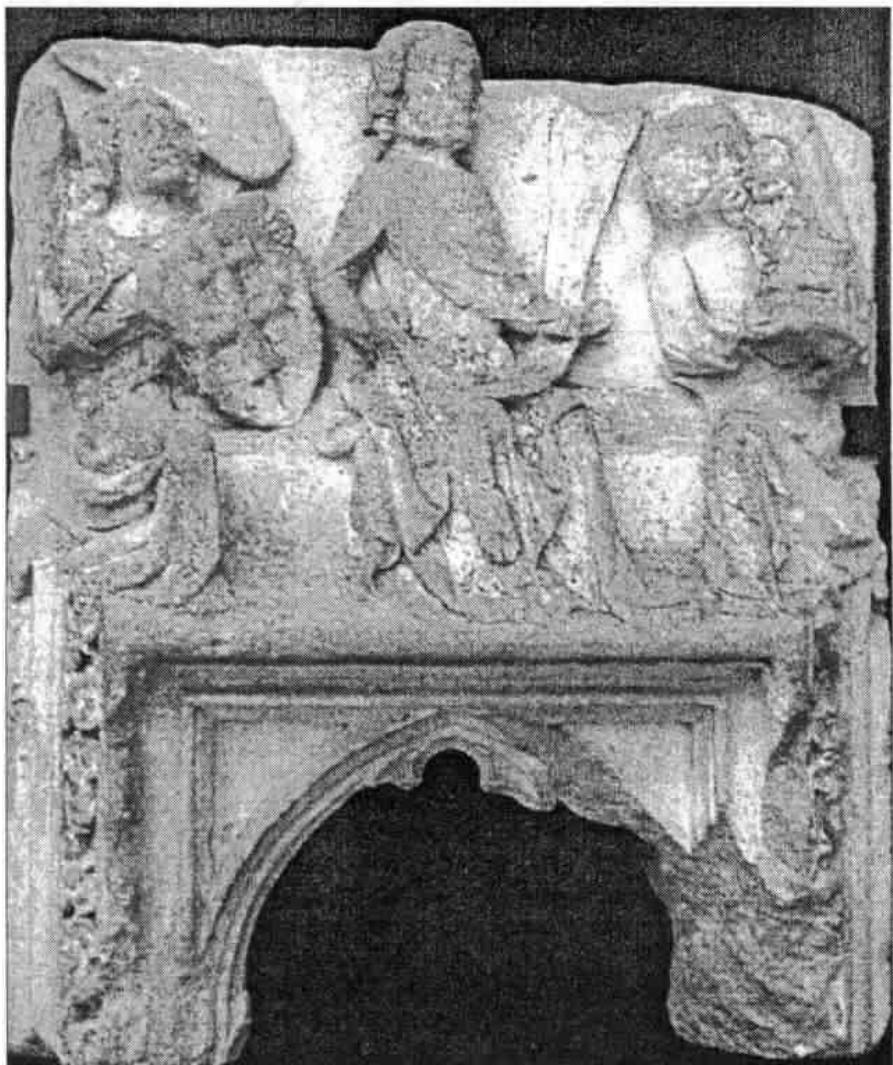
Popis diela: Figurálny reliéf pôvodne súvisel s architektúrou. Naznačuje to otvor s lomeným záklenkom v jeho spod-

nej časti, rovnako ako profilované pravouhlo zalomené rámovanie okolo výrezu otvoru a tiež ďalšie vertikálne rámujúce lišty na bokoch reliéfnej plochy.

Architektonické súvislosti reliéfu v rámci stavby: Na základe úsekov a smerovania architektonických zložiek reliéfneho torza nemožno stanoviť jednoznačnú lokalizáciu v zachovanom zvyšku stavby, ani jeho prípadné previazanie s členiacimi systémami, ktoré čiastočne poznamenávajú obvodových murív severného presbytéria kostola a z nárožia v mieste stretnutia triumfálnych oblúkov oboch chórov. Na hlbkowych stenách severného (i južného) presbytéria vertikálne členenie vytvárali prípory klenby s reliéfnymi hlavicami i konzolami, horizontálne zas jednoduchá strieškovitá kordónová rimsa (porov. katalóg č. 6). Viacerí autori, ktorí sa doteľa zaoberali piešťanskou stavbou i reliéfom, predpokladajú jeho pôvodné umiestnenie v južnej stene severného presbytéria, kde sa zachoval vertikálne pozdĺžny otvor s druhotnými zásahmi do hrán jeho výrezu, ktorý nesporne neboli oknom, ale iba nikou (jej zadná stena bola prerazená neskôr). V tejto situácii by bolo možné predpokladať reliéf najmä pre jeho šírku (nepravidelný otvor má šírku menšiu ako 1 m). Z porušeného stavu murív na tomto mieste nie je možné rekonštruovať vzťah kordónovej rímsy a reliéfu, ani pripadnú výšku osadenia reliéfu v níke (nepoznáme naviac ani pôvodný výškový rozmer reliéfu, ani spôsob jeho ukončenia či pokračovania smerom dolu). Napriek viačerím nejasnostiam zostáva však táto predpokladaná situácia reliéfu azda najpravdepodobnejšia (ale iba s ohľadom na nerozsiahle zachované časti obvodových murív kostola).

Ďalšia možnosť využiť reliéf v architektúre kostola sa javí na nároži v mieste stretnutia triumfálnych oblúkov oboch presbytérií: triumfálne oblúky boli pôvodne obložené kamennými platňami, ako to dokladajú ich odtlačky v tehlovom mure. Na hrane murív sa tu pod deštrúovaným nasadením klenby nachádza aj fragment kamenného baldachýnu a v nižšej časti aj väčšia výhľebina po odstranej kamennej konzole. Vzhľadom k ikonografii reliéfu (s tróniacou figúrou uprostred) je azda možné uvažovať o jej doplnení (či korunovaní) baldachýnom a osadení v pohľadovej osi z lode kostola. Reliéf s figurálnou scénou by takto technicky bol súčasťou kamenného obkladu: vzdialenosť medzi stopou po hypotetickej konzole a baldachýnom je cca 115-120 cm a umožňovala by osadenie reliéfu (pri jeho dnešnej výške menej ako 1 m) v tejto polohe. Istým problémom hodnotnosť tejto teórie je ale absencia dolného ukončenia reliéfnej dosky a tiež vysvetlenie funkcie niky (otvoru) v jej spodnej časti. Či už otvoru - niky nie je uspokojivo vysvetliteľný ani v rámci hypotézy o súvisi reliéfu so stenou severného presbytéria (iba v kanonickej vizitácii z r. 1788 sa spomína schránka na ostatky - RUTTKAY 1988, s. 132).

Architektonické zložky reliéfu: Vo vrchole lomeného otvoru sa zachovali zvyšky kružbových motívov - na osový trištrvekruh z každej strany nadvážajú ďalšie pribuzné prvky. Ďalší priebeh a skladbu kružby nemožno už rekonštruovať. Otvor lemuje pravouhlo zalomený rímsový provok: na vonkajšej strane v jeho profilácii dominuje výrazný obly

Obr. 8. Reliéf s tróniacou figúrou a dvomi anjelmi (kat. 7)

prút, podložený z oboch strán tenkými valcovými profilmami. Smerom do vnútra (k otvoru) obly prút vyvažuje trištvrtevalcový výžľabok s nadvážujúcim tenkým oblym prutom. Profilácia rámovania má teda jednoduchú skladbu z kruhových prvkov - priamo na stavbe má analógiu vo valcových formách zväzkových pripôr. Aj vertikálne lišty na vonkajších okrajoch reliéfu využívajú valcové prvky v profilácii (tretina kruhu a tenší obly prút).

Medzi okrajové lišty a vnútorný rám je vložený vertikálny pás s reliéfnou listovou ornamentikou. Jednotlivé listy radené nad sebou majú nesymetrické tvary so zvlnenými okrajmi, v stredoch a čiastočne i pod plochami listov sú podkladané polguľovým prvkom. Motívicky sa tato ornamentika spája s dekorom na zachovaných hlavičiach pripôr (porov. katalóg č. 2, 3, 4), čo potvrdzuje aj štýlovú zhodnosť kamenných článkov zo stavby piešťanského kostola.

Architektonické rámovanie okolo otvora - horizontálny úsek založenej rímsy vytvára zošikmené pódium pre figurálny výjav. Drobné detaily, najmä motív chodičiel kľačiacich anjelov presahujúcich cez lemujuče lišty možno považovať za invenčné kompozičné riešenia v previazaní figurálnych a architektonických prvkov reliéfu. V hornej časti dosky však architektonické zložky chýbajú úplne.

Figurálne zložky reliéfu: V hornej časti kamennej dosky je umiestnená figurálna kompozícia, zložená z troch postáv: tróniaceho muža uprostred a kľačiacich

anjelov po stranach. Trojdielna kompozícia nie je dôsledne symetrická, ani jednoznačne frontálna - zvlášť stredná figúra je natočená mierne doprava, i anjeli v pokläku nemajú zhodné gestá. Ľavý anjel drží v rukách štit s reliéfnym dvojkrižom, ktorý natáča smerom k tróniacej postave (zároveň je štit opretý o vrchnú dosku pozdižnej lavice, na ktorej sedí mužská figúra). Pravý anjel prináša helmicu so pštrosími perami. Diferencované natočené kridla anjelov vyplňajú plochy medzi figúrami a na okrajoch reliéfu. Detaily reliéfu - najmä tváre jednotlivých figúr, stvárnenie vlasov (i brady tróniaceho) sú poškodené, takže neumožňujú podrobnejší rozbor a neposkytujú ani spoľahlivejšie východiská pre formovú komparáciu. Podobné nejasnosti platia i pre iné prvky: medzi chýbajúcimi rukami (a čiastočne na kolenach) sediacej postavy je evidentný oblúkovito prehnutý plochý pás, o ktorom snáď možno uvažovať ako časti nápisovej stuhy. Poškodený je aj úsek trupu tróniaceho muža, kde sa zachovali plochy plášťa, zopnutého na pravom pleci kruhovou sponou. Pred trupom sa javí stopa úzkeho vertikálneho pruhu, dôležitého pre výklad ikonografie figúry: snáď ide o časť kráľovského žezla. Podobne s touto interpretáciou tróniacej figúry môže súvisieť poškodený guľovitý útvar vpravo od postavy - pôvodne snáď vladárske jablko. S obidvomi predmetmi sa spájajú gestá figúry: zohnutá pravica, pôvodne držiaca žezlo a mierne natiahnutá ľavá ruka s jablkom.

O čosi jasnejšie je zachované členenie i pomerne bohatá skladba drapérii, ktoré majú prevažne mäkkoo modelovaný, splyvavý charakter. Pod výjavom - na horizontálnej mierne zošikmenej podložke drapérie vytvárajú dlhšie ploché vrstvené úseky, zvlášť u sediacej postavy, ktorej spodné časti rúcha sa plynule zahýbajú doprava. Vedľa jej pravej nohy sa časť drapérie vracia v protizáhybe na sedadlo, kde vznikla trojboká mäkká slučka. Čiastočne odlišný - lineárny typ drapérii, s ostrejšími hranami sa uplatnil najmä v hornej časti plášťa sediacej postavy.

Ikonografia: Už v starnej maďarskej literatúre tróniacu figúru z reliéfu bola stotožňovaná s konkrétnymi panovníkmi anjouovskej i arpádovskej dynastie. U A. Mednyánszkeho nie je zmienka o reliéfe, u A. Ipolyho, ktorý reliéf uviedol do literatúry, prichádzal do úvahy bud' niekto z apádovských kráľov alebo Karol Róbert (IPOLYI 1863/1997), Ěber zvažoval medzi Karolom Róbertom a Ľudovítom Veľkým (ĚBER 1909, s. 292). Jedným z jeho argumentov boli vyobrazenia oboch kráľov na pečatiach, ktoré pre priznateľnosť neposkytovali jednoznačnejšie dôvody pre konkrétnie rozhodnutie. Až s prihlásením k štýlovým znakom sa Ěber priklonil k Ľudovítovi. Táto identifikácia pretrvala aj v novšej literatúre - u Csemegiho (CSEMEGI 1955, 93), u Marosiho (MAROSI 1976, s. 365-366; MAROSI 1982, s. 252; MAROSI 1987/1-IV., s. 457). Marosi (1987) však poznal, že u figúry panovníka, ktorého vyobrazenie bolo chápané ako portrét, chýbajú jasnejšie odkazy k jeho osobe. Kompozíciu figúry s drapériami prirovnal k pečiatiam tohto panovníka.

Zo slovenskej strany sa ikonografiou reliéfu zaoberal A. Ruttkay (RUTTKAY 1988, s. 132 an.), ktorý nie celkom prijal novšiu identifikáciu z maďarskej literatúry a vo svojich úvahách sa vrátil aj k možnosti stotožniť kráľovskú postavu s Karolom Róbertom (hoci definitívne rozhodnutie neponúkol). Argumentoval okrem iných heraldikou z reliéfu i stredovekými reáliami (typ vyobraznej prilby, u erbu uvádzal dokonca "preduhorské indície"). Pripomeral aj problém umiestnenia reliéfu "na nenápadnom mieste", "fundátor-skú symboliku a kráľovské založenie kostola", "profánnu feudálnu symboliku" i funkciu niky ako "výklenok s ostatkami".

Iba nedávno sa vrátil k reliéfu E. Marosi, ktorý vo figúre identifikoval vyobrazenie sv. Štefana portrétnego charakteru, ale spojené s erbami kráľa Ľudovíta (MAROSI 2001, s. 121-122). Ukazuje sa, že pre obrazovú schému i ikonografiu reliéfu jedno z východísk predstavujú na jednej strane panovnícke pečate (nie len ako formové zdroje, ale aj ako heraldické zoskupenia), ďalšie zdroje je však potrebné hľadať aj v iných druhoch umenia, najmä knižnom maliarstve. Kráľovská figúra nie je na reliéfe vyobrazená príne frontálne ako na pečatiach, ale takmer z trojštvrtového profilu, ako to napríklad priniesli iluminácie z Obrazovej kroniky. Kronika obsahuje aj početné vladárske reprezentatívne portréty, individualizované najmä odevom, heraldikou, často využívajúce práve nové uvoľnenejšie obrazové schémy: patri k nim už titulná strana kroniky s Ľudovítom Veľkým (ktoréj zväčšenina tvorí výstavný protipôdium piešťanskeho reliéfu v stálej expozícii Maďarského národného múzea v Budapešti).

Upresnenie vzťahov k tomuto typu obrazu a prípadne aj nová ikonografická identifikácia je vecou podrobnejšieho výskumu v budúcnosti.

Datovanie: Pre datovanie reliéfu doteď platili predovšetkým dynastické východiská - podľa predpokladaného stožnia tróniacej figúry s kráľom Karolom Róbertom, Ľudovítom Veľkým či arpaďovskými panovníkmi: vznik reliéfu sa kládol do obdobia ich panovania, prípadne sa šíršie zaraďoval do prevej a najmä do druhej polovice 14. storočia.

Stav zachovania: Reliéf je torzom, doteď nie sú známe jeho pôvodné stavebné súvislosti, ani ďalšie nadviazujúce články. Výrazne poškodená je horná hraná dosky (viac v pravej polovici, kde chýbajú časti kŕdel anjela), podobne mechanicky je poškodená aj jeho spodná časť, najmä v okoli lomeného otvoru (chýbajúce kružby, profily ostienia, lemujuče lišty a ich ornamentika). Povrch figurálnej časti reliéfu je zbavený detailov (štruktúra vlasov,

súčasti tvári, ruky, atribúty - mnohé je zachované iba v zlomových liniach a sumárnych tvaroch). Z oboch bokov na reliéfnej doske sú zachované pravouhlé otvory po ukovení reliéfu v stene.

V súčasnej expozícii Balneologického múzea v Piešťanoch je inštalovaná (patinovaná, sádrová?) replika reliéfu, mierne odlišných (väčších) rozmerov ako originál, ale v zásade so zhodnými detailami v stvárení drapérií, architektonických profilov, ornamentiku zlomov a poškodených častí. Nateraz nie sú známe okolnosti, kedy táto replika (kópia) vznikla, ani kto je jej autorom. Podľa riaditeľa múzea dr. Krupu (ústna informácia) modelovaná replika vznikla len podľa fotografie reliéfu, čomu odporuje relativna presnosť detailov, ľahko dosiahnutelná bez kontroly originálom. Zdá sa, že môže ísť o odliatok, vytváraný po častiach. Rozdielne rozmery celku mohli vzniknúť pri zostavení a spájaní časti (a ich retušiach). V budúcnosti bude pot-

rebne vyjasniť okolnosti vzniku tejto kópie.

Bibliografia: IPOLYI 1863/1997, s. 120; ÉBER 1909; CSEMEGI 1955, s. 93, 100; MENCL 1967, s. 14 (postava Karola Róberta, kružbové pastofórium, podľa architektúry blízke kaplnke sv. Juraja vo Viedni); MAROSI 1976, s. 365-366; ŠIMKO 1980, s. 85 (pastofórium s Karolom Róberom z polovice 14. storočia); MAROSI 1982, s. 252, obr. 39; VARGA 1982, s. 265 (Ľudovít Veľký, datovanie do tretej štvrtiny 14. storočia, kráľovský reprezentančný portrét ako prostriedok dvorských snáh, podobne aj inde v strednej Európe); MAROSI 1987/I. zv., s. 213, 457, II. zv., obr. 605; ČELKO 1987, obr. str. 14 (v popisku k obrázku reliéf označený ako neskorogotický portrét); SLIVKA 1987, s. 391, obr. 3 (Ľudovít Veľký, "výklenkový reliéf"); RUTTKAY 1988, s. 132-134; KRUPA-BAČA 1993, s. 15; MAROSI 2001, s. 121-122.

Literatúra:

BAČA, R., KRUPA, V., KLČO, M.: Výskum stredovekej sakrálnej stavby v Piešťanoch. AVANS v roku 1992. Nitra 1993, s. 19-20.

CSEMEGI, J.: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Budapest 1955.

ČELKO, E.: Torzo vzácnej architektúry. Piešťany 23, 1987, č. 8, s. 14-15.

ÉBER, L.: Pôstyén dombormű a Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesítő U. F., XXIX, 1909, s. 289-293.

FOLLAJTÁR, J.: Pôstyén egyházi emlékeiről. Archaeologiai Értesítő U. F., XXV, 1905, s. 266-270.

IPOLYI, A.: A középkori szobrászat Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 10, 1863. Tu citované podľa nového vydania IPOLYI, A.: Magyarország középkori szobrászata emlékei. In: IPOLYI, A.: Tanulmányok a középkori magyar művészetről. Ed. M. VERŐ. Budapest 1997, s. 59-159.

KRUPA, V., BAČA, R.: Najstaršia murovaná stavba v Piešťanoch. In: Pescan/Piešťany 1113-1993. Piešťany 1993, s. 14-19.

KRUPA, V., KLČO, M.: Tretia etapa výskumu v Piešťanoch v polohe Starý kláštor. AVANS v roku 1993. Nitra 1995, s. 83.

KRUPA, V., KLČO, M.: Štvrtá etapa výskumu na lokalite Starý kláštor v Piešťanoch. AVANS v roku 1994. Nitra 1996, s. 110-111.

KRUPA, V., KLČO, M.: Starý kláštor v

Piešťanoch- archeologický výskum lokality v rokoch 1991-1994. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7. Zborník zo seminára konaného dňa 2. 12. 2003. Zost. J. ŽUFFOVÁ, Trnava 2004, s. 47-53.

MAROSI, E.: Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. Acta Historiae Artium XXII, 1976, fasc. 3-4, s. 333-373.

MAROSI, E.: Épitészet. In: Művészet I. Lajos korában 1342-1382. [Kat. výst.] Ed. E. MAROSI, M. TÓTH, L. VARGA, Székesfehérvár 1982, s. 243-256.

MAROSI, E.: A köfarágó művészettel stilustendenciái. In: E. MAROSI: (ed.): Magyarországi művészettel 1300-1400 körül. 1-2. zv. Budapest 1987, s. 452-458.

MAROSI, E.: Gótika. In: G. GALAVICS et al.: Magyar művészettel a kezdetektől 1800-ig. Budapest 2001, s. 91-211.

MEDNYÁNSZKY, A., [Illust.mo Libero Barone a Mednianszky]: Rudus Ecclesiae Templariorum in Pôstyén. Fundgruben des Orients 6, Wien 1818, s. 493-496.

MEDNYÁNSZKY, D.: A pôstyén egyházi emlékekéről. Archaeologiai Értesítő U. F., XXV, 1905, s. 416-418.

MENCL, V.: Šariš v dejinách gotickej architektúry. Vlastivedný časopis 16, 1967, č. I, s. 7-22.

RUTTKAY, A.: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zanikutej stredovekej stavby v Piešťanoch. (Príspevok k dejinám tzv. rytierskych a liečiteľských rádov na území Slovenska. Balneolo-

gický spravodajca (Balneohistoria Slovaca) 26, 1987. Bratislava 1988, s. 110-145.

RUTTKAY, A.: Die Ritter- und Spitalsorden in der Slowakei (Archäologie und Geschichte. In: Actes du XIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques 4. Bratislava, 1-7 septembre 1991. Ed. J. PAVUK. Bratislava 1993, s. 146-161.

SÁNDORFI, N.: Adalékok Pôstyén műemlékeihez. Egyházművészeti Lap 5, 1884, s. 243-245.

SLIVKA, M.: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na križovnicke rády). Archaeologia Historica 12, 1987, s. 383-402.

SZENTESI, E.: Rajzok báró Mednyánszky Alajos hagyatékából. In: Történelem - kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kat. výst. Ed. Á. MIKÓ - K. SINKÓ, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, č. kat. VIII - 14, s. 500-504.

ŠIMKO, Z.: Analýza ruín kláštorného kostola v Piešťanoch. Vlastivedný a metodický spravodaj okresu Trnava 2. Trnava 1980, s. 82-89.

VARGA, L.: Szobrászat. In: Művészet I. Lajos korában 1342-1382. [Kat. výst.] Ed. E. MAROSI, M. TÓTH, L. VARGA, Székesfehérvár 1982, s. 264-270.

Resumé:

Zur Problematik der Bauplastik der mittelalterlichen Kirche in Piešťany

Das mittelalterliche Kloster von Piešťany ist heute eine Ruine. Die Ausschmückung der Kirche ging zusammen mit ihrer Architektur seit dem Beginn des 19. Jh. unter, als der Bau beschädigt worden war. Der Prozess der Destruktion wurde bereits seit dem 19. Jh. mit dem allmählich erwachenden Interesse an der Kirche begleitet, aus der - mit unterschiedlichen Zielen und aus unterschiedlichen Beweggründen - allmählich die Steinmetzteile entfernt worden sind.

Diese wurden zu mobilen Gegenständen - sie wurden an verschiedene Plätze in Piešťany und seiner Umgebung übertragen und kamen nach und nach auch in die Sammlungen von Privatpersonen und Museumsinstitutionen. Aus der Sicht der Qualität befindet sich der bedeutendsten Teils des ursprünglichen Steinmetz-Schmucks in der ausländischen Sammlung der Ungarischen Nationalgalerie in Budapest, in der es 7 Fragmente gibt. Die Kollektion besteht aus Diensten, Kapitellen, Konsolen und Reliefs. Um die Fragmente aus den Sammlungsfonds bestehen bis heutigen

Tags viele Unklarheiten. Die Fragmente aus den ungarischen Sammlungen sind bisher noch nicht komplexe bewertet und publiziert worden. Die Studie befasst sich mit den Umständen der Entstehung dieser Kollektion. Teil der Studie ist ein Katalog der Fragmente in der ungarischen Sammlung. Die Fragmente aus der mittelalterlichen Kirche von Piešťany stammen aus dem dritten Drittel des 14. Jh. Sie sind von der Architektur und Bildhauer Kunst der Bauhütte bei der Kirche zu St. Stephan in Wien beeinflusst.

V roku 2004 Balneologickej múzeu realizovalo už piatu výskumnú sezónu na lokalite "Starý kláštor" v intraviláne dnešného mesta Piešťany na Detvianskej ulici č. 9. Ruiny gotickej sakrálnej stavby - kostola nachádzajúce sa na tejto lokalite predstavujú pozostatky najstaršej známej murovanej architektúry na území mesta Piešťany.

Prvý archeologický výskum na lokalite uskutočnila už v roku 1932 Piešťanská muzeálna spoločnosť a

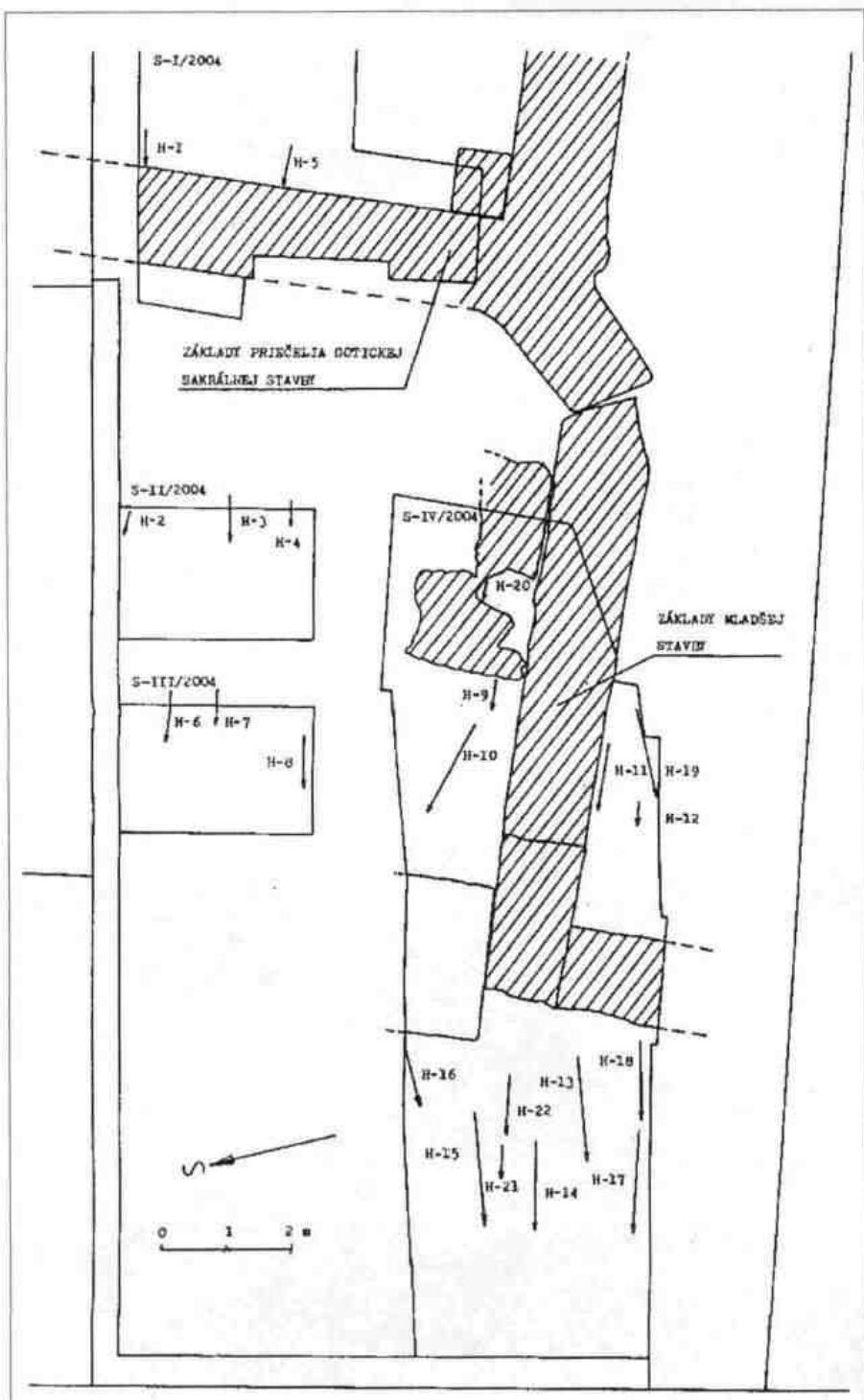
Václav Mencel. Ten sa však zaoberal predovšetkým architektúrou stavby. V 30. rokoch 20. storočia, tak ako dnes, stál na lokalite už len zvyšok jedného (severného) presbytéria kostola. Počas výskumu v roku 1932 boli odkryté základy druhého (južného) presbytéria a obidve určovali os hlavnej lode kostola, ktorá bola pred nimi. Vznik stavby datoval V. Mencel do rokov 1325-1330. V rokoch 1981 a 1982 sa na lokalite uskutočnil menší výskum

Archeologického ústavu SAV v Nitre pod vedením Alexandra Ruttkaya. Preskúmaná bola časť plochy v interiéri severného presbytéria a exteriérová časť základového muriva. Zároveň sa overila existencia druhého - južného - presbytéria. Počas výskumu bolo zistených a preskúmaných 21 kostrových hrobov. A. Ruttkay datoval vznik stavby do obdobia rokov 1330-1360. V rokoch 1991-1994 uskutočnilo na lokalite rozsiahly archeologický výskum Balneologickej múzeu v Piešťanoch. Jeho výsledky sme prezentovali na seminári "Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja", ktorý sa konal 2. 12. 2003.

Archeologický výskum v roku 2004 vyvolala asanácia domu, ktorý bol situovaný v prednej časti pozemku, na Detvianskej ulici č. 9 v uličnej čiare zástavby rodinných domov na tejto ulici. Mal uhlový pôdorys a v zadnej časti domu bola komora a hospodárska prístavba. Dom neboli podpívničený, resp. pivnica bola len pod jednou miestnosťou domu - komorou. Mala hĺbku viac ako 2 metre a pri jej výkope staviteľ zničili archeologické situácie v tejto časti plochy pozemku.

Dom bol asanovaný koncom júla 2004 a 26. júla 2004 sme začali realizovať archeologický výskum, ktorý sme postupne vykonávali s 5 pracovníkmi - brigádnikmi. Výskum trval do 25. augusta 2004. Stanovili sme si časti plochy, ktoré sme chceli preskúmať a rozdelili sme plochu na štyri časti. Celkovo sme vytýčili štyri sondy - S-I/2004, S-II/2004, S-III/2004, S-IV/2004.

Sondu S-I/2004 sme vytýčili o rozmeroch 320×400 cm. V užej strane, ktorá meria 320 cm, sme ju v polovici nechali rozdeľenú kontrolným blokom, ktorý sme nechali prebiehať presne tam, kde prebiehal betónový základ murovanej hospodárskej prístavby. Cieľom výskumu v tejto sonde bolo znova odokrýti časť kamenného základu priečelia gotickej sakrálnej stavby - kostola, ktorý bol čiastočne odokrýti počas výskumnej sezóny v roku 1994. Postupne sme sondu rozšírili aby sme znova zachytili aj základ vnútorného rohového piliera, ktorým bol spevnený základ priečelia kostola v mieste styku so základom južnej steny lode kostola. Základ prie-

Obr. 1. "Starý Kláštor" v Piešťanoch, archeologický výskum na lokalite v roku 2004, kresba M. Klčo.

Obr. 2. "Starý Kláštor" v Piešťanoch, severné presbytérium, foto: M. Klčo.

čelia sme v tejto sonde zachytili v dĺžke 520 cm. Základová škára bola zistená v maximálnej hĺbke 173 cm od dnešného povrchu terénu. Základ je vybudovaný z lomového kameňa (vápenca) spájaného vápennou maltou. Terén v priestore sondy S-I/2004 bol až na hornú úroveň základu (do hĺbky cca 80 cm) už v minulosti prekopaný. Zo sondy z vrstvy v hĺbke 50 cm pochádzajú zlomky dlaždič z pálenej hliny, z vrstvy v hĺbke 90 cm pochádzajú črepy stredovekej keramiky. V sonda sme odokryli aj dva kostrové hroby - hrob H-1/2004 a hrob H-5/2004. Boli vo vnútornom priestore (v lodi) gotickej sakrálnej stavby v hĺbke 100 a 105 cm. Hrobové jamy sa pre zlé pedologické podmienky na lokalite vôbec nedali rozpoznať. Skelety pochovaných boli z väčšej časti zničené výkopom základu priečelia kostola a zo skeletov pochovaných sa zachovali len časti zničené výkopom základu priečelia kostola a zo skeletov pochovaných sa zachovali len časti dolných končatín. Superpozícia je dôkazom, že hroby boli staršie ako gotický kostol.

Sondu S-II/2004 sme vytýčili o rozmeroch 200×300 cm. V povrchovej zmiešanej vrstve sa vyskytovala až do hĺbky 70 cm novodobá stavebná deštrukcia. V sonda boli zistené tri kostrové hroby - hrob H-2/2004 (hĺbka 110 cm), hrob H-3/2004 (hĺbka 124 cm) a hrob H-4/2004 (hĺbka 112 cm). Hrobové jamy sa nedali rozpoznať. V hrobe H-3/2004 bol zistený fragment železného klinca pochádzajúceho pravdepodobne z rakvy. Hroby boli porušené sekundárnymi zásahmi a čiastočne zabiehali do východnej

steny sondy smerom do priestoru kde bola archeologická situácia zničená výkopom pivnice. V zmiešanej vrstve v hĺbke 70-115 cm sa vyskytovali zlomky ľudských kostí. V hĺbke 95 cm sa našiel barokový bronzový krížik (pravdepodobne súčasť pátričiek - ruženca), v hĺbke 120 cm sa našla kruhová bronzová pracka chronologicky málo citlivá na datovanie, ktorú rámcovo datujeme do 12.-13. storočia. Dno sondy čiastočne už zapustené do ilovitého podložia sa nachádzalo v hĺbke 140-156 cm od dnešnej úrovne terénu.

Sondu S-III/2004 sme vytýčili o rozmeroch 200×300 cm. V zmiešanej povrchovej vrstve, ktorá na západnom profile sondy siahala do hĺbky 90 cm, sa vyskytovala novodobá stavebná deštrukcia (úlomky

tehál a kamene). V sonda boli zistené tri kostrové hroby - hrob H-6/2004 (hĺbka 102 cm), hrob - H-7/2004 (hĺbka 102 cm) a hrob - H-8/2004 (hĺbka 100 cm). Hrobové jamy sa nedali rozpoznať. Hroby boli čiastočne zničené sekundárnymi zásahmi. V hrobe H-6/2004 sa na páse pochovaného našla malá bronzová pracka so železným trňom, na opasku (bol z organického materiálu a nezachoval sa) v blízkosti pracky boli pripevnené plechové ozdoby lisované z broncového plechu, ktoré sa však úplne rozpadli. V hrobe H-8/2004 sa pri ľavej strane lebky pochovaného našla strieborná minca priebežne datovaná do 14.-15. storočia. Bola to jediná minca, ktorá sa našla počas výskumnej sezóny roku 2004. Počas komplexného výskumu Balneologickeho múzea v rokoch 1991 až 1994 sa v hroboch v rôznej polohe našlo 11 minci. Ostatné mince (25 kusov) sa našli v zásype, v stavebnej deštrukcii, pri hroboch a pod.

Sondu S-IV/2004 sme vytýčili ako najväčšiu. Cieľom výskumu v tejto časti bolo odokrýť základ mladšej stavby, ktorého časť sme zachytili počas výskumnej sezóny roku 1994. Základ tejto mladšej architektúry nadväzoval na základ vonkajšieho oporného piliera šikmo posadeného na nárožie gotického kostola (v šírke 140 cm a bol od neho oddelený stavebnou škárou). Základy tejto architektúry boli v roku 1994 odokryté v dĺžke cca 486 cm. Kým v základoch lode gotického kostola prevládal ako stavebný materiál vápenec, v základoch tejto

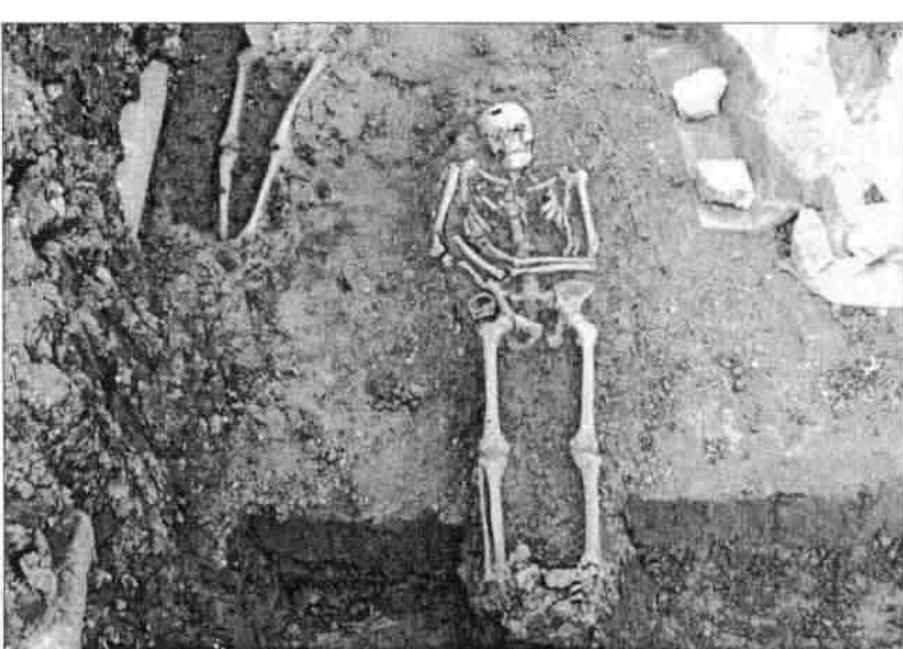

Obr. 3. Časť základov priečelia gotickej sakrálnej stavby (S-I/2004), foto: M. Klčo.

mladšej architektúry, vybudovaných tiež z lomového kameňa spájaného vápennou maltou s prímesou piesku to bol pieskovec a zlepenec. Sondu S-IV/2004 sme v nadväznosti na sondu S-II/2004 vytýčili o rozmeroch 200×300 cm. Následne bola sonda zväčšená o ďalšiu plochu o rozmeroch 12,70×4,40 m. Plocha bola do hĺbky cca 70 cm odokrytá mechanizmom, nakoľko v tejto vrchovej vrstve bola len novodobá stavebná deštrukcia. V sonda S-IV/2004 sa nám podarilo preskúmať pokračovanie základu mladšej architektúry. Jeho priebeh sme odokryli v celkovej dĺžke 920 cm (vrátane tej časti, ktorá bola odokrytá už v roku 1994). Základ je orientovaný v smer Z - V (s menšou odchýlkou) kolmo smerom na dnešnú Detviansku ulicu pričom ďalej nepokračuje v tomto smere, ale sa pravouhlo lomí južným smerom k susednému domu č. p. 11. Tento úsek základu sme preskúmali v dĺžke 140 cm. Maximálna šírka základu dosahovala 133 cm. Základová škára bola zistená v maximálnej hĺbke 196 cm od dnešnej úrovne terénu.

Počas výskumnej sezóny v roku 1994 sme zo sekundárnej polohy pracovne označenej ako "podlaha suterénu (?) mladšej prístavby" z hĺbky 140 cm vybrali veľký kamený gotický architektonický článok. Počas výskumu v roku 2004 sme v tomto priestore odokryli rozrušený, čiastočne zničený, kostrový hrob H-20/2004.

V sonda S-IV/2004 sme zistili a preskúmali 14 kostrových hrobov. Ide o kostrové hroby H-9/2004 až H-22/2004. Viaceré hroby boli poru-

Obr. 5. Stredoveký hrob 13/2004 (S-IV/2004), pri pravej strane panvy uložená železná pracka, foto: M. Klčo.

šené, či už základmi architektúr (hroby H-9/2004, H-11/2004, H-20/2004), alebo rôznymi mladšími sekundárnymi zásahmi. Z tohto dôvodu boli zachované len neúplne. Boli zistené v hĺbkach od 104 až do hĺbky 148 cm. Hrobové jamy sa nedali rozpoznať. Väčšina hrobov bola bez nálezov. Len v hrobe H-11/2004 (hĺbka 114 cm) sa našli ozdobné kostenné nášivky datované do 14.-15. storočia, v hrobe H-13/2004 (hĺbka 125) veľká železná oválna pracka s rámovou prevliečkou, v hrove H-14/2004 (hĺbka 125 cm) sa našli v oblasti krku drobné valcovité koráliky zhotovené zo skleneného pastózneho materiálu, ktoré pochádzajú pravdepodobne z náhrdelníka. V hrobe H-15/2004 (hĺbka 125 cm) sa na prstenniku

lavej ruky našiel strieborný pásičkový prsteň. V hrobe H-16/2004 (hĺbka 130 cm) sme našli železnú kruhovú pracku s trňom pripojeným na rám, ktorá bola na pravej strane panvy. Rámcovo ju datujeme do 13.-14. storočia. Absencia väčšieho počtu predmetov v hroboch súvisí s kresťanstvom, ktoré zakazovalo ukladať predmety do hrobov. Zistené drobné predmety boli buď súčasti odevu (pracky) alebo šperky (prsteň, náhrdelník). Predkresťanského pôvodu je napríklad zvyk ukladať do hrobov mince. Prevažne v západnej časti sondy v zmiešanej vrstve v hĺbke cca 70-140 cm sa vyskytovali zlomky ľudských kostí a železné klince (5 kusov) z rozrušených a zničených hrobov. V tomto priestore dno sondy v hĺbke 130-140 cm zasahovalo už do ilovitého podložia. V západnej časti sondy (bližšie k Detvianskej ulici) sme zistili aj väčšie množstvo črepov stredovekej keramiky. Zaujímavé sú črepy z okraja i tela hrubostennej zásobnice datovanej do 13. storočia. V severnom profile sondy (prične v polovici sondy) sa črtala veľká odpadová jama. Obsahovala novodobú stavebnú deštrukciu (kamene a omietku). Jej južná časť siahala až po základ mladšej architektúry. Dno novodobej odpadovej jamy sa nachádzalo v hĺbke cca 184 cm od povrchu terénu.

Výskumom v roku 2004 sme preskúmali väčšiu časť plochy v priestore asanovaného domu Detvianska ulica č. 9. Nepreskúmali sme menšiu plochu bezprostredne susediacu s bočnou stenou domu na Detvianskej ulici č. 7. Mali sme

Obr. 4. Základy mladšej ("barokovej") stavby (S-IV/2004), foto: M. Klčo.

Obr. 6. Základy mladšej ("barokovej") stavby a hroby 13, 14-18, 21 a 22/2004 (S-IV/2004), foto: M. Klčo.

obavy aby sme neohrozili statiku tejto steny ohraničujúcej podjazd domu nesúcej poschodie na podjazdom. Nepreskúmaná zostala aj menšia plocha susediacia s bočnou stenou staršieho domu Detvianska ulica č. 11 z dôvodu aby sme nenašli statiku bočnej vysokej steny tejto stavby. Výskum v roku 2004 pomohol spoznať ďalší priebeh základov mladšej architektúry, pomocne označovanej ako "barokovej" a ďalší rozsah stredovekého cintorína, z ktorého sa v roku 2004 podarilo preskúmať 22 kostrových hrobov orientovaných prevažne v smere Z-V, resp. SZ-JV.

Predpokladáme, že v tomto priestore bolo pôvodne viac hrobov ale boli zničené pri budovaní základov mladšej architektúry, ako aj mladšími sekundárnymi zásahmi. Nie je jasné o akú stavbu v tomto prípade ide, nakoľko sme zistili, že po smerovaní kolmo na Detviansku ulicu sa v pravom uhle lomí južným smerom. Nejde teda o nové - predsunuté - priečelie predĺženého kostola. Murovaná konštrukcia v súrone pred západným priečelím gotického kostola (od priečelia je vzdialenosť maximálne 620 cm) je od základu mladšej "barokovej" architektúry oddeľená stavebnou škárou. Po priebehu

v dĺžke 184 cm severným smerom končí a ďalej nepokračuje. Vybudovaná bola z lomového kameňa spájaného vápennou maltou s prímesou piesku. Pri jej výstavbe boli použité aj staršie pálené tehly (dĺžka 23,0 cm, šírka 11,0 cm a hrúbka 7,0 cm). Tesne na "základe" sa našiel maľovaný črep ľudovej keramiky z prvej polovice 19. storočia. Zdá sa, že táto konštrukcia charakteru oporného pilieru (základová škára bola zistená v hĺbke 146 cm) je ešte mladšia ako základ "barokovej" stavby.

Výskum vo výskumnnej sezóne roku 2004 nám pomohol doplniť poznatky získané archeologickými výskumami v rokoch 1991 až 1994 a doplniť celkový obraz o lokalite, resp. o pozostatkoch gotickej sakrálnej stavby - kostola a centrálnej časti stredovekého cintorína rozpustierajúceho sa v týchto mestach. Stavba kostola je už tradične spájaná s kláštorom, ktorého existenciu archeologický výskum nepotvrdil a ani nevyvrátil. Pre poznanie celého pôdorysu gotickej sakrálnej stavby ako aj pre objasnenie existencie kláštornej budovy by bolo potrebné vykonať archeologický výskum severným smerom.

V súčasnosti dokončujeme komplexné odborné spracovanie výsledkov archeologických výskumov na lokalite a pripravujeme vydanie samostatnej monografie, ktorú plánujeme vydáť v roku 2005.

Literárura:

Krupa, V. - Klčo, M.: Štvrtá etapa výskumu na lokalite Starý kláštor v Piešťanoch. AVANS v roku 1994, Nitra 1996, s. 110-111.

Krupa, V. - Klčo, M.: Starý kláštor v Piešťanoch archeologický výskum lokality

v rokoch 1991-1994. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 7, Zborník zo seminára konaného dňa 2. 12. 2003, Trnava 2004 s. 47-53.

Ruttikay, A.: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zaniknutej stredovekej stavby v Piešťanoch. In:

Balneologický spravodajca 1987, Bratislava 1988, s. 110-145

Resumé:

Das Alte Kloster in Piešťany - archäologische Untersuchung des Ortes im Jahre 2004

Die Untersuchung in der Saison des Jahres 2004 half uns, die in den archäologischen Grabungen der Jahre 1991 bis 1994 gewonnenen Erkenntnisse und das Gesamtbild über den Ort resp. über die Reste des gotischen Sakralbaus - die

Kirche und den zentralen Teil des sich an diesen Plätzen erstreckenden mittelalterlichen Friedhofs - zu ergänzen. Die Errichtung der Kirche ist bereits traditionell mit dem Kloster verbunden, dessen Bestehen die archäologische Grabung aber weder bestätigt noch widerlegt hat. Für die Kenntnis des gesamten Grundrisses des gotischen Sakralbaus wie auch für die Klärung des Bestehens

des Klostergebäudes wäre es notwendig eine archäologischen Grabung in nördlicher Richtung vorzunehmen.

Derzeit beenden wir die komplexe Bearbeitung der Ergebnisse der archäologischen Grabungen an dem Ort und bereiten die Herausgabe einer selbständigen Monographie vor, deren Herausgabe wir für das Jahr 2005 planen.

Jednou z najvýznamnejších súčasti pevnostného systému hradov chrániacich uhorské vnútrozemie pred vpádmi z Moravy bol hrad Ostrý Kameň (v roku 1394 nazývaný ako Eleskw, v roku 1394 ako Scharfenstayn, od 1504 aj ako Ostriess, Ozthris, teda Ostriež). Nachádza sa vo výške 510 m.n.m., na konci strmého skalnatého ostrohu hrebeňa Zárub nad obcou Buková (zvanou v roku 1256 Byk, 1394 ako Bygzaad, 1775 Bixard, 1927 Bikšárd). Jeho najdôležitejšou úlohou bolo chrániť medzinárodnú uhorsko-českú obchodnú a vojenškú komunikáciu, tzv. Českú cestu z Budína do Prahy v úseku Bikšárdského priesmyku. Ten bol v období takmer celého stredoveku najdôležitejším prechodom cez Malé Karpaty. O vzniku kráľovského strážneho hradu nemáme zachované žiadne pisomné pramene. Väčšinou sa jeho výstavba na základe širších historických súvislostí kladie do 2. polovice 13. storočia¹. M. Plaček na základe analýzy dispozície najstarších častí hradu uvažuje o jeho vzniku až v 14. storočí². Význam hradu podstatne vzrástol oficiálnym ustanovením Českej cesty Karolom Róbertom z Anjou roku 1336. V priľľihu z tohto roka je uvedené, že v Bukovej sa za vozy naložené tovarom vyberalo mýto. V roku

1366 ho kráľ daroval Mikulášovi Szécsimu. Od roku 1394 sa stal majetkom Stibora zo Stiboric. Po vymretí rodu roku 1434 opäť pripadol kráľovskej komore. Začiatkom 30. rokov 15. storočia tiahli okolo neho aj husitské vojská. V roku 1454 ho komora kvôli finančným problémom predala Nabuchodonozorovi Neukenreytterovi, ktorý v roku 1466 dostal na neho darovaciu listinu od kráľa Mateja Korvína. Na prelome 15.-16. storočia pripadol bratom Imrichovi a Martinovi Cobrovcom. V danej dobe bolo súčasťou hradu pomerne rozsiahle panstvo rozprestierajúce sa smerom k rieke Morava. V roku 1505 pozostávalo z obcí Biňovce, Bohdanovce, Buková, Borský Mikuláš, Borský Peter, Borský Ján, Borský Juraj, Kuklov, Horné Orešany v Bratislavskej a Siladice v Nitrianskej stolici³. V rokoch 1539-1554 v dôsledku dlhodobých majetkových sporov došlo k rozdeleniu hradu na dve časti. Prvú polovicu vlastnili Bakáčovci a Révayovci, druhú Cobrovci. K postupnému poklesu významu hradu prispel hlavne odklon obchodnej cesty smerom na Bratislavu a stavovské povstania v 17. storočí, najmä však posledné povstanie pod vedením Františka II. Rákociho (1703-1711). Na jeho počiatku bol hrad obsadený a násled-

ne poškodený cisárskym generálom Stahrenbergom. Ďalšími majiteľmi, Thurzovcami a Batthyancami už neboli ďalej opravovaný a tak postupne chátral.

Počas 90. rokov 20. storočia dochádzalo k vykrádaniu jednotlivých častí hradu detektoriastami, čím sa množstvo kovových predmetov dostalo do rúk súkromných zberateľov. Väčšina z týchto náleزوov sa neposkytla na odborné spracovanie, časť sa cez rôznych záujemcov o zbieranie minci a iných starožitností dostala na vyhodnotenie do Archeologického ústavu SAV v Nitre. V príspevku uvádzame tri základné skupiny predmetov, ktoré sa takýmto spôsobom podarilo na našom ústave zdokumentovať. Jedná sa o nález pečatidla, 35 ks minci, plomby, žetónu a 80 ks zlomkov kachlic. Je sice zrejmé, že je to iba torzo z predmetov objavených na hrade, no vypovedacia hodnota tohto súboru je pomerne rozsiahla. Preto môže zásadným spôsobom doplniť informácie získané štúdiom zachovaných pisomných dokumentov, resp. už doteraz známych náleزوov z hradu.

Pečatidlo

Záujemca o históriu René Gajdošik z Trnavy poskytol v roku 2002 na zdokumentovanie bronzové pe-

Obr. 1. Hrad Ostrý Kameň. Bronzové pečatidlo z 1. pol. 16. stor.

čatidlo ktoré získal kúpou na burze a podľa informácií predajcu pochádza z hradu Ostrý Kameň. Dobre zachované pečatidlo o priemere 25 mm a hmotnosti 12,1 g má tvar nízkeho valca, na zadnej strane je lalokovitý výčnelok na jeho uchopenie (obr. 1). Na pečatiacej strane je technikou hlbokého reliéfu zobrazený motív polokrúhleho štítu⁴. Na ňom sú dve minuskulné neskoro-gotické v pravom uhle prekrižené písmená. Litera "h" je otočená smerom dole, pri jej vrchnej časti sú dve 6-cípe hviezdy. Cez ňu je položená heraldicky dol'ava obrátená litera "l". Zobrazený štit podľa typológie J. Nováka pochádza zo 14. až 1. polovice 15. storočia⁵, podľa L. Vrtela z 15. storočia⁶. Okolo štítu je vyryta rada v smere hodinových ručičiek otočených vrypov a mohutný veniec vytvorený z veľkých oválnych perál. Veľmi dobre remeselne vytvorená práca, hlboký reliéf a mohutný perlavec naznačujú, že pečatidlo obsahuje prvky z 15. aj 16. storočia. Tvar štítu však nedovoľuje jeho zaradenie do 2. polovice 16. storočia, lebo vtedy sa zaviedol tzv. kolčí štit s typickým vykrojením na založenie kopije na pravom okraji. Preto vznik pečatidla datujeme do 1. polovice 16. storočia. Žiaľ, dosiaľ sa nám nepodarilo bližšie objasniť, komu dané pečatidlo patrilo. Veľmi reálne je domienka, že to musel byť majiteľ s iniciálami h, l, alebo l, h, ktorý mal v štite skratku svojho mena a ako pridavný prvok symbol dvoch hviezd. Problém s ikonografickým zaradením pečatidla a jeho datovaním sme konzultovali aj s prof. J. Šimončičom z Trnavskej univerzity, ktorému týmto vyslovujeme podakovanie. Ten konštatuje, že erb nie je uhorský a má charakter kameárskej značky. Kedže tieto znaky si

v heraldickej tvorbe osvojili mešťania v nemeckej oblasti, predpokladá, že ide o pečatidlo bohatého mešťana - Nemca. S týmto názorom súhlasíme, podobný námet sme predbežne nenašli v žiadnej základnej príručke o uhorskej heraldike⁷.

K typáriu z hradu Ostrý Kameň možno ešte podotknúť, že J. Hunka mal možnosť na predaj antikvit v rámci Hobby stretnutia v Nitre dňa 17. 9. 1999 vidieť niekoľko desiatok predmetov z uvedeného hradu, medzi iným aj dve typáriá. Prvé malo podobný tvar ako vyššie popisované pečatidlo, len v polokrúhlem štíte nieslo motív troch nad sebou umiestnených, dva krát lomených pruhov. Druhé bolo znečistené, takže jeho námet neboli zrejmý. Nález troch typárií na jednom hrade naznačuje, že v minulosti sa tu muselo používať viacero súkromných pečatidel (napr. pri spečaťovaní listov, odkazov, nariadení služobníkom, správcom panstiev a pod.), resp., že sa v priestoroch hradu mohli v čase nepokojovali ukladať popri iných právne a majetkovo dôležitých predmetoch (listinách, klenotoch) aj typáriá.

NÁLEZY NUMIZMATICKÝCH A INÝCH S OBCHODOM SPOJENÝCH PREDMETOV⁸

Mince:

Uhorsko

1. Ladislav IV. Kumánsky (1272-1290), neznáma mincovňa, falzum denáru. Postriebrená, alebo poolovená med. 12 mm, 0,483 g. Typ ako Huszár č. 371.

2. Žigmund Luxemburský (1387-1437), neznáma mincovňa, quarding, 1430-1437. Typ ako Huszár č. 586.

3. Matej Korvin (1458-1490),

Baia-Mare, denár, 1458-1460. Postriebrená med. 14 mm, 0,755 g. Typ ako Huszár č. 699.

4. Matej Korvin (1458-1490), falzum budínskeho denáru, 1458-1460. Medené jadro, postriebrené. 15 mm, 0,442 g. Typ ako Huszár č. 699.

5. Matej Korvin (1458-1490), Kremnica, denár, 1468-1481. Striebro. 16 mm, 0,49 g. Typ ako Huszár č. 717.

6. Vladislav II. Jagelovský (1490-1516), Kremnica, denár, 1490-1516. Typ ako Huszár č. 803-811.

7. Rudolf II. (1576-1608), Kremnica, denár, 1585. Striebro. 15 mm, 0,486 g. Typ ako Huszár č. 1059.

8. Ferdinand II. (1619-1637), Kremnica, denár, 1629. Striebro. 15 mm, 0,596 g. Typ ako Huszár č. 1204.

9. Uhorsko, František II. Rákoci (1703-1711), neznáma mincovňa, 10-poltúra, 1705. Med. 31 mm, 6,543 g. Typ ako Huszár č. 1535.

Morava

10. Brno, Albrecht rakúsky (1423-1435), Brno, štvorhranný peniaz s orlicou a písmenom S, 1423-1435. Striebro. 14 mm, 0,371 g. Typ ako Sejbal, s. 177 a nn, skupina XI (obr. 2: 1).

11. Brno, peniaz, 1435-1452. Striebro. 12 mm, 0,278 g.

12. Brno, halier, 1435-1452. Striebro. 10x10 mm, 0,252 g. Typ ako Sejbal, s. 238, č. 329.

Čechy

13. Čechy, Vladislav II. a Ludvík I. (1471-1526), Kutná Hora, jednostranný biely peniaz, 1471-1520 (1).

14. Ferdinand I. (1526-1564), Kutná Hora, jednostranný biely peniaz, pred 1562. Striebro. 13 mm,

Obr. 2:1. Hrad Ostrý Kameň. Nálezy mincí. 1 - Brno, strieborný štvorhranný peniaz, 1423-1435.

0,396 g. Typ ako Halačka, s. 64, č. 80.

Rakúsko

Dolné Rakúsko

15, Albrecht V. (1411-1439), Viedeň, fenig, 1411-1439. Med' (pôvodne postriebrená). 13x13 mm, 0,347 g. Typ ako Koch, tab. 83, č. F a 6.

16, Fridrich V. (III.), Viedenské Nové Mesto, fenig, 1456-1468. Med'. 15 mm, 0,324 g. Typ ako Koch, tab. 85, č. F a 38, b 1.

17, Albrecht III.-Fridrich V. (III.) (1365-1457), Viedeň, viedenský fenig, 1388-1457. Typ ako Koch 1994, tab. 83, č. F a 1-F a 11.

18, Horné Rakúsko, Korutánsko, Štajersko, Salzburg, fenigová razba s dvomi štitmi, prvá polovica 16. storočia.

Štajersko

19, Leopold IV. (1404-1406), Graz, fenig, 1404-1406. Striebro. 14 mm, 0,353 g. Typ ako Koch, tab. 87, č. F b 1.

Arcibiskupstvo Salzburg

20, Žigmund I. (1452-1461), Salzburg, fenig, 1452-1461. Postriebrená med'. 14 x 13 mm, 0,776 g. Typ ako Koch, tab. 5, č. A 71-A 72.

21, Matej Lang z Wellenburgu (1519-1540), Salzburg, fenig, okolo 1525. Postriebrená med'. 13 mm, 0,183. Typ ako Šmerda, tab. IV/38.

22, Matej Lang z Wellenburgu (1519-1540), Salzburg, fenig, 1530. Postriebrená med'. 13x11 mm, 0,251. Typ ako Šmerda, tab. IV/38.

Grófstvo Hals-Leuchtenberg

23, cca 1440-1460, fenig, cca 1440-1460. Striebro. 14 mm, 0,509 g. Typ ako Koch, tab. 93, č. F d 7 d-F d 7j.

24, cca 1440-1460, fenig, cca 1440-1460. Postrriebrený medený plech. 13 mm, 0,333 g. Typ ako Koch, tab. 93, č. F d 7 d.

Nemecko

Bavorsko

25, Landshut, Henrich IV. (1393-1450), Landshut, fenig, 1406-1440. Striebro. 14x15 mm, 0,36 g. Typ ako Radoměrský, s. 151, č. 44 (obr. 2: 1).

26, Landshut, Henrich IV. (1393-1450), Landshut, fenig, 1406-1440. Striebro. 14x15 mm, 0,357 g. Typ ako Radoměrský, s. 151, č. 44.

27, Mnichov, Štefan II. (1347-1375), Mnichov, fenig, 1347-1375. Striebro. 15x15,5 mm, 0,546 g. Typ ako Radoměrský, s. 144, č. 1, s. 146, tab. VIII/1.

28, Mnichov, Ernest I. a Viliam I. (1397-1435), Mnichov, fenig, 1397-1435. Striebro. 15x16 mm, 0,382 g. Typ ako Radoměrský, s. 145, č. 13 a s. 146, tab. VIII/13.

Grófstvo Falkenstein

29, Pavol Sixtus I. Trautson (1615-1620), groš, 1619. Typ ako Saurma 1892, tab 34/1036.

30, Nemecko, groš, 16.-17. storočie.

Poľsko

31, Žigmund II. August (1545-1548-1572), Wilno, litevský groš z r. 1567. Striebro. 23 mm, 1,383 g. Typ ako Kopicki, diel II, s. 42, č. IIIw.

Sliezsko

32, kniežatstvo Lehnica - Brzeg - Wolawa, Ján Kristián (1621-1639), Brzeg, groš z r. 1622. Striebro. 18 mm, 0,85 g. Dobre zachovalá. Typ ako Kopicki, diel VIII/1, s. 89, č. I BR.-2b.

Neznámy štát

33, veľmi zotrená minca, polovičia 15. storočia. 13 mm, 0,265 g.

Počítaci žetón:

34, Uhorsko, Vladislav II. (1490-1516), počítaci žetón. A: český lev vľavo, po stranach po rozete. R: v strede malý znak Uhorska, okolo 16 roziat. Med'. 21 mm, 2,226 g. Typ ako Hunka, s. 199, č. 28, obr. 1, č. 15.

Olovená plomba na zaistovanie prevážaných tovarov:

35, Olovená plomba tzv. anglického typu, 16.-17. stor. A: ruža, opis nečitateľný. R: bez výzdoby. Olovo. 33 mm, 0,88 g.

Vyššie uvedených 35 numizmatických predmetov je žiaľ iba torzom nálezov minci z hradu. Na Hobby stretnutí v Nitre 17. 9. 1999 sa podarilo zachrániť iba 10 minci a jeden počítaci žetón. Predavač týchto predmetov ich mal na stole omnoho viac, sám uviedol počet ním získaných minci asi na 60.

Veľmi zaujímavé je ich časové rozpätie, dobre dokumentujúce politickú a spoločenskú situáciu na hrade a v jeho okolí. Z hľadiska spoznania vzniku hradu je mimo ľadne dôležitý falošný denár Ladislava IV. z r. 1272-1290. Kedže musel vzniknúť až po určitej dobe od začiatia razby originálnych denárov, je možné ho datovať do 80.-90. rokov 13. storočia. Nález denára je prvým konkrétnym dokladom existencie hradu už v 4. štvrtine 13. storočia. Je prekvapujúce, že v záchránenom súbore sa nezistili domáce razby z prvej etapy značného rozvoja hradu, z obdobia po roku 1336. Absencia razieb kráľa Karola Róberta až tak neprekvapuje, na

Obr. 2:2. Hrad Ostryj Kameň. Nálezy minci. 1 - Landshut, strieborný fenig, 1406-1440.

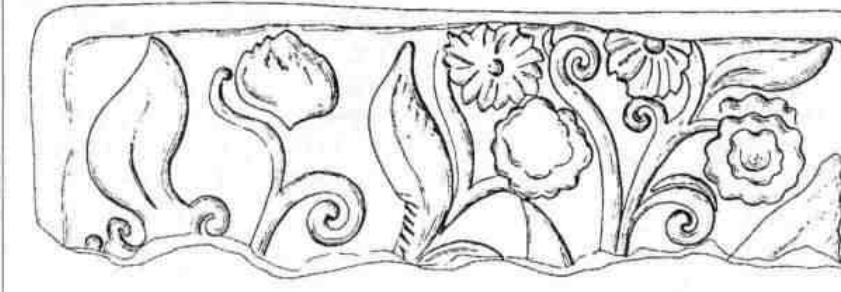
svoju dobu boli príliš kvalitné. Preto nielenže obiehali 4-5 desaťročí po ich výrazení, ale mnohokrát skončili v taviacich peciach, kde sa z nich vyrobili nové mince Ľudovíta Veľkého až Žigmunda Luxemburského. Aj na ostatných slovenských hradoch sa ich našlo minimum. Prekvapuje však, že sa tu predbežne nezistili domáce razby z 2. polovice 14. storočia a zo začiatku 15. storočia iba jedna minca, lebo tieto platidlá sú v rámci Slovenska v prostredí miest, dedín, hradov veľmi bežné. Na hrade sa zistila z tohto obdobia iba jediná domáca razba, štvrtodenár Žigmunda Luxemburského z 30-tych rokov 15. storočia. Popri nej hlavne razby cudzie, štajerský fenig Leopolda IV. z rokov 1404-1406, bavorské fenigy Štefana II. z rokov 1347-1375, tiež Ernesta I. a Viliama I. z rokov 1397-1435, viedenský fenig Albrechta V. z rokov 1411-1439, brnenský peniaz z rokov 1423-1435. Fenigy Albrechta V. sa masovo nachádzajú ako ojedinelé nálezy, aj ako súčasti pokladov, tie boli začiatkom 15. storočia bežnou súčasťou obeživa na západnom Slovensku. Štajerské fenigy Leopolda IV. už také bežné neboli, vyskytujú sa iba vo väčších náleزوach, napr. v pokladoch z Gbelov a Senice (boli ukryté asi počas 1. tretiny 15. storočia)⁹. Bavorské fenigy z rokov 1347-1435 sú sice známe aj z viacerých nále佐ov z územia západného Slovenska, ale ich počet nie je príliš veľký. Jedná sa konkrétnie o lokality s nálezmami pokladov mincí v Bratislave na Panenskej ul. (ukrytý asi v závere 14. storočia), Senici (deponovanom počas 1. tretiny 15. storočia), Sološnicí (našiel sa tu poklad mincí rôznych stredoeurópskych štátov, ukryli ho po roku 1435), na hradoch Šintava pri Seredi, Sitno nad Iljou, na výsinných polohách v Ducovom, Krnči. Všetky spomenuté nálezy možno spojiť s obdobím vlády husitov na Slovensku, t. j. s rokmi 1430-1434/1435, resp. s počiatkom hnutia bratrikov¹⁰.

Zvyšných 11 minci, konkrétnie brnenský peniaz a halier z rokov 1435-1452, halsleuchtenbergské fenigy z rokov 1440-1460, salzburský fenig Žigmunda I. z rokov 1452-1461, viedenský fenig z rokov 1456-1468, bavorský, landshutské fenigy Henricha IV. z rokov 1393-1450 sú typickými mincami prinesenými k nám počas pôsobenia hnutia bratrikov v rokoch 1444-1467. Aj na hrade objavené uhorské denáre Mateja Korvína z rokov 1458-1460

určite súvisia s pôsobením bratrikov. Pomerne vzácne sú iba uvedené platidlá mesta Brna, lebo podľa našich vedomostí, sa tieto zistili iba na štyroch náleziskách, pri archeologických výskumoch hradu Devín a kostola zaniknej dediny Sokolníky v Podhoranoch pri Nitre, tiež v pokladoch mincí zo Senice a z hrádku v Bošáci pri Trenčíne. Celkove sa jedná iba o 34 minci¹¹. Vyššie uvedené neuhorské mince boli ešte o niečo nekvalitnejšie ako vtedajšie súdobé uhorské denáre a poldenáre. Bratrici zabezpečovali ich dodávky na Slovensko a tu nutili miestnych ľudí, aby ich používali ako kvalitné mince. Tým ešte zhoršovali zlú ekonomickú situáciu na našom území vytvorenú razbou a obehom skoro medených inflačných mincí. Sami získavalí minimálne 20 % z ceny minci, zisky využívali na bojové akcie. Až po roku 1467 bolo možné po likvidácii politických základní bratrikov uskutočniť aj mincovú reformu, ktorou sa obsah kovu nových uhorských denárov Mateja Korvína zvýšil na 50 % striebra v minci. To výrazne upravilo vtedajšie hospodárske pomery. Pre poznanie vývoja celkovej spoločenskej situácie v jednotlivých častiach Slovenska sú tieto razby dôležité najmä tým, že poukazujú na prítomnosť bratrikov, resp. sú dôkazom o stave medzinárodných obchodných kontaktov s neslovenskými územiami¹². V prípade vyššie spomenutých minci, môžu tieto nálezy v rámci dejín hradu poukazovať na pomery v rokoch 1454 až minimálne 1466, kedy ho vlastnil a hospodársky využíval N. Neukenreyter a neskôr Tomáš Černiansky. Výnimočným predmetom je uhorský počítaci žetón z čias vlády Vladislava II. (1490-1516). Podobný sa našiel iba v priestore mestského hradu v Kremnici. Ďalší, bez určenia náleziska, zobrazuje katalóg uhorských minci L. Réthyho¹³. Je veľmi pravdepodobné, že tento typ žetónov bol vyrábaný v Kremnici, lebo tá bola v tomto období vedúcou mincovňou Uhorska. Z hľadiska všeobecného má žetón význam v tom, že môže byť dokladom o využívaní počítacieho stola a žetónov pri sčítavaní veľkých množstiev predmetov, súm peňazí a pod. (jedná sa o metódu počítania s abakusom) na hrade. Málopočetné nálezy týchto žetónov na území bývalého Uhorska však svedčia o tom, že v danej dobe, hoci boli v Uhorsku vyrábané aj domáce počítacie žetóny, už ich

nahrádzali podobné výrobky z nemeckého Norimbergu. Tie na prelome 15. a 16. storočia úplne nahradili uhorské žetóny, takže sa prestali vyrábať a až do konca 18. storočia sa pri počítaní využívali už len nemecké a rakúske výrobky. Vzorom typického obeživa na západnom Slovensku na prelome stredoveku a novoveku je kremnický denár Vladislava II. z r. 1490-1516 a český jednostranný biely peniaz posledných Jagelovcov.

Určitú historickú hodnotu majú aj ďalšie mince z hradu Ostrý Kameň, výrazené v období novoveku. Je ich sice iba jedenásť, ale svojim spôsobom vypovedajú o pomeroch v období kedy obiehali ako platidlá. Salzburské fenigy arcibiskupa Mateja Langa z Wellenburgu z čias okolo roku 1525 a z roku 1530 sa na západné Slovensko mohli dostať dvomi spôsobmi. Jednak cez rakúskych vojakov Ferdinanda I. Habsburského (1526-1564), ktorí bojovali proti uhorskému protikráľovi Jánovi Zápoľskému (1526-1540), alebo prostredníctvom medzinárodného obchodu. Nie je vylúčené, že v rámci nášho územia sa využívali aj ako náhrada za vtedajšie nie veľmi kvalitné denáre a poldenáre posledných Jagelovcov, Vladislava II. a Ľudovíta II. (1490-1526). Český jednostranný biely peniaz Ferdinand I. výrazený pred rokom 1562 mohol mať podobnú funkciu, lebo z drobných minci sa po roku 1526 v Uhorsku razili najmä denáre, poldenáre iba príležitostne. A práve tieto biele peniaze (v hodnote rakúskych fenigov, resp. necelých uhorských denárov) mohli byť náhradou za vtedajšie poldenáre. Pomerne neobvyklou razbou v našich náleزوach je litevský groš Žigmunda II. Augusta z r. 1567. Asi sa na hrade dostal prostredníctvom diaľkového obchodu. Denár Rudolfa II. z r. 1585 je bežnou súčasťou našich nálezoov, vyskytuje sa v stovkách exemplárov v mnohých slovenských pokladoch minci. Ďalšie tri mince poukazujú na obdobie 30-ročnej vojny (1618-1648). Typickým platidlom obiehajúcim medzi ľuďmi boli kremnické denáre Ferdinanda II., ktorého denár z roku 1629 sa našiel aj na hrade. V tomto období už tiež pomerne bežným platidlom bol aj groš sliezskeho kniežatstva Lehnica - Brzeg - Wolawa z roku 1622. Pomerne cennou je však minca grófstva Falkenstein z roku 1619, ktorá sa u nás vyskytuje iba ako súčasť pokladov minci. Uhorská 10-poltúra z r. 1705

Obr. 3:1. Hrad Ostrý Kameň

Františka II. Rákociho pripomína nepokojnú dobu počas tohto posledného protihabsburského povstania. Zaujímavým a pozoruhodným náležom z hradu je tiež olovená plomba na zaistenie prevážaných tovarov zo 16.-17. storočia. Jedná sa o plombu anglického typu, to značí, že na jednej strane má byť erb Anglicka z čias kráľovnej Alžbety, na druhej strane má byť ruža z čias Tudorovcov. Teda majú tu byť znaky štátu z rokov 1558-1603. Plomba u Ostrého Kameňa má iba ružu, druhá strana je bez výzdoby, teda by mala byť až zo 17. storočia. Podobné plomby sa našli na hradoch Nitra, Strečno, v piatich maďarských a jednom ruskom meste. Úlohou týchto predmetov bolo predovšetkým zaistenie prevážaných tovarov, lebo boli pripojené na šnúrach držiacich pokope bal látky, resp. uzavretie vriec. Súčasne boli aj znakom výrobcu, dokladali kvalitu výrobku, dávali ich aj prepravcom¹⁴. Maďarský bádateľ L. Huszár vytvoril teóriu, že plomby anglického typu poukazujú na prenikanie anglických obchodníkov so súknom na nemecké, rakúske, uhorské a ruské trhy. Preto sa väčšinou nachádzajú vo vojenských pevnostях. Baly súkna tu boli používané na uniformy a iné súčasti výstroje¹⁵. Novoveké mince z hradu Ostrý Kameň pomerne verne odrážajú jednotlivé udalosti, ktoré v okoli hradu prebehli. Či už to boli boje počas 1. polovice 16. storočia, čas 30-ročnej vojny, či ovládnutie hradu rákociovci a neskôr cisárskymi vojskami.

Nálezy kachlic

Súbor 80-tich fragmentov kachlic z Ostrého Kameňa získal v roku 1999 povrchovým zberom na hrade vlastivedný krúžok Tip-Top zo Šale. Súbor odovzdal na spracovanie do Archeologického ústavu SAV v Nitre vedúci krúžku p. Kormoši. Žiaľ, pri zbere neboli evidované polohy

jednotlivých nálezu, čo znemožňuje priradiť ich k jednotlivým stavebným objektom hradu a získať tak širšie informácie napr. o stavebnom vývoji hradu a ďalších súvislostiach.

Opis výberu z nálezu kachlic:

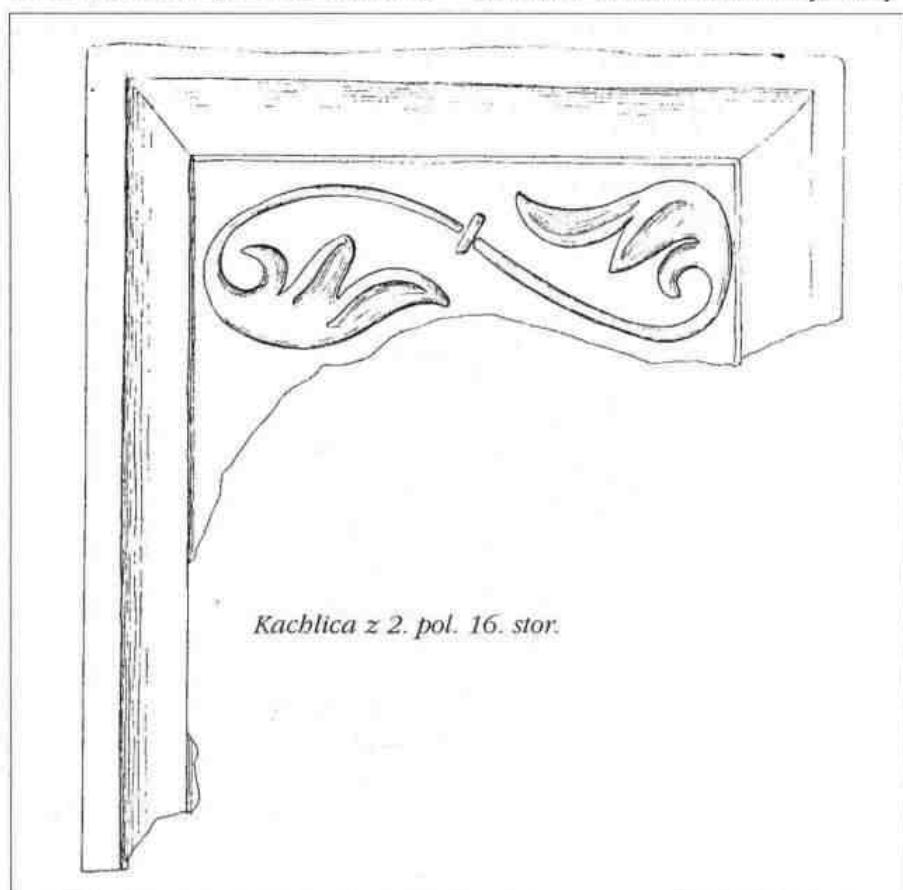
1. Fragment neglazovanej, základnej, stredovej, komorovej kachlice formovanej na matrici. Na kachlici sa nachádza rastlinný motív, úponky a kvety veľkokvetých ruží. Obvodový rám je jednoduchý. Hlina je sivá, materiál má jemnú prímes ostriva. Oxidačne vypálená. Datovanie: 2. pol. 16. storočia (Obr. 3:1).

2. Fragment neglazovanej, základnej, stredovej, komorovej, reliéfne zdobenej kachlice. Tvorí ho trojčipy jazykovitý zvlnený lístok, ktorého stonka prechádza do tenkej, esovito prehnutej plastickej linie. Pod lístom je zachovaná čas-

okraju miskovitej prieplávky. Obvodový rám je tvorený širokou, profilovanou plastickou lištou. Na jednej strane je zachovaná komora. Čelná vyhrievacia stena je vyhnutá nahor a na ňu je prilepená nízka rebroritá komora. Spoj je z vnútornej strany zosilnený pásikom hliny a zahľadený, podobne aj z vonkajšej. Farba je tehlovočervená, vnútorná strana je jemne zadymená. Materiál má prímes ostriva. Oxidačne vypálená. Datovanie: 2. pol. 16. storočia (Obr. 3:2).

3. Fragment základnej, stredovej, komorovej kachlice formovanej v matrici. Na kachlici sa nachádza tapetový vzor. Obvodový rám je jednoduchý. Kachlica je glazovaná zelenou olovnatou glazúrou. Hlina je červená, vnútorná časť je zadymená. Materiál má jemnú prímes ostriva. Oxidačne vypálená. Datovanie: 2. polovica 16. storočia (Obr. 3:3).

4. Fragment základnej, stredovej, komorovej kachlice formovanej na matrici. Na ľavej stene je stvárený motiv Panny Márie s Ježiškom umiestnený na segmentovanom oblúku kružby vychádzajúcej zo spodného brvna pravouhlého architektonického rámovania. Kľačiaca Panna Mária so zopnutými rukami sa skláňa nad jasličkami, na ktorých leží žehnajúci Ježiško. Kachlica je neglazovaná, hlina je červená. Vnútorná časť nie je zadymená.

Kachlica z 2. pol. 16. stor.

Obr. 3:2. Hrad Ostrý Kameň

Kachlica z 2. pol. 16. stor.

Obr. 3:3. Hrad Ostrý Kameň

mená. Materiál je bez ostriva. Oxidačne vypálená. Datovanie: 1 pol. 16. storočia (Obr. 3:4).

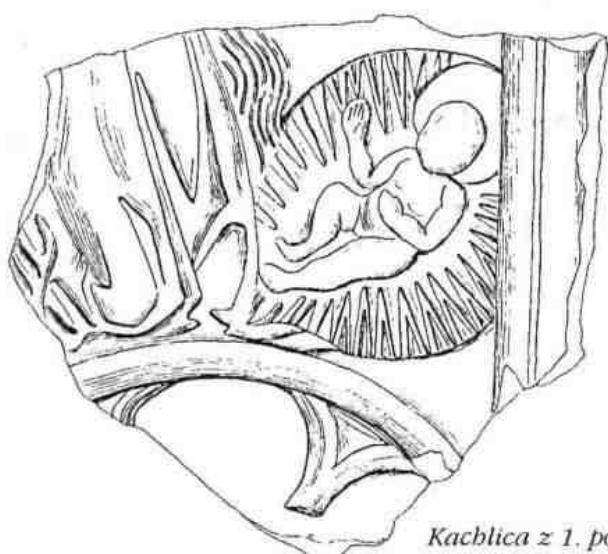
Získané kachlice je možné rozdeliť podľa ich tvaru do dvoch základných skupín: na komorovité a nádobkovité, pričom prevládajú neglazované nádobkovité kachlice. Komorovité kachlice na základe výtvarného motívu na čelnej vyhrievacej stene sa delia na kachlice s rastlinným a náboženským motívom. Najpočetnejšie sú však zastúpené komorové kachlice s tapetovým plošným vzorom, ktorý bol vo všeobecnosti najobľúbenejším na

neskororenesančných kachliciach. Tento vzor vznikol v 2. polovici 16. storočia v Nemecku a postupne prenikol na západné Slovensko. Druhým najčastejšie sa vyskytujúcim motívom na kachliciach je rastlinný motiv. Zaujímavý je aj náboženský motiv, zastúpený žiaľ len jedným fragmentom. Na komorových kachliciach prevláda štvorcový formát prednej steny. Na zadnej strane steny sú často dochované odtlačky režného plátna. Takmer všetky exempláre majú zadymenú zadnú stenu. Väčšina kachlic z Ostrého Kameňa má povrch čel-

nej vyhrievacej steny neglazovaný, v menšej miere je použitá zelená glazúra. Komora kachlic je hľavne polvalcovitá, zastúpené sú aj formy kužeľovité.

Hoci väčšinu kachlic z Ostrého Kameňa je možné rámcovo datovať do 16.-17. storočia, fragmenty nádobkovitých kachlic môžu poukazovať aj na existenciu staršej pece z 15. storočia. Niektoré výtvarné motívy, napr. motív Panny Márie s Ježiškom, vykazujú zhodné prvky s nálezmi z Moravy, kde sú datované do 1 pol. 16. storočia¹⁶. Vzájomné prelinanie väzieb medzi východomoravským a hornouhorským prostredim pokračovalo aj v 2. polovici 16. storočia¹⁷. Je pravdepodobné, že v tomto období na východnej Morave pôsobila špecializovaná remeselná dielňa zásobujúca svojimi výrobkami nielen Moravu ale aj Záhorie až po Bratislavskú bránu. Nález kachlice z 1. pol. 16. storočia môže mať spojitost' so zaujímavým historickým prameňom z roku 1540 - výplatnou listinou remeselníkov a poddaných podielajúcich sa na oprave hradu. Z nej sa dozvedáme o výstavbe 6 kachľových pecí, za ktoré majitelia hradu Peter a Pavol Bakáčovci zaplatili 10 zlatých¹⁸. Kachlica s rastlinným úponkom (obr. 2:2) má analógiu napr. na hrade Devin, kde je archeologickým kontextom datovaná do 16. storočia¹⁹. Typická miskovitá prieplávka v strede kachlice naznačuje, že ide o výrobok habánskych hrnčiarov. V súvislosti s ďalšími nálezmi renesančných kachlic je potrebné spomenúť, že významnú kolekciu kachlíc a habánskej keramiky z tohto hradu, ktorú vlastnil H. Landsfeld, sa dnes nachádza v múzeu v Strážnici. Osobitnú skupinu kachlic z Ostrého Kameňa tvoria nálezy zo 17. storočia, bez možnosti ich presnejšieho datovania. Tieto súvisia s prestavbami a rozširovaním hradu a s ním spojeným budovaním nových vykurovacích systémov. Po spustošení hradu na začiatku 18. storočia dochádza k zničeniu väčšiny kachľových pecí.

Prezentované nové nálezy z hradu Ostrý Kameň rozširujú a dopĺňajú doterajšie poznatky o tomto dôležitom bode malokarpatskej opevnenej linie. Z pohľadu spoznania jeho počiatkov je významný hlavne nález mince z konca 13. storočia, ktorá potvrzuje jeho existenciu už v tomto období.

Kachlica z 1. pol. 16. stor.

Obr. 3:4. Hrad Ostrý Kameň

Poznámky

- ¹ FIALOVÁ, H. - FIALA, A.: Hrady na Slovensku. Martin 1966, heslo Ostrý Kameň; Súpis pamiatok na Slovensku. I. Bratislava 1967, s. 236 (ďalej SPnS); Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. Bratislava 1977, s. 255 (ďalej VSOS); NEŠPOR, J.: Za hradmi Malých Karpát. Strážca českej cesty. Krásy Slovenska 1, 1990, s. 10-13 (uvádza aj staršiu literatúru).
- ² Podľa M. PLAČEKA (Historie hradu Ostrý Kameň. Malovaný kraj 6, 1988, s. 8), systematická výstavba malokarpatskej opevnenej linie začala až po vpáde tatársko-mongolských vojsk do Uhorska v r. 1241-1242, hlavne však po hospodárskej konsolidácii štátu Přemysla Otakara II. skončenej okolo r. 1260. Najnovšie k datovaniu (Hrady na hranici pri pohľedu z hranice. In: Archaeologia historica, 29, 2004, s. 337).
- ³ SPnS I., s. 236; VSOS I. uvádza iba obce Moravský Ján, Závod, Lakársku Novú Ves, Sekule, Bukovú, časť Bíňoviec a Kuklovú, do r. 1743 Borský Jur, Borský Peter, Borský Mikuláš, Bílkovce a Humence. Rozsah panstva okolo r. 1756 podáva práca M. Hoferku Licitácia regálu na Ostriežskom panstve v roku 1756 (Záhorie 1, 2003, s. 2-5).
- ⁴ k najnovšej typológii a datovaniu štítov bližšie VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 9-10.
- ⁵ NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, s. 13.
- ⁶ VRTEL, L.: Osem storočí ..., s. 9.
- ⁷ NAGY, I.: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal 1-13. Pest 1857-1868; SIEBMACHER, J. - CSERGHEO, G.: Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans - Krone. Nürnberg 1885-1892; KEMPELEN, B.: Magyar nemes családok. 1-11. Budapest 1911-1932.
- ⁸ pri analýze uvedených predmetov sa použili katalógy: SAURMA-JELTSCH, H.: Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode. Berlin 1892; SEJBAL, J.: Moravská mince doby husitské. Brno 1965; KOPICKI, E.: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznych z Polska zwiazanych. II. Warszawa 1976; RADOMÉRSKY, P.: Nález minci z 15. století v Králově Dvoře u Berouna. Praha 1976; HUSZÁR, L.: Münzkatalog Ungarn (von 1000 bis Heute). München 1979; KOPICKI, E.: Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznych z Polska zwiazanych. VIII/1. Warszawa 1982; HALAČKA, I.: Mince zemí Koruny české. I. Kroměříž 1987; ŠMERDA, J.: Solnohradské mince a medaille (1500-1809). Gottwaldov 1987; KOCH, B.: Corpus nummorum Austriacorum. I. Mittelalter. Wien 1994; HUNKA, J.: Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na Slovensku. Študijné zvesti AÚ SAV 32, 1996, s. 191-209.
- ⁹ HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, L. - NOVÁK, J.: Nálezy stredovekých a novovekých minci na Slovensku. Nálezy minci na Slovensku II. Bratislava 1968 (ďalej ako Nálezy minci II.), č. 131, 133.
- ¹⁰ RUTTKAY, A.: Militáriá a súčasti jazdeckého výstroja z 15. stor. na Kostolci v Moravanoch nad Váhom, miestna časť Ducové. Sborník prací Filosofickej fakulty v Brně E 34-35, 1989-1990, s. 89-101; FIALA, A.: Hromadný nález rakúskych a bavarských minci zo 14. storočia v Bratislave. Folia numismatica 6-7, 1994, s. 77-87; Nálezy minci na Slovensku IV. (zost. E. Kolníková a J. Hunka). Nitra 1994, č. 275, 362, 368 (ďalej ako Nálezy minci IV.).
- ¹¹ Nálezy minci II., č. 133; HLINKA, J. - KOLNÍKOVÁ, E. - KRASKOVSKÁ, L. - NOVÁK, J.: Nálezy minci na Slovensku III. Bratislava 1978 (ďalej ako Nálezy minci III.), č. 186; Nálezy minci IV., č. 297, 309.
- ¹² Prehľad nálezov bavarských, rakúskych, štajerských, salzburských, halsleuchterských, českých, moravských a uhorských minci z 2. polovice 15. storočia poskytujú jednak súpis Nálezy minci II., III., IV. Ich hospodársko-spoločenský význam hodnotia práce J. HUNKU, Vojenské cesty a udalosti vo svetle nálezov minci. Slovenská archeológia 50-1, 2002, s. 153-170; Historický význam nálezov minci zo slovenských hradov. In: Archaeologia historica 27, 2002, s. 669-676.
- ¹³ K funkciu a nálezom počítacích žetónov u nás pozri HUNKA, J.: Počítacie žetóny ..., Kremnický nález je tu uvedený ako č. 28, Réthyho exemplár na obr. 2, č. 10.
- ¹⁴ K významu plômb zo Slovenska pozri HUNKA, J.: Nálezy olovených plômb na zaistenie prepravovaných tovarov (14.-17. stor.) zo Slovenska. Študijné zvesti AÚ SAV 33, 1999, s. 295-309.
- ¹⁵ HUSZÁR, L.: Merchant's seals of the 16 th and 17 th Centuries. Folia Archaeologica 13, s. 187-194.
- ¹⁶ JORDÁNKOVÁ, H. - LOSKOTOVÁ, I. - MERTA, D.: Odraz domácej výtky v produkcií brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století. In: Archaeologia historica 29, 2004, s. 581-599. Kachlica z Brna je na rozdiel od kachlice z Ostrého Kameňa zeleno glazovaná.
- ¹⁷ PAJER, J.: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice, 1983, s. 98.
- ¹⁸ DIVELEKOVÁ, D.: Stredoveké a včasnonovověké kachlice z hradu Devin. Dipl. práca, FFUK, Bratislava, 2003, s. 138, tab. XXXIX, obr. 3.

Resumé:

Neue Funde von der Burg Ostrý Kameň

Der Beitrag präsentiert die neuen Funde von der Burg Ostrý Kameň, die den Mitarbeitern des AÚ SAV (Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften) in Nitra von den Privatbesitzern zur Dokumentation zur Verfügung gestellt worden ist. Die Sammlung von 35 numismatischen Gegenständen dokumentiert die politische, gesellschaftliche und wirtschaftliche Situation auf der Burg und seiner nächsten Umgebung in der Zeit vom 13.-18. Jh. gut. Für die genaue Bestimmung des Beginns der Errichtung der Burg ist der falsche Dinar Ladislaus IV. aus den Jahren 1272-1290 wichtig. Die mit dem Wirken der Hussiten und der tschechischen Brüder in der Slowakei zusammenhängenden Prägungen aus dem 15. Jh., bilden im Rahmen der mittelalterlichen Münzen eine umfangreiche Gruppe. Ein

ungegewöhnlicher Gegenstand ist ein Rechnungs-Jeton aus der Zeit der Regierung Ladislaus II. (1490-1516). Ein anderer interessanter Fund ist eine Bleiplombe englischen Typs aus dem 16.-17. Jh. Andere neuzeitliche Münzen spiegeln einzelne Ereignisse wider, die sich in der Umgebung der Burg im 16. Jh., in der Zeit des 30jährigen Krieges resp. in der Zeit der antiabsburgischen Aufstände im 17. und 18. Jh. ereignet haben. Ein Bronzesiegel (Durchmesser 25 mm und Gewicht 12,1 g) in Form einer niedrigen Walze mit einem Vorsprung zum Anpacken, weist das Motiv eines halbkreisförmigen Schildes auf, auf dem sich zwei gekreuzte Minuskeln der gotischen Buchstaben "h" und "l" befinden. Um die Buchstaben herum befindet ist ein Kranz aus Ritzen und ovalen Perlen. Die Form des Schildes besagt, dass es ins Spätmittelalter und die frühe Neuzeit zu datieren ist, die Form der Buchstaben und des Sterns ist Spätgotisch. Das Siegels datieren wir in die erste Hälfte des 16. Jh.

Eigentümer des Siegels ist wahrscheinlich ein aus dem deutschen Milieu stammender reicher Bürger gewesen. Bei der Sammlung an der Oberfläche ist eine Kollektion von mehr als 80 Fragmenten von Kacheln gewonnen worden, von denen die meisten in die Zeit von der Mitte des 16. bis zum Ende des 17. Jh. datiert werden können. Das Auftreten von Fragmenten von Gefäßkacheln kann auch auf das Vorhandensein eines älteren Ofens aus dem 15. Jh. hinweisen. Die künstlerischen Motive weisen die gleichen Elemente wie Funde aus Mähren auf. Es ist wahrscheinlich, dass in dieser Zeit in Ostmähren eine spezialisierte Werkstatt tätig gewesen ist, die mit ihren Erzeugnissen auch das Gebiet Zahorie bis zum Bratislavsker Tor versorgt hat. In der Kollektion befindet sich das interessante Fragment einer Kachel mit dem Motiv der Madonna mit Kind auf gotischem Maßwerk

Seminár a zborník finančne zabezpečilo Mesto Trnava.

Zostavila: Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc.

Preklad resumé: Thea Leixnerová

Vydal: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu Bratislava

Rok vydania: 2005

Neprešlo jazykovou a štylistickou úpravou.

Tlač: Rotap Trnava

Náklad: 300 ks

ISBN 80-89175-10-4